1

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1990

YU ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Uredнički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja. 1990.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati.
Polugodišnja pretplata 36,00 dinara.
Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 12,00 dinara.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
2424091010

Tisak: GP »Tipografija« Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 1 ZAGREB, siječanj – veljača 1990. GOD. XXIII

Radovan GRGEC

Uz rub (68)

I za ovaj broj »Marulića«, kao i za ovogodišnju »Danicu«, možemo reći, poslužvši se stihom iz *Nazorove* »Zvonimirove lađe«: »Još je tu!« Makar »na tvrdoj siki«, tj. unatoč sve većim financijskim i ostalim teškoćama u kojima se nalazi *HKD sv. Ćirila i Metoda — Društvo sv. Jeronima,* izdavač i nakladnik »Danice« i »Marulića«, (o kojima smo prošle godine često pisali u našim publikacijama i govorili na našim *književnim večerima*), naš časopis još uvijek izlazi u istoj tiraži, i to vrlo redovito. No, želite li da tako bude i nadalje, moramo vam reći i zamoliti vas: *»Doznačite nam pretplatu ODMAH!«* U protivnom slučaju, naš će »Marulić«, jedini poslijeratni časopis što ga uređuju i vode *hrvatski katolički laici,* prestati izlaziti. I sami znate kolika bi to bila šteta za Hrvatsku i Crkvu u Hrvata.

Uostalom, podivljala inflacija nije jedina nevolja koja nas pritišće. Iako u ovim prilikama i neki vjernici kod nas žive u razmjerno dobrim životnim uvjetima, većina naroda živi sve gore i nesigurnije. Dok se širom Evrope ruše razni zidovi i barijere poput kule od karata, a tiranije i diktature što su desetljećima terorizirale svoje podanike nestaju s povijesne pozornice, Hrvati a naročito hrvatski vjernici strepe pred dolaskom novih »olovnih vremena«. O političkoj i nacionalnoj pozadini tih strepnji pisao sam u »Maruliću«, br. 5/89, jer, dok smo još tu »na tvrdoj siki«, imamo dužnost da kao časopis, koji je, usprkos nedostacima, postao sastavni i nezaobilazni dio hrvatskoga kulturnog i političkog »mozaika«, iznosimo probleme čija važnost i aktualnost za Crkvu i za Hrvatsku ne smije ostati nezapažena i zanemarena. Uvijek sam isticao kako naša specifična situacija iziskuje da se ne bavimo toliko problemom »ravnopravnosti« laika u »sakristiji« jer je za nas važnije da najprije budemo ravnopravni

i »punoljetni« građani domovine koji i kao vjernici mogu sudjelovati u javnom životu svojega naroda brinući se za njegovo opće dobro i pridonoseći svoj udio »izgradnji ovoga svijeta«, kako to proizlazi iz dokumenata II. vatikanskog koncila koji govore o specifičnosti zvanja i poslanja kršćanskih laika u svijetu i Crkvi.

Danas, pak, kada su se mnogi klerici i redovnici, zahvaljujući relativnoj sigurnosti egzistencije i zahvaljujući nekim izvorima prihoda u inozemstvu te kao reprezentanti i sudionici u razgovorima, pregovorima i simpozijima s državnim vlastima, našli u »ravnopravnijem«, tj. u donekle povlaštenom položaju s obzirom na laike, valjalo bi više govoriti i pisati i kod nas o »ravnopravnosti« koja proistječe iz zajedničkog krsteničkog zvanja i poslanja, o ravnopravnosti u Crkvi u užem smislu te riječi ili, kako to često kažemo, u »sakristiji«. Ispričavam se što uvjetno govorim o Crkvi »u užem smislu« jer je Crkva, prema koncilskoj definiciji, narod Božji, tj. svi mi, bili klerici ili laici. Ipak ne smatram da je razlika između klerika i laika, kako to neki misle, samo funkcionalna a ne bitna. Za katolike, koji svećenički red smatraju sakramentom, ta je razlika bitna upravo zbog neizbrisiva sakramentalnog biljega. No, bilo kako bilo, i klerici i laici jednaki su u dostojanstvu kao narod Božji, ali i kao pripadnici svojega naroda, čiju sudbinu treba da dijele.

Čini se da se takvo koncilsko shvaćanje, iako se svi mi manje-više pozivamo stalno na Koncil i koncilske dokumente, još nije ni kod nas ni u drugim zemljama uvriježilo i da se koncilske smjernice u tom pogledu ne provode u svagdanjoj crkvenoj praksi. Praktički, još se uvijek na laike gleda »von oben«, tj. kao na »masu« koja nema određena prava i dužnosti u crkvenoj zajednici osim onih koje se odnose na pokoravanje propisima i na davanje nekih doprinosa, a rijetko kada na savjetovanje ili na odlučivanje. Laici su bili i ostali »laici«, tj. nestručnjaci. Kao »nestručnjaci« oni, naravno, ne mogu »soliti pamet« nekomu koji je možda doktor pastorala, katehetike ili crkvenog prava.

Iako Crkva nije neko »demokratsko« društvo nego »otajstveno tijelo« s Isusom Kristom kao glavom i s nasljednicima apostola kao predvodnicima, takva se zajednica zasniva na zajedništvu klerika s laicima kao većinskim dijelom naroda Božjega. Ti »laici« pozvani su na svetost kao i »klerici«. Pozvani su da evangeliziraju, propovijedaju Božju riječ, katehiziraju i na svojim specifičnim područjima donose kompetentne odluke u skladu s autonomijom svjetovnih i vremenitih vrednota, proklamiranom također koncilskim dokumentima. Laička »punoljetnost« i kompetencija trebala bi da dolazi do izražaja naročito u *pastoralnim vijećima*.

* * *

Kako rekoh, još donedavna činilo mi se da je za kršćane koji žive u »katakombama« ili u »narodnim demokracijama« na Istoku relativno

(ne)važno pitanje »ravnopravnosti« laika u »sakristiji«, tj. pitanje njihova sudjelovanja u liturgijskim slavljima i čitanjima, pitanje sudjelovanja u raznim župskim i dijecezanskim vijećima (u kojima obično nema predstavnika »baze«), pitanje đakona (i »đakonisa«) itd. jer je za njih od prvenstvene važnosti mogu li kao slobodni i odgovorni kršćanski svjetovnjaci izgrađivati svijet i društvo u kojemu žive. Međutim, u situaciji kada vjeri neskloni režimi provode svojevrsnu klerikalizaciju, favorizirajući laicizirane klerike i klerikalizirane laike kao »reprezentante« naroda Božjega, a ustvari bojeći se vjerskog prosvjećivanja »baze«, itekako je važno povesti računa o »reprezentativitetu« i o unutarnjim odnosima u Crkvi. Danas, kada se više ne »crveni Istok i Zapad«, kada totalitarizam puca po šavovima i ruše se barijere, čini mi se da je pitanje laičke (ne)ravnopravnosti unutar Crkve vrlo aktualno. Valja se boriti za status što su ga »christifideles laici« od prvih kršćanskih vremena imali u crkvenoj tradiciji kada se »laos« gotovo i nije razlikovao od svojih službenika. Naravno, ponavljam, Crkva nije nikakva »demokracija« u parlamentarnom smislu jer joj je temelj vjera u Krista raspetoga i uskrsloga, i nikada se, kako reče p. *Hervé Legrand* (v. »La Croix« od 23. XI. 1989), neće »demokratskim glasanjem« odlučivati je li Krist uskrsnuo ili nije. No zato će se sve više raspravljati o »kolegijalitetu« biskupâ u sveopćoj Crkvi, jer su regionalne crkvene strukture najveća pomoć »utjelovljenju« Evanđelja u određenoj kulturi. Biskupi i župnici nisu to sami u sebi i za sebe, nego u zajednici i za zajednicu. Stoga će mnogi klerici svoju »autokratsku« optiku morati zamijeniti kolegijalnom »optikom«.

U tom kontekstu treba da dođu do punog izražaja i pastoralna vijeća. Donekle se slažem s mišljenjem *R. Morangea*, koji kaže da bi članove takvih vijeća valjalo birati, a ne da ih imenuje ili »kooptira« župnik. Tek u tom slučaju oni mogu biti pravi predstavnici župske zajednice, koji se neće bojati da će biti eliminirani ako budu slobodno izražavali svoje mišljenje. Tek tada njihova savjetodavna funkcija ima neko značenje i tek tada je moguć dijalog »između glave i udova« (usp. 1 Kor 12,12).

Razne »oktroirane«, »imenovane« ili »kooptirane« ekipe u nekim tijelima, »vijećima« i »savjetima« naših crkvenih struktura katkada su nalik na »voljom naroda izabrane« delegacije i reprezentacije u sada definitivno razobličenim »narodnim demokracijama«, u kojima su najbolje prolazili i najdulje se održali oni koji su bili dobri »biciklisti«, tj. oni koji su, ako su imali vlast, znali kako treba gaziti po nižima od sebe, a ako je nisu imali, znali kako se valja klanjati i ravnati prema onomu koji je »gore«. Naravno da u takvu atmosferu »incenzuma« i sitnih podvala lako ulazi hipokrizija, često garnirana elokventnom »unkcijom«. Takvoj sredini, nažalost, nepoznata je kultura iskrenog i otvorenog dijaloga. Na kraju ove svoje »dijatribe« moram dodati da je situacija u drugim sredinama (koje ne smijemo ni »kritizirati«) redovito gora i »opasnija« nego u crkvenim redovima. Pa čemu onda ta kritika? Šta ćete, svatko bi htio da njegova majka bude savršena i u svemu bolja od drugih, da njegova zastava bude

ljepša i čistija. Traži se hrabrost i mudrost da, usprkos svemu, ostanemo vjerni staroj i poderanoj zastavi Crkve, koja je bila i ostaje tijelo Kristovo unatoč prisutnosti »ljudskog elementa« u njezinu krilu.

Ne bi, međutim, valjalo većinu crkvenih struktura, biskupa i poglavara smatrati nekakvim svemoćnim »diktatorskim« i »autokratskim« organizmima i »mehanizmima«, pogotovo danas kada na Zapadu tu karakteristiku katkada poprimaju neki tobože napredni teolozi, »pismoznanci« i publicisti, koji manipuliraju javnim mnijenjem u Crkvi, nameću svoje poglede vjernicima i impresioniraju svojim »intelektualizmom« i »aktivizmom« biskupe i crkvene poglavare. Ovi bi ipak morali biti svjesni svoje specifične »karizme« i, bez osjećaja niže vrijednosti prema učenim i nadobudnim klericima, vršiti svoje poslanje, suprotstavljajući se smućivanju vjernika. U posljednje vrijeme, pod naročitim se udarom »pismoznanaca« nađoše papa *Ivan Pavao II.* i kardinal *Ratzinger*. U takvoj situaciji zaista je potrebna hrabrost i svetost da čovjek ostane vjeran zastavi, koja tolikima izgleda stara, »zastarjela«, poderana i otrcana. Tu vjernost pokazivali su i pokazuju i nadahnuti kršćani sviju vremena.

* * *

I među piscima bilo je takvih koji su znali progovoriti proročkom snagom, boreći se za vjernost Crkvi, ali i žigošući ono što su smatrali izdajom Evanđelja i zastranjenjem »ljudskog elementa« u Crkvi Kristovoj. Takvi obično nisu pripadali nikakvom »establishmentu«, nisu bili nagrađivani nikakvim crkvenim odlikovanjem ili beneficijama, nego su, i sami siromašni, shvatili bit evanđeoskog siromaštva. I opet mi se nameću imena *Léona Bloya,* autora »Siromašne žene«, i *Georgesa Bernanosa,* autora »Dnevnika jednog seoskog župnika«. Njihova proročka invektiva odjekuje i u našem sekulariziranom vremenu, kada ljudi, dva tisućljeća nakon rođenja Isusa Krista, postaju prema njemu sve ravnodušniji. I dok je, čini se, militantni i filozofski ateizam »otpjevao« svoje, indiferentizam prodire u sve slojeve društva. Pitamo se je li taj indiferentizam plod sekularizma ili je sekularizam plod indiferentizma.

Eto, i u takvom vremenu riječi jednog *Bernanosa, Péguya* ili *Bloya* odzvanjaju potresno i proročki. Laik Bernanos znao je ponekad grubo podsjetiti francuski ili španjolski episkopat na njihove evanđeoske dužnosti, ali isto tako upozoriti ih na svetost i »veličinu malenih«. Njegove riječi, kako kaže G. De Rosa, otimaju dah i donose vrtoglavicu, kao da će se svijet strmoglaviti u ništavilo. Nisu te riječi nikakva »apstraktna recitacija«. One označuju smrtnu bol koja ga ne napušta, kao da je na sebe preuzeo sve očaje čovječanstva.

U svojim ženskim likovima dao nam je Bernanos naslutiti što je za njega značila svetost jedne *Terezije iz Lisieuxa* ili *Ivane Arške*, koje simboliziraju njegovu ljubav prema djeci i malenima, prema Crkvi i Francuskoj.

Litvanski pjesnik *Oskar W. Milosz* govorio je da ga zanimaju samo ptice, djeca i sveci. Slične afinitete nailazimo i kod drugih pjesnika. Kako god to pokazivali (ili ne pokazivali), mnogi pjesnici kršćanskog nadahnuća voljeli su djecu i malene, ali isto tako svoju Crkvu i svoju domovinu. Makar bila maglovita ili čak obasuta pogrdama, »sveta Hrvatska« nalazi se u srcu nekih pjesama najvećih hrvatskih pjesnika kao što su bili Kranjčević, Matoš ili Nazor.

Ne zaboravljajući na svoju čežnju za nedužnim djetinjstvom i besmrtnom mladošću te čuvajući u srcu san o Kraljevstvu mira i o »svetoj Hrvatskoj«, ulazimo u novu godinu 1990. ispunjeni raznim tjeskobama, nadanjima i iščekivanjima. Bojimo se novih i sudbonosnih sukoba na našem tlu, dok se drugdje u Evropi spremaju da ostvare svoje snove o ujedinjenju i jedinstvu. Zar da i opet budemo svjedoci vremena o kojem smo pisali u br. 1/89 u noveli pod naslovom »Kako je tužna moja Hrvatska!« (»Kuća br. 56«)?

Godina je to u kojoj se sjećamo 100. obljetnice smrti bana *Ivana Mažuranića,* koji je četiri godine prije smrti izjavio u Saboru: »Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske!« Godina je to 100. obljetnice rođenja *Hamdije Kreševljakovića,* autora članka »Odakle su i što su bosansko-hercegovački muslimani?«, objavljena u našoj »Danici« za 1916. godinu. Godina je to i 100. obljetnice rođenja *Petra Grgeca,* autora knjige »Sveta Hrvatska«, čiji je reprint objavilo prošle godine naše Društvo sv. Jeronima — sv. Ćirila i Metoda.

I dok se na našem nebu gomilaju oblaci neizvjesnosti i prijetnje, mi se pridružujemo Mažuranićevu »credu«: »Vjerujem u budućnost Hrvatske!« Vjerujemo i u budućnost Crkve u Hrvata jer vjerujemo da u Crkvi uvijek djeluje Duh Sveti, kojega *Hans Urs von Balthasar* zove »jener Unbekannter jenseits des Wortes« (onaj Nepoznati s onu stranu Riječi).

I na kraju ovoga šezdeset i osmog »uzruba«, što da vam kažem? Kako god bili tmurni oblaci što se gomilaju na našem nebu i kako god nepremostive izgledale poteškoće u djelovanju našega hrvatskog književnog i laičkog Društva sv. Ćirila i Metoda — sv. Jeronima, koje ulazi u 122. godinu svoga postojanja, i naše revije, koja ulazi u 23. godinu svojeg izlaženja, vjerujemo i u njihovu budućnost, nadajući se da ćemo, uz pomoć naših prijatelja, čitatelja i članstva, te poteškoće svladati i sačuvati dugogodišnji kontinuitet rada i vjernosti Crkvi i Hrvatskoj.

PRETPLATU DOZNAČITE

ODMAH!

Pusta zemlja

Dubravki,
za oni kus starine*,
u Broćonu

Gledam smrt loze:
U vinogradu navrh Brača
sad ovce su,
i koze,
kupina i drača...
Od stida
pusta zemlja
iza kiše zacrveni
ko krv
u obrazima tvoga dida
kad bi prignut nad motikom
zastao da se odmori
*gledajući prema kavi***
kako se na suncu kamen bijeli
uz duboko ono more –
njegov nesan plavi...
Gledam smrt loze,
pustu zemlju
na kojoj je nono
s tugom u duši
život cijeli,
do zadnjeg časa,
pazio da se lozje ne posuši
i čekao da se vrate
iz daljina
sina
dva.

* * *

Drača
mjesto loze,
tuđe ovce i koze
u vinogradu tvoga dida,
pusta zemlja navrh Brača.

*) za onaj komad zapuštene zemlje, **) kamenolom

Za leđima kipa slobode

O junaku čijom bih ispovijeđu htio potaknuti vašu pozornost, dat ću samo najnužnije podatke. Nije tome dugo, nekima je to davna i (kako oni u svom novogovoru kažu) već prevladana prošlost, u našoj je domovini došlo do nagla političkoga preokreta. Kovitlac je, kao što to već biva, zahvatio i nevine. One koji nisu bili pripadnici stare vlasti, niti su je podržavali. Bogovima je za žrtveni prinos milija nevina janjad, nego grešni jarci. Jedna od tih nevinih žrtava bio je i pjesnik, javnosti do tada posve nepoznat.

Još dok je stara vlast bila na vrhuncu moći, napisao je pjesmu u kojoj je opjevao događaje iz daleke prošlosti svoje domovine. Pjesma je, pod pseudonimom, bila objavljena u pokrajinskom po tadašnjim društvenim mjerilima neuglednom časopisu. Prije odpreme čitateljima, sadržaj časopisa pregledao je državni tužitelj. I nije u pjesmi našao ništa što bi se kosilo s važećim zakonima i državnim uređenjem. Nedugo poslije izmjene vlasti pjesnik je zatvoren. Slučajno sam došao do zapisa u kojemu je on opisao svoja zatvorska stradanja. Evo kako on opisuje svoje prve doživljaje s onu stranu slobode.

Nakon brze i vijugave noćne vožnje ulicama velikoga grada na moru vozač je zaustavio crnu maricu pred nekom neosvijetljenom zgradom. Škiljavo svjetlo na ulazu sablasno je titralo. Stražarska pratnja predala me je zatvorskoj upravi kao što pošta dostavlja poštanske pošiljke: predao (podpis v. r.), primio (podpis v. r.). Vođa pratnje tutnuo je zatvorskom vrataru ceduljicu meni nepoznata sadržaja.

Pospani vratar grubo je i namrgođeno naredio, da ispraznim sve džepove i predam mu remen za hlače i vezice za postole. Kako usmeno mi priopćeno rješenje o pritvoru nije glasilo na moje građansko ime i prezime, već na ime samo meni poznata pseudonimca, pokušah se našaliti. Rekoh vrataru, da su pogriješili. Nisam ja ta osoba koju treba zatvoriti. Ako ne vjeruje, neka pogleda moju osobnu iskaznicu. Načas zbunjen, vratar upitno pogleda vođu stražarske pratnje. Ovaj mu nešto šapne, a vratar se, ne znam zbog čega uvrijeđen, izdere na mene. Ponovim li ovako nešto, ispendrečit će me tako da me ni rođena majka neće prepoznati.

Prijetnja je bila tako uvjerljiva, da sam tek tada shvatio kako sve ovo što se sa mnom zbiva nije šala ni zabuna. Polog koji sam morao predati vrataru nije bio osobit: nešto sitniša u ofucanu novčaniku, kožnati remen i zlatna vera (prsten). Zašto su mi uzeli vjenčani prsten, nije mi bilo jasno. Bio sam samo osumnjičenik, a ne osuđenik. Uostalom s prstenom se nisam mogao udaviti.

Niti se o njega objesiti. A ni vrijednost mu nije bila bogznakakva. S njim nisam mogao podkupiti stražare.

Nešto poslije pola noći ubacili su me u neveliku zamračenu zatvorsku sobu. U njoj je bilo zatvorenika, ali nisam mogao razabrati koliko. Stražar je strogo opomenuo, da do jutra nema razgovora. Povukao sam se u kut sobe. Što dalje od smrdljive kible. Zgurio sam se na podu, pokrivši se tankim prašnjavim pokrivačem. Dao mi ga je mrgodni vratar, napomenuši da ni to nisam zaslužio.

Baš te godine siječanjske noći bile su i na moru veoma hladne. Vlaga se uvlačila u kosti. Mrazni ježurci plazili po tijelu. Vjetar zimljak u debelim tamničkim zidovima nalazio je nevidljive pukotine i kroz njih prodirao u nezagrijanu sobu. No ja nisam osjećao hladnoću. Ispod paučinasta pokrivača meni je bilo vruće. Ne od tjelesne topline. Ni od bolesne vrućice. Već od spoznaje, da je napokon završilo mučno putovanje kroz noć u kojoj je sa svih strana na me vrebala nepoznata opasnost. Udaljio se je potmuli, neopipljivi strah. Prošle su neprospavane noći u prolaznim usputnim zatvorima.

Kad su utihnuli teški bahati koraci zatvorskog stražara, napetost je potpuno popustila. Zaštićen gluhim mrakom u oslobođenu mozgu slagao sam slike svojih minulih događovština u kakav-takav smišljeni mozaik. Došli su po mene u poduzeće, gdje sam bio zaposlen. Nenajavljeni. Isprevrtali mi ladice pisaćega stola i ormare. Odmah sam uočio, da su oni sve to već pregledali. Jedan od njih iz hrpe papira izvuče nekakav papir. Tobože pozorno ga pročita i zadovoljno mašući papirom reče: »Evo dokaza o neprijateljskoj djelatnosti!« Nije se ni potrudio objasniti o kakvoj se to neprijateljskoj djelatnosti radi. Niti mi je dao da pročitam, što to na papiru piše. Samo mi je usput dobacio da on ima svjedoke, koji će posvjedočiti istinitost ovoga što piše na papiru. Dokazat će moju urotničku djelatnost protiv vlasti. Šutke je prešao preko moga zahtjeva da mi kaže s kime sam se ja to rotio i urotio, protiv koje vlasti i u čemu se je sastojalo to urotništvo. Tražio sam da ude u zapisnik o premetačini kako je stvarna premetačina već obavljena bez moje nazočnosti. I kako su mi tada podmetnuli ovo zbog čega me terete. Kako se i moglo očekivati, moja izjava nije unesena u zapisnik. Zato ga i nisam podpisao. Usprkos neglumljenih prijetnji.

Pošto su i u mom stanu sve premetnuli, ne nalazeći ništa što bi me teretilo, odveli su me u istražni zatvor grada moga stalnog boravišta. Ni u poduzeću ni u stanu nisu mi pokazali ni nalog o premetačini ni rješenje o provedbi istrage. Nisu to učinili niti kada su me odveli u zatvor, iako sam to uporno tražio. Službujući zatvorski činovnik dreknuo je na mene: »Kakav vražji nalog? Vlast se nije dužna nikome legitimirati. Ona je nepogrešiva. Nikada ne zatvara nevine. Pogotovo to ne čini narodna vlast. Ili ja možda mislim drugčije? Samo neka kažem. Bit će to dodatna optužba protiv mene.«

Ovakav doček potaknuo je u meni crva straha i strepnje. Pokušao sam zaustaviti nadirući val unutrašnje drhtavice, da me ne preplimi i potopi. Zbog čega su me utamničili? Isprva sam se tješio, da je to možda nekakva zabuna.

Zamjena osoba. Ništa nisam učinio, što bi bilo u opreci s važećim zakonima. Izbjegavao sam sva društva. Nisam se miješao u razgovore o postupcima vlasti. Daleko od očiju i uhâ vlasti živio sam svoj tihi rubni život, tražeći zaklonita mjesta. Sklanjajući se svjetskoj huci i bijesu.

Imao sam doduše jednu jedinu slabost. Neizlječivu. Pisao sam pjesme. Kriomice. Nikome o tome nisam govorio. Niti ih kome pokazivao. Tek jedan jedini put bijah nepromišljen. Jednu sam pjesmu poslao poštom nekom časopisu. Ali pod izmišljenim imenom. Časopis ju je i objavio. U njoj se govorilo o nekim davnim događanjima iz povijesti moga naroda. Nije u njoj bilo ništa, što bi moglo uznemiriti sadašnjost. Stoga ona, mislio sam, ne može biti uzrokom mojih sadašnjih nevolja. Tim više što je državni cenzor nije ocijenio kao nepoćudnu vlasti. Niti je zabranio časopis u kojemu je bila objavljena. Znači, nešto drugo je posrijedi. Nešto opasno i zloslutno. Što bi to moglo biti, nisam mogao dokučiti. Crna giljotinska sjena vlasti nadvila se nad mene.

Na dugu putu vlakom, dok su me iz kopnena vodili u zatvor na moru, strah je u meni bujao poput kvasca. Ne bih toliko strahovao, da mi je bio poznat razlog. Postupali su sa mnom strože, nego da sam opljačkao kakva imućnika. Ili, ne daj Bože, ubio čovjeka. Uvučen u divlje vještičje kolo na razuzdanu vražjem sijelu zlosuća, u mislima sam lutao u magluštinama privida. Tko je vlasti pokazao na me prstom? Zbog čega? Neprijatelja nisam imao. U to su doba zatvori bili puni pravih i izmišljenih protivnika vlasti. Možda je netko, u istrazi podvrgnut mukama, izgovorio i moje ime? Znalo se, da su zatvarali rodake osumnjičenih. Samo zato, što su im rodaci. A i one, koji su makar i površno poznavali osumnjičenika. Vlast se je držala poznata načela: Bolje je osuditi sto nevinih, nego da ostane nekažnjen i jedan jedini protivnik. Osim toga željelo se vanjskom svijetu dokazati, da je bio ugrožen poredak pa i sama cjelina države. Stoga se zatvaralo koga se stiglo. Često i metodom slučajna izbora.

Pratili su me do zuba naoružani stražari. Vlast je očito vidjela u meni osobita opasnika. Označili su me kao što su nekada označavali hajduke. Nije hajduk bio onaj koji se je doista odmetnuo u hajduke, već onaj koga je vlast proglasila hajdukom. A zna se što je čekalo hajduka. Svatko ga je mogao ubiti, bez suda i osude. I još za to dobiti nagradu. Ježili su me trnci. Pogledao sam stražare. Ne kesi li se iz njihovih očiju smrt? Jednostavno će povući kokot strojopuške. I podnesti izvještaj, da sam pokušao pobjeći.

Kad mi je istražni sudac pročitao rješenje o provedbi istrage i određivanju pritvora u kojemu se kaže da sam pjesmom objavljenom u časopisu tom i tom učinio kazneno djelo ugrožavanja teritorijalne cjeline i nezavisnosti države iz člana toga i toga Kaznenoga zakonika, olakšano sam odahnuo. Saznao sam konačno ono što me je mučilo od prvog susreta s izvršiteljima naloga vlasti. Zatvorili su me zbog pjesme. Došlo mi je, da se nasmijem. Koja čast za jednoga pjesnika, da pjesmom može ugroziti državu. Vlast će i sama uvidjeti, da je

pogriješila. Ispričat će se i pustiti me iz zatvora, kad pomnije razmotri optužbu. Moja će naivnost ubrzo biti kažnjena.

Te prve noći u zatvoru na moru zaspao sam kao zaklan. (Ovaj izričaj — zaspati kao zaklan — u svom su jeziku sačuvali oni narodi koji su tijekom svoje povijesti bili nebrojeno puta klani i preklani.). Spavao sam tvrdo. Poput pijanca. Snom bez snova. Probudila me vika i lupanje po vratima. Zatvorski stražari davali su znak za ustajanje. S još trojicom susobnika morao sam najprije isprazniti kiblu. Zatim je stražar pregledao ležajeve, psujući što ih nismo napravili po njegovu ćefu.

U limene posude usuše nam spirine. U zatvorskom jelovniku zvane crna kava. Kako sam bio novi, nisam dobio kruh. Nije me bilo u zatvorskom popisu. Pošto je bila subota, nemam pravo na zatvorsku hranu. Subotom i nedjeljom zatvorska je kantina zatvorena. Nisam mogao kupiti ništa za jelo, da sam i imao novaca. Već dva dana nisam ni okusio hrane. Utrobu mi je grčila neizdržljiva glad. Videći me u nevolji, jedan od susobnika ponudi me jelom iz vlastitih zaliha. Neki Albanac. Slađe se ne najedoh u dosadašnjem životu.

Albanac je bi pritvoren zbog ubojstva. Krvna osveta. Po zakonu Leke Dukadžina. Na dan ubojstva vraćao se s gradske tržnice. Gdje je prekupništvom zarađivao kruh svagdašnji. Za sebe i za svoju brojnu obitelj na Kosovu. Zadovoljan trgovinom, uputio se u svoje periferijsko sklonište. Tamo je bjedario i životario, kako bi što više uštedio. Prelazeći ulicu, naletio je na njega. Sunarodnjaka. Iz obitelji koja je s njegovom bila u krvnoj svadi. Sreli su se na sredini ulice. Oči u oči. (Taj susret mi je opisao na način pučkih pjesnika i tvoraca pištolj-filmova.) Nije ga mogao izbjeći. A ni smio. Zakon Leke Dukadžina bio je jači od njega. Obojica su izvukli noževe. I zamahnuli. Moj je Albanac bio brži. Odmah se prijavio policiji. Ni ne pokušavajući pobjeći. Savjest mu je bila mirna. Izvršio je svoju dužnost.

Sve što sam znao o kanunu Leke Dukadžina i o albanskom običajnu pravu, naučio sam iz knjiga. A i to što sam naučio izblijedilo je. Sada je preda mnom bio živ čovjek iz meni daleka, nepoznata i egzotična svijeta. Zapleten, činilo mi se, u nerazmrsive mrežc zakona i običaja svoga naroda. Što sam mu mogao reći? Pokušao sam ga utješiti. Sud će shvatiti da je on zapravo žrtva stoljetnih običaja, kao što je žrtva istih tih običaja i onaj koga je on ubio. Uzet će to u obzir i neće ga osuditi na dugogodišnju kaznu. Napisat ću mu žalbu i u njoj sve objasniti.

Albanac mi se zahvalio. Ne, nije mu potrebna žalba. On dapače želi, da mu izreknu veću kaznu. Najzadovoljniji bi bio, kad bi dobio deset godina zatvora. Jer čim izide iz zatvora, on je na redu. Osvetnik je već odreden. Čeka samo zgodnu prigodu. Dok je u zatvoru, siguran je. A i nada se da će u međuvremenu njegova obitelj s rodbinom pokojnika sklopiti umir, nagodbu da se prekida krvna osveta. Već je i tako bilo previše žrtava.

Ubrzo se u istražnom zatvoru pročulo, da je zatvoren neki pjesnik. Ta vijest je potakla pozornost i znatiželju ostalih zatvorenika. Tim više kad su

saznali, da me gone ne zbog politike već zbog objavljene pjesme. Zatvoreni su bili i neki svima poznati pjesnici. Ali ne zbog svojih pjesama. Već zbog optužbe, da su pripadali svrgnutoj vlasti ili su je podržavali. Jedini ja sam bio zatvoren što sam ispjevao pjesmu, koja se nije svidjela novoj vlasti.

Kad se još i saznalo da izvana ne mogu dobiti hranu a novaca nemam da je kupim u zatvorskoj kantini, svi su mi ponudili pomoć. I politički i nepolitički zatvorenici su zaključili: pjesnik ne smije gladovati. Proradila je zatvorska sveza. Na način poznat samo zatvorenicima. Hrana je stizala u toliku obilju, da je bilo i za moje tamničke susobnike. U čitavu razdoblju moga tamnovanja bili su to najsretniji dani. Dobivena hrana na račun moga pjesnikovanja bio je moj prvi pjesnički honorar u životu. Porasla je i taština. Kakva Nobelova nagrada! Pomoć progonjenu pjesniku doživio sam kao najveće priznanje, časnije i vrednije od svih nagrada na svijetu.

Moj zanos se brže ugasio no što je glavnjom planuo. Poslije nekoliko dana zatvorenici me zapitaše za ime i naslov pjesme koja se navodi u mojoj optužnici. Rekoh im svoje građansko ime i pseudonim pod kojim sam pjesmu objavio. I naslov pjesme. Nikad čuli. Ni za mene, ni za pjesmu. Ne poznat netko. Već nepoznat nitko. Još više su se razočarali, što nisam član nikakva književna društva. To je za njih značilo, da i nisam bogznakakav pjesnik. Radoznalost je splasnula. Ponovno sam se našao u bezličnu bratstvu bezimenjaka. Neudruštvovljeni i nestranački pjesnici u naše su doba ničiji. Kako kažu robijaši, ne zarezuju ih. Ako ih zatvore, nitko ne prosvjeduje. Sami se moraju probijati kroz krivudave mračnike robijašnica, oslonjeni samo na sebe. Čovjek samotnjak slab je i ranjiv. Osobito pjesnik samotnik u zatvoru.

Ponovni susret s istražnim sucem. Tek sam tada shvatio težinu optužbe. Pitam suca, kako se to pjesmom može ugroziti teritorijalna cjelina i nezavisnost države? Pogleda me iznenadeno. Neka se uozbiljim. Za djelo navedeno u mojoj optužnici izriče se kazna od najmanje deset godina zatvora. A može se izreći i smrtna kazna. Ovisi o mom priznanju i pokajanju. Što ja to imam priznati? Zbog čega se moram pokajati? U pjesmi koja mi je upisana u krivnju, upozorio me istražni sudac, tužitelj je našao veoma opasnu misao. U pjesmi sanjam o slobodi u društvu slobodnih ljudi. Nisam sucu ništa odgovorio. Moj odgovor bi smatrao novim napadajem na državu, koja se pred svijetom hvali slobodama svojih građana. A proganja i zatvara pjesnike, koji sanjaju i pjevaju o slobodi.

Iako se moja zatvorska soba nalazila u prizemlju, iz nje se nije moglo vidjeti ni sunca ni mjeseca. Kroz jedini prozorčić na okovanim vratima kadkada se moglo nazrijeti slabašno danje svjetlo, što je škrto titralo u hodniku. Ipak smo mi prizemljaci bili u povlaštenom položaju. Oni ispod nas, podzemljaci, nisu imali ni tog. Samo vlagu, plijesan i vječni mrak.

Nas nadzemnjake u šetnju su izvodili tek kad bi kišilo. Postrojili bi nas u blatnjavu dvorištu ogradenu visokim betonskim zidovima i naredili da trčimo. Ukrug, kao cirkuski konji. Umjesto pucketanja cirkuskih bičeva slušali smo zuj

stražarskih palica. Stojeći pod strehom, ubundani, stražari su se zabavljali. Čekali bi da koji od nas posrne, pa bi ga pendrekom vraćali u stroj.

Putniku, koji doplovljava s mora, ukazuje se raskošni dvorac. Smješten na brijegu, iznad luke, privlači poglede razigranim krovovima. Okružuje ga bujno mediteransko zelenilo. Ispred dvorca, licem prema moru, propinje se kip slobode. Raširenim rukama dobrodošlice dočekuje on dolaznike. Poziva ih u zemlju slobodnjaka, u kojoj je ostvaren vječni san čovječanstva.

Od onih sam sretnih putnika koji je saznao, da se za leđima kipa slobode ne nalazi dvorac. Već zatvor. Kamo ne dopire krik galebova. Niti se čuje uspavljujući šum mora. Gdje mraci mrakom šišmišaju. A noći su jedini dan za stanovnike dvorca.

Ivana ROKIĆ-RADIĆ

Mat

U oku ljubica smiješak,
u srcu mrtva krizantema.

Reci, čemu ti pješak
na šarenoj šahovskoj ploči

kad čarobnih kula
već nema?!

Kontrapunkt godišnjih doba

Proljeće

Ugrizom mraznim
preklani cvjetovi
pali su s grana
Kao leptiri
sprženih krila

Blisak mladog sunca
trešnjino stablo
oplodio je cvjetovima
Kao da su leptiri
sletjeli na grane

Ljeto

Blatna je rijeka
preplavila polja
Prelomljen pluta klas
Vatrenim mačem
munja je raskolila hrast

Šumori klasje
Daleke se gore
plave od neba
S odkosa trave
polijeće prepelica

Jesen

More se povulkanilo
riga brodolomne valove
Potapljajući otoke
pobješnjela bura
opustinjuje pučinu

Na stolu kruh ispod cripnja
masline sir iz ulja
Dani su jematve
Janjci se vrte na ražnju
mošt vri u mješinama

Zima

Snijeg je zasuo potoke
i rijeke i sva mora
Pod ledenim oklopom zime
smrzava srce se svijeta
Konačna tišina

Vatra sa žarna ognjišta
miluje promrzle ruke
Djeca se smiješe u snu
Osvijetljeni prozor
svjetionik je putniku noćnu

Mirja JARAK

Ćiro Truhelka kao pionir starokršćanske arheologije

O Ćiri Truhelki i njegovom znanstvenom radu sve donedavno mogle su se naći samo opće ocjene i sažeti pregledi čitave djelatnosti kojima se, doduše, ocrtavala njegova stvaralačka genijalnost ali i zaobilazilo adekvatno vrednovanje doprinosa pojedinim znanstvenim područjima. Kako bi se barem donekle ispravio ovaj »maćehinski« odnos naše, u prvom redu, arheološke znanosti, objavljeni su nedavno opširniji prikazi Truhelkinog rada na području prethistorijske arheologije i numizmatike kojima se s istom intencijom pridružuje ovaj pokušaj određenja mjesta i uloge Ćire Truhelke u razvoju starokršćanske arheologije.[1]

U literaturi je više puta, sasvim opravdano, istaknuta Truhelkina pionirska uloga.[2] On se i sam, svjestan vlastitih početaka bez ikakvog sigurnog oslonca u kojima je ipak, zahvaljujući samo znanju i sposobnostima, izgradio temelje kasnijih znanstvenih sistema, nazvao pionirom.[3] Iako se pionirskima najčešće smatraju njegova prethistorijska istraživanja, držimo da i starokršćanska arheologija Bosne i Hercegovine prve i za kasniji razvoj presudne poticaje duguje Ćiri Truhelki. Truhelka je, naime, napisao prvu studiju o starokršćanskim spomenicima Bosne i Hercegovine, koja je bila dostupna svim zainteresiranim stručnjacima. Ta je radnja nastala na poticaj A. de Waala što također govori o Truhelkinim živim vezama s evropskim znanstvenicima i njegovom ažurnom predstavljanju naših spomenika evropskoj znanosti.[4] S druge strane, važno je napomenuti da Truhelka predstavlja spomenike koje je sam otkrio i istražio, čime se pojavljuje kao istinska pionirska ličnost starokršćanske arheologije.

Ako bismo Truhelkin rad na području starokršćanske arheologije željeli podijeliti u razdoblja ili faze, onda bismo njegovo istraživanje i objavljivanje bosanskih spomenika mogli smatrati I. fazom, kojoj je osnovno određenje terenski rad a tek potom i teorijski interes. Kasnije, na kraju svoga znanstvenog puta, kao sveučilišni profesor u Skoplju, Truhelka će se vratiti svojim mladenačkim otkrićima i dati im značajno mjesto u predavanjima iz starokršćanske arheologije.

Ovdje ćemo iznijeti glavne crte starokršćanskih spomenika koje je Truhelka istražio i objavio te neke njegove teorijske postavke iz kasnijeg razdoblja.

Među najznačajnije antičke nalaze u Bosni Truhelka je ubrajao paralelne bazilike (basilicae geminae) iz Zenice. Odmah nakon iskopavanja objavio je bazilike u Glasniku Zemaljskog muzeja.[5] Posebno se ističe vrlo precizan tlocrt sa svim i najsitnijim mjerama, s ucrtanim grobovima unutar arhitekture i naznačenim građevnim elementima. Na našoj slici donosimo pojednostavnjeni Truhelkin tlocrt, bez navedenih detalja.

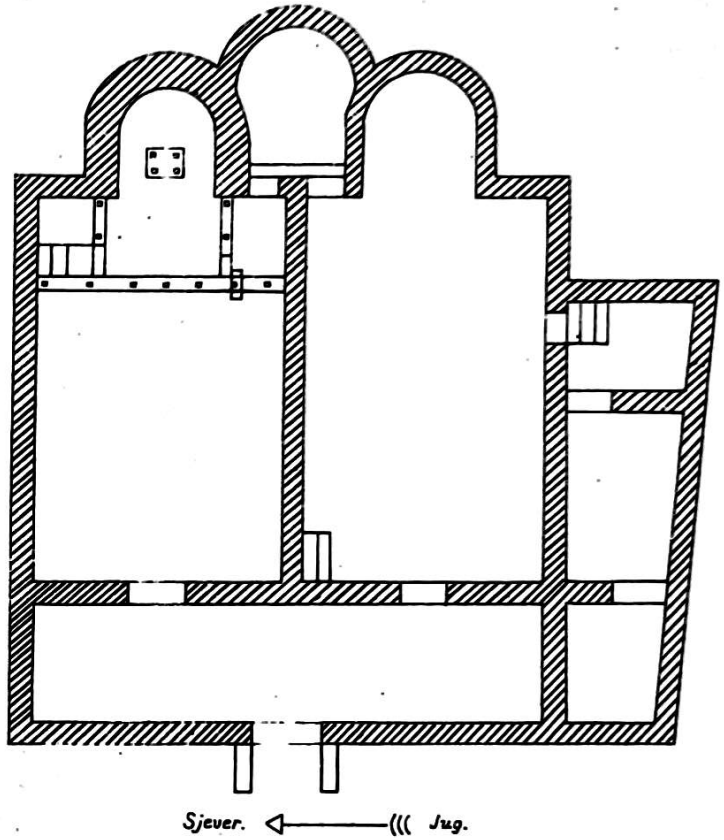

Basilicae geminae iz Zenice

Basilicae geminae iz Zenice predstavljaju građevinski tip koji u Bosni nije osobito čest ali ga nalazimo na jadranskoj obali i u drugim dijelovima kršćanskog svijeta. Truhelka je dobro uočio važnost ovih crkava koje zauzimaju posebno mjesto među starokršćanskom arhitekturom te je u kasnijim predavanjima pokušao riješiti i pitanje njihove namjene.

1893. g. Truhelka je istražio baziliku u Varošluku kod Travnika. Iste godine objavio je njezin detaljan opis i tlocrt.[6] Unutar prilično kompliciranog rasporeda sporednih prostorija Truhelka je ostavio otvorenu mogućnost postojanja baptisterija. On nikako nije bezuvjetno tvrdio postojanje krstionice u crkvi u Varošluku, nego je samo ponukan nizom manjih odjelitih prostorija postulirao mogućnost izgradnje i takvog sakralnog uređaja. Važno je napomenuti da je tu, samo hipotetičku krstionicu, Truhelka stavljao u sporednu prostoriju s apsidom što se nalazila uz svetište glavne

lade. Vjerojatno je baš apsida, koja uvijek izražava posebnost namjene određenog sakralnog prostora, navela Truhelku da pretpostavi mogućnost postojanja baptisterija.[7] Kako, međutim nije imao nikakvih materijalnih dokaza, on je u kasnijim radovima (Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegovina, Starokršćanska arheologija) napustio ovu pretpostavku. Stoga začuđuje slijedeća, vrlo oštra kritika, koju je Truhelki u vezi ove problematike uputila I. Nikolajević: »Crkva u Turbetu – Varošluku kod Travnika bila je otkopana još 1893. i to nesistematski. Objavljujući njen plan, Truhelka je bez ikakvih argumenata izneo pretpostavku da je jedna od prostorija s južne strane bazilike valjda baptisterij. Kasnija iskopavanja na ovom lokalitetu, samo sondažnog karaktera, pokazala su da je crkva imala karakter cemeterijalnog objekta, jer su ispod njenog poda pronađene ozidane i presvođene grobnice. Raspravljajući kasnije o građevini iz Turbeta, Truhelka je prostoriju, koju je prvobitno smatrao baptisterijem, označio kao protezis.«[8]

Vidimo kako I. Nikolajević Truhelkinim »nesistematskim« istraživanjima suprotstavlja kasnija iskopavanja »samo sondažnog karaktera«. Točno je da su u tim kasnijim iskopavanjima otkriveni presvođeni grobovi, ali ne samo ispod poda bazilike, kako tvrdi I. Nikolajević, nego većinom oko crkve dok je samo jedna grobnica pripadala arhitekturi bazilike.[9] Za Truhelkin znanstveni ugled važna je, međutim, slijedeća činjenica. Iako nije znao za postojanje presvođenih grobova on je ipak dobro datirao cijelu građevinu. To je učinio na temelju sitnih arheoloških nalaza – zemljane svjetiljke i staklene posude.[10] Ovo ističemo stoga što su upravo presvođene grobnice, kako je pokazao V. Paškvalin, osnovne odrednice pri datiranju bosansko-hercegovačkih crkava. Presvođene grobnice ukazuju na raniji horizont građevinske aktivnosti (dolazak Gota bio bi terminus ante quem) te predstavljaju oslonac u datiranju sakralne arhitekture. Koristeći se ovim novijim spoznajama ali i ističući opravdanost Truhelkine determinacije, V. Paškvalin ovako datira baziliku iz Varošluka: »Stoga, na temelju iznesenog, čini se da imamo više indicija, koje bi govorile da bazilika iz Turbeta potječe iz kraja IV vijeka nego iz početka V vijeka, kako je datirao i Ć. Truhelka.«[11]

Drugu zamjerku vezanu uz istraživanje i interpretaciju starokršćanske arhitekture uputila je Truhelki N. Miletić koja u jubilarnoj godini proslave stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja kaže slijedeće: »U blizini ovog naselja, u dnu polja, na rimskim ruševinama, a među srednjovjekovnim grobovima Ć. Truhelka otkopao je manju crkvu longitudinalnog tipa, za koju je pretpostavio da je ranohrišćanska memorija, čiji je plan reproduciran, ali ne i reljef bogorodice s djetetom, za koju je Truhelka vjerovao da pripada vizantijskom krugu. Ovaj zaključak je mnogo kasnije osporio Đ. Stratimirović (1925) ocjenjujući i crkvu kao srednjovjekovnu, ali Ć. Truhelka svoje mišljenje i pored argumenata nije izmijenio (1931).«[12] Zamjerka se odnosi na malo sakralno zdanje što ga je Truhelka otkopao kod Vidoštaka u blizini Stoca. Da je riječ o prilično nejasnoj i kompliciranoj situaciji svjedoči bogatstvo i raznorodnost nalaza – rimske ruševine, srednjovjekovni grobovi, ulomak reljefa vrlo grube izrade – što je uvjetovalo Truhelkine nedoumice i kolebanja u dataciji. U prvoj objavi stolačkih nalaza Truhelka je držao da je kod Vidoštaka otkopao mali poganski hram, koji je kasnije, u srednjem vijeku, služio kao crkva.[13] Već nakon nekoliko godina promijenio je mišljenje i građevinu odredio kao kršćansku kapelu.[14] Isto određenje nalazimo i u kasnijim predavanjima.[15] Drugi autori smatrali su crkvu kao i reljef i grobove srednjovjekovnima, tako da se primjerice u najnovijem »Arheološkom leksikonu Bosne i

Hercegovine« iz 1988. g., Ć. Truhelka u vezi nalaza kod Vidoštaka uopće ne spominje iako je upravo on otkopao spornu građevinu.[16] Ako se danas i može odbaciti teza o ranokršćanskom oratoriju, treba imati u vidu složeni kontekst nalaza koji je uzrokovao Truhelkinu ocjenu pri čemu pojedine greške u dataciji nikako ne smiju biti uzrokom umanjivanju ili prešućivanju njegovih zasluga.

Na ovom mjestu nije naodmet podsjetiti na Truhelkinu analizu i određenje građevine u majdanu koju je istraživač, V. Radimsky, pogrešno držao za rimsku kuću. Evo kako je o toj građevini sudio Truhelka: »Kako iz ovoga kratkog opisa proizlazi, mi u toj zgradi nalazimo najbitnije elemente starokršćanske bazilike: narthex, naos, transseptum, schola cantorum, bema, apsis, prothesis i diaconicon, i nema ni najmanje sumnje, da oni ne predstavljaju ništa drugo, nego jediño baziliku. Za rimsku kuću, čime ju je Radimsky držao, fale joj baš najbitniji elementi kuće, a to su porticus, cubicula, koja opasuju atrij i s njime bezuvjetno komuniciraju i u samom atriju fali i impluvium i compluvium, fali nadalje tablinum, da o peristilu i ne govorimo, a osim toga bi i apsida u rimske privatne kuće bila nešto posve neobično.«[17] Ovaj primjer pokazuje kako je Truhelka kod interpretacije antičkih spomenika ispravljao tuđe greške. Ponekad je, istina, i sam griješio (od čega nitko nije pošteđen), ali je, s druge strane, znao ispraviti greške drugih.

Iz spomenutog prikaza N. Miletić koji je dobrim dijelom negativno obojen ovdje još izdvajamo vrlo oštru kritiku Truhelkine »Starokršćanske arheologije«, mnogima dobro poznatog (i usuđujemo se reći, dragog) udžbenika. Svoju široku popularnost ovaj udžbenik duguje i jednoj prilično poražavajućoj činjenici – donedavno je bio jedini priručnik starokršćanske arheologije na hrvatskom jeziku. N. Miletić, međutim, tu knjigu ovako ocjenjuje: »Mnogo kasnije, 1931, zapravo kao rezime njegovih predavanja u Skoplju, izašao je još jedan pregled ranohrišćanskih spomenika, u kome dosta mjesta pripada brojnim spomenicima iz Bosne i Hercegovine, interpretiranim na neprimjeren način, po metodi i tada, a pogotovo danas potpuno prevaziđenoj.«[18] Inače su drugi autori u svojim osvrtima na Truhelkin rad spomenutu knjigu uglavnom predstavljali bez davanja vrijednosnog suda. Tako primjerice kod J. Šidaka čitamo: »U posljednjem razdoblju svoga rada objelodanio je opširniji prikaz Starokršćanske arheologije (1931), pri čemu je posebnu pažnju posvetio našim krajevima.«[19] Slično piše i V. Kopač: »Sintezu svoga arheološkog istraživanja objelodanio je u knjizi 'Starokršćanska arheologija' (1931).«[20] Ne samo, dakle, zbog nedavnog negativnog suda nego i zbog nedostatka podrobnije analize knjige, čini nam se potrebnim opširnije izlaganje ideja i grade Truhelkine »Starokršćanske arheologije«.

Knjiga je, kao što je poznato, nastala na temelju Truhelkinih predavanja iz starokršćanske arheologije i predstavlja skraćeno i na nekim mjestima ponešto izmijenjeno izdanje njegovih skripata što se zajedno s drugim bilješkama i različitom neobjavljenom građom čuvaju u Arhivu Hrvatske. Pregledom skripata ustanovili smo slijedeće nepodudarnosti s knjigom (koje, međutim, i kad predstavljaju manja sadržajna odstupanja ne dovode u pitanje vjernost predlošku što je u većini teksta sačuvana) koje navodimo samo kao informaciju svima zainteresiranima za Truhelkinu rukopisnu ostavštinu:

a) Drukčiji raspored poglavlja
b) Nešto izmijenjene formulacije istoga sadržaja, tj. takve promjene koje ne mijenjaju smisao teksta

c) Sadržajne promjene, tj. drugačije shvaćanje nekih pojava i događaja
d) Ispušteni odlomci i poglavlja.[21]

Navedene promjene nastale su tokom pripremanja teksta za objavu i posve su razumljive s obzirom na karakter rukopisa. Naime, predavanja za studente nužno obiluju digresijama i proširenim tumačenjima koja u zgusnutom sadržaju udžbenika više ne nalaze mjesta. Red riječi i stil Truhelkin, ostao je, međutim, sačuvan.

Među rukopisima koji se čuvaju u Arhivu Hrvatske nalaze se još dvije bilježnice koje po svom sadržaju pripadaju starokršćanskoj arheologiji a koje nisu uvrštene u Truhelkin udžbenik. Riječ je o neobjavljenim predavanjima iz bizantske arhitekture i starokršćanske epigrafije.[22] Truhelka je bizantsku arhitekturu odvojio od starokršćanske jer je ovu posljednju poistovjetio s longitudinalnim, bazilikalnim tipom crkvene gradnje koji je smatrao karakterističnim za zapadni dio Carstva. Razlikovanje longitudinalnog i centralnog tipa kršćanske arhitekture i njihovo prostorno osnovno razgraničenje svjedoči o Truhelkinim nastojanjima vrednovanja pojedinih pojava upravo njima imanentnih kriterijima. Tako pri interpretaciji crkvene arhitekture on ne uzima u obzir nikakve izvanjske kriterije (pa ni vremensko razdoblje) nego samo arhitektonski stil. Možemo reći da su i nama danas, kod proučavanja starokršćanske arhitekture najznačajniji stilski problemi i pitanja razlikovanja pojedinih arhitektonskih tipova. Međutim, istraživanja su pokazala neosnovanost strogog lučenja oblika dominantnih u zapadnom odnosno istočnom dijelu Rimskog Carstva, što je u Truhelkino doba još bilo vrlo rašireno. Ipak, zadržalo se razlikovanje dvaju osnovnih tipova crkvene arhitekture (longitudinalnog i centralnog) koje se nalaze u temelju Truhelkinih tipoloških analiza. Što se tiče sintagme starokršćanska arheologija (uz koju se javljaju i druge kao npr. starokršćanska umjetnost, starokrščanska kultura, starokršćanska arhitektura) došlo je do njezinog znatnog proširenja jer više nije mišljena kao sadržajno-stilska kategorija već kao vremenska oznaka (kao oznaka kasnoantičkog razdoblja). Možemo reći da su navedene promjene jednim dijelom rezultat dugogodišnjih znanstvenih istraživanja pa stoga sasvim razumljive i iz horizonta razvoja znanosti nužne. S druge strane one su rezultat sasvim formalnih, terminoloških izmjena pa zato nebitne. I u jednom i u drugom slučaju one ne umanjuju vrijednost Truhelkinog djela.

U spisima iz bizantske arhitekture Truhelka je dao pregled arhitektonskih elemenata karakterističnih za centralne gradnje koji zajedno s objavljenim pregledom elemenata longitudinalnih crkava predstavlja koristan školski priručnik. Isto tako bilješke iz starokršćanske epigrafije predstavljaju korisnu dopunu objavljenoj knjizi u kojoj je izostalo posebno poglavlje o ovoj temi.

Tematski je »Starokršćanska arheologija« zamišljena kao kompendij po svojoj biti nezaobilaznih općih sadržaja s jedne strane i tipološkog razvrstavanja domaćeg materijala (uglavnom sakralne arhitekture) s druge. Glavna nakana stvaranja okvirnog tipološkog pregleda domaćih nalaza vidljiva je i u pretežnoj usmjerenosti cijele knjige arhitektonskim pitanjima. Tako je u I. (općem) dijelu veliki dio prostora posvećen analizi arhitektonskih elemenata i oblika uz navođenje brojnih primjera i analogija. Nearhitektonske opće teme također se većinom mogu povezati s domaćim nalazima koji tako dobivaju širi kontekst i adekvatniju interpretaciju. One pak teme koje nikako ne nalaze primjenu na našim prostorima – kao veliko poglavlje o

katakombama – toliko su važne za kršćansku arheologiju da ih je bilo nemoguće izostaviti.

Od Truhelkinih teorijskih stavova izdvajamo zanimljivo izlaganje o klasičnim motivima u starokršćanskoj umjetnosti. Analizirajući pojavu klasičnih motiva Truhelka pogađa uvjetovanost njihovog preuzimanja, tj. govoreći suvremenom terminologijom, pogađa bit tzv. religijski neutralnih motiva.[23] Preuzimanje nekih klasičnih motiva temeljilo se na univerzalnom, širokom značenju koje su ti motivi posjedovali a koje je dopuštalo pojavu neizmijenjene ikonografske sheme unutar različitih religijskih sistema. Značenje ovih Truhelkinih razmišljanja ogleda se u tome što su nastala u vrijeme kad su likovi Dobrog pastira i oranta smatrani »prasimbolima« kršćanske umjetnosti i genijalnim kršćanskim tvorevinama. Ovo mnijenje počivalo je opet na mišljenju da je najstarija kršćanska umjetnost autohtona, nastala izvan utjecaja poganske umjetnosti.[24] Danas, zahvaljujući istraživanjima posljednjih desetljeća, znamo da su i orans i Dobri pastir preuzeti iz klasične umjetnosti, kako je tvrdio Ćiro Truhelka.

I u pitanju porijekla kršćanske bazilike (koje do danas nije jednoznačno riješeno) Truhelka je zastupao tezu što je u novije vrijeme ponovno našla zagovornike.

U posebnom dijelu posvećenom analizi crkvene arhitekture naših krajeva Truhelka je vrlo oprezan kad je riječ o mogućnostima točne datacije sakralnih objekata. Samo jednostavne, skromne oratorije, smatra sigurnom tvorevinom prvog razdoblja kristijanizacije i datira ih u IV. stoljeće. Poznato je da razvoj crkvene arhitekture nije tekao od najjednostavnijih, skromnih oblika ka složenijim i sve raskošnijim; na samom početku povijesti kršćanske crkvene arhitekture nalazi se upravo najraskošniji oblik – peterobrodna monumentalna bazilika. U najvećim središtima kršćanskog svijeta arhitektonski tipovi javljaju se paralelno pa istovremeno nalazimo male kapele i raskošne bazilike, Međutim, u ipak udaljenoj unutrašnjosti provincije Dalmacije logičnije je pretpostaviti skromnije početke zbog usporene kristijanizacije i malog broja kršćana u periodu neposredno nakon Milanskog edikta. Intenzivnija kristijanizacija ovih krajeva u V. i VI. stoljeću arheološki je potvrđena brojnim krstionicama.[25]

Kod složenijih sakralnih objekata Truhelka je oprezniji u dataciji te ih samo okvirno stavlja u vrijeme poslije provale Gota. S obzirom na brojne teškoće koje prate proučavanje bosansko-hercegovačkih kasnoantičkih crkava i danas prisutne različite datacije ovih građevina Truhelkina opreznost poprima posebno značenje. Nasuprot točnoj dataciji on je pokušao pokazati osnovne tipološke karakteristike bosansko-hercegovačkih crkava pa tako čitamo: »Predstavnici su ovog građevnog tipa u nas dosta obilni, a vjerojatno će im se broj znatno povećati, kada se sličnim spomenicima posveti veća pažnja. Njihovo proučavanje, može se reći, još je u početnom stadiju, zato je nemoguće poredati ih u kronološki sistem te smo prinukani da ih poredamo u tipološki sistem, da im se barem razabere tipološka evolucija.«[26] Na drugom mjestu navodi ove osnovne tipološke karakteristike: »I što se tiče građevnog rasporeda, ovaj se bitno razlikuje od onog u predašnje doba, kada su crkve bile male izolirane cele. Sada se crkva gradi u većim dimenzijama, a uz nju se priziduju razne prostorije, koje moramo shvatiti ili kao episcopium ili kao t. zv. pastophorium.«[27] I još jasnije u svojim skriptima: »Prema tomu radi se tu o jednom tipnom građevnom stilu, koji je u V. i VI.

vijeku vladao čitavim jadranskim zaledem do preko Drine, dakle ne o jednoj sporadičnoj nego o pojavi općeg značenja.«[28]

Uočavajući posebnost bosansko-hercegovačkih crkava koja se najizrazitije očituje u pojavi sporednih prostorija uz jednobrodnu osnovnu strukturu Truhelka je naglasio ono što će i kasniji istraživači posebno isticati. Tako će ovaj tip sakralne arhitekture biti definiran i posebnim nazivom (N. Cambi naziva ga naronitanskim tipom dok kod Đ. Baslera nalazimo nešto uže određenje).[29]

Imajući u vidu navedeno Truhelkino točno određenje osnovnog sakralnog tipa, mislimo da se neke njegove pogreške pri interpretaciji pojedinih građevina mogu zanemariti. Te se pogreške mogu zanemariti i stoga što ih Truhelka preuzima iz njemu dostupne i tada relevantne literature kao što je slučaj s rekonstrukcijom salonitanske gradske bazilike koju je dao prema Gerberu.[30]

Na kraju možemo zaključiti: Truhelka se starokršćanskom arheologijom bavio stjecajem okolnosti i samo između mnogih drugih aktivnosti. Ona nije bila isključivo polje njegova rada. Kao kustos Zemaljskog muzeja pozabavio se i starokršćanskim spomenicima. Kao profesor arheologije i povijesti umjetnosti u Skoplju držao je između mnogih drugih kolegija i predavanja iz starokršćanske arheologije. Ipak, i u jednom i u drugom razdoblju postigao je zapažene rezultate i čak zacrtao puteve daljeg razvoja. Tako je radeći na terenu otkopao više spomenika starokršćanskog razdoblja; arhitektonskom osebujnošću i njome potaknutim brojnim liturgijskim i crkveno-povijesnim pitanjima i danas se izdvajaju zeničke basilicae geminae. Mnoge druge bosanske bazilike opisane i uglavnom točno datirane u Truhelkinim predavanjima ističu se podudarnošću oblika koja nadilazi slučajnost i govori o posebnom tipu bosansko-hercegovačke sakralne arhitekture. Tu je posebnost Truhelka uočio i točno istaknuo. Sama pak predavanja prerasla su u koristan udžbenik koji je mnogim generacijama pružio prvi uvid u tematski krug starokršćanske arheologije i bio orude u kasnijem radu. Držimo da je po ovim rezultatima Truhelkin rad na području starokršćanske arheologije zavrijedio trajno priznanje i hvalu.

Bilješke

1. N. Majnarić-Pandžić, Ćiro Truhelka kao arheolog-prethistoričar, Marulić XXII/1989, br. 3, 286–297; I. Mirnik, Ćiro Truhelka kao numizmatičar, Marulić XXII/1989, br. 3, 298–306; o Truhelkinom radu na Filozofskom fakultetu u Skoplju usp. N. Majnarić-Pandžić, Ćiro Truhelka – profesor arheologije i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Skoplju, Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis, Bamberg 1988, 415–424.
2. J. Šidak, Ćiro Truhelka – njegov život i rad, Historijski zbornik V/1952, 1–2, 104; V. Kopač, In memoriam d-r Ćire Truhelke, Živa antika VIII, 1/1958, 166.
3. U naslovu svoje autobiografije: Ć. Truhelka, Uspomene jednog pionira, Zagreb 1942.
4. Ibid., 98.
5. Ć. Truhelka, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (dalje GZM) IV/1892, 340–349.

6. Ć. Truhelka, Iskopine u dolini Lašve, GZM V/1893, 685–699.
7. U kršćanskom svijetu poznati su primjeri povezivanja krstionice i apsidnog prostora; usp. A. Khatchatrian, Les baptistères paléochrétiens, Paris 1962, sl. 38, 39, 49b, 51, 61 itd. I u Dabravinama u BiH prostorija s krstionicom završava apsidom.
8. I. Nikolajević, Ranohrišćanske krstionice u Jugoslaviji, Zbornik radova Vizantološkog instituta IX/1966, 243.
9. Usp. V. Paškvalin, Prilog datiranju ranokršćanskih bazilika Bosne i Hercegovine, Adriatica praehistorica et antiqua, Zagreb 1970, 673.
10. Ć. Truhelka, o. c. (bilj. 6), 698–699.
11. V. Paškvalin, o. c., 674.
12. N. Miletić, Ćiro Truhelka (1865–1942), Spomenica Stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888–1988, Sarajevo 1988, 42.
13. Ć. Truhelka, o. c. (bilj. 5), 359.
14. Ć. Truhelka, Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegovina, Roma 1895, 11.
15. Ć. Truhelka, Starokršćanska arheologija, Zagreb 1931, 100.
16. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 3, Sarajevo 1988, 195.
17. Ć. Truhelka, o. c. (bilj. 15), 125.
18. N. Miletić, o. c., 42.
19. J. Šidak, o. c., 110.
20. V. Kopač, o. c., 166.
21. Primjer neslaganja pod a) Dok se u knjizi nalazi posebno poglavlje »Klasični motivi u starokršćanskoj umjetnosti« (usp. Ć. Truhelka, Starokršćanska arh., 14–21) u skriptima je sadržaj toga poglavlja uklopljen u poglavlje »Kršćanski simbolizam« (usp. Ostavština Ć. Truhelke, kutija 1, Starokršćanska arheologija, poglavlje »Kršćanski simbolizam« – stranice su numerirane prema poglavljima odnosno prema arcima). Primjer neslaganja pod b) Opis nimbusa (u knjizi str. 21; u skriptima str. 11 poglavlja »Kršćanski simbolizam«). Primjer neslaganja pod c) Odlomak o progonstvima kršćana pod Trajanom – u knjizi nedostaje Truhelkina kritika Trajanova edikta koja je u skriptima vrlo oštra i predstavlja drukčije vrijednosno određenje ovoga progonstva (usp. str. 7–8 u knjizi i str. 8–10 poglavlja »Progonstva« u skriptima). Primjer neslaganja pod d) U knjizi nedostaje poglavlje »Privatne zgrade« (usp. u skriptima str. 81–84), vjerojatno zato što se kršćanske kuće po svojim arhitektonskim elementima ne razlikuju od kuća Rimljana – nekršćana. Stambene objekte kršćana treba razmatrati u kontekstu rimske profane arhitekture jer toj arhitekturi pripadaju.
22. Ostavština Ć. Truhelke, kutija 1: Bizantijska arhitektura, kutija 5: Starokršćanska epigrafija.
23. Usp. F. W. Deichmann, Einführung in die christliche Archäologie, Darmstadt 1983, 174.
24. Ibid., 173.
25. A. Khatchatrian, o. c., 18–26; B. Gabričević, Piscine battesimali cruciformi scoperte recentemente in Dalmazia, Akten des VII Intern. Kongr. Christ. Arch. Trier 1965, 540; I. Nikolajević, o. c., 254; D. Rendić-Miočević, Battisteri in ambienti rurali nell' Adriatico orientale, Corsi di cultura sull' arte ravennate e bizantina,

Ravenna 1972, 282 i d.; P. Chevalier, Les baptistères palćochrétiens de la province romaine de Dalmatie, Diadora 10/1988, 113.
26. Ć. Truhelka, o. c. (bilj. 15), 113.
27. Ibid., 112.
28. Ostavština Ć. Truhelke, kutija 1: Starokršćanska arheologija, 19.
29. N. Cambi, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, Materijali XII, Zadar 1976, 247; Đ. Basler, Kršćanska arheologija, Mostar 1986, 66.
30. W. Gerber, Altchristiche Kunstbauten Istriens und Dalmatiens, Dresden 1912, 121.

Bibliografija radova iz starokršćanske arheologije

Glasnik Zemaljskog muzeja (dalje GZM) IV, Sarajevo 1892, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, 340–365.

GZM IV, 1892, Arheološko ispitivanje jajačkog grada i najbliže okoline, 315–320.

GZM V, 1893, Jedna abraksas – gema, 551–552.

GZM V, 1893, Rimske iskopine u Vitini, 673–678.

GZM V, 1893, Iskopine u dolini Lašve, 685–708.

Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina (dalje WMBH) I, Wien 1893, Zenica und Stolac (Beiträge zur römischen Archäologie Bosniens und der Hercegovina), 273–302.

WMBH II, 1894, Archäologische Forschungen auf der Burg von Jajce und in ihrer nächsten Umgebung, 87–93.

WMBH III, 1895, Eine Abraxasgemme, 528–529.

WMBH III, 1895, Aufdeckung einer römischen Ruine in Vitina (Hercegovina), 522–526.

Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegovina, Roma 1895.

Glasnik Skopskog naučnog društva (dalje GSND) III, tom 1, Skoplje 1927, Arheološke beleške iz južne Srbije, 71–82.

GSND V, tom 2, 1929, Arheološke beleške iz južne Srbije, 76–77.

Starokršćanska arheologija, Zagreb 1931, Društvo Sv. Jeronima, Knjižnica općeg znanja – ur. Petar Grgec, Jeronimska knjiga 366.

Mirko SLADE ŠILOVIĆ

Sveti Jure

Konj zarzao
podno mosta na devet lukova
iz proljetne strave kostiju
i bezdana stijenja
pomolila se crkvica
od baštine zasužnjena
još jedna

sunca žedna
i nakon obračuna s aždajom
u tajnosti mraka i vode osta
podno mosta.

Blago VRANKIĆ

Izvorišta

U svili
svjetlosti
izdanci u nemiru
iz kamena niču

Ranjive ruke
u nabujalom uborku
otkinute latice
traže

razlistale grane
u igri
se spliću

stegnut samoćom
prolaznik
zastajkuje
zvukove zemlje
osluškuje
i zvjezdanim stazama
nestaje.

Bjesnilo

Obitelj N. bila je nesumnjivo najmoćnija u čitavom mjestu. Međutim, mještani kao da su gajili prema njima određeno nepovjerenje, čak nesklonost.

Treći dan nakon mog dolaska gospoda N. pozvala me na popodnevni čaj. Kad sam to, posve usputno, u razgovoru spomenula svome stanodavcu, on se iznenada smrknuo i skupljenim obrvama rekao: »Ti psi! Vi ćete zaista otići?« »Naravno. Zar mislite da postoje neki razlozi da odbijem poziv?« Sjena nepovjerenja preleti licem starog gospodina. »A ne, ne bih mogao tvrditi tako nešto.« Gledao me iskosa, ispitujući i sumnjajući, a onda se počeo smijati, nekako čudno, pomalo podrugljivo i tužno istodobno. »Uzmite me kao jednog smiješnog starog sumnjičavca! Recite, treba li onda moje riječi uzeti ozbiljno?« — glas mu je zvučao sjetno, čak bojažljivo. »Oprostite, čini mi se kao da sam vas nekako povrijedila. Žao mi je, nisam to željela, nisam ni slutila...« »Ah, ne, ne, niste, mogao bih to vjerovati. Lice vam izgleda vrlo bezazleno i začuđeno, da...« Starac iznenada zašuti, iako se činilo da će sad tek uslijediti plima riječi. Još se više smrknuo, uzeo sa stola pripaljenu petrolejku i pošao u svoju sobu. Dok je odlazio, zamišljeno i oštro gledajući u pod, učinilo mi se da čujem kako šapće: »Psi! Nanjušili...« Ali nisam uspjela čuti što su to navodno ti psi nanjušili. Čudan starac. Osamljenik, uvijek se tuđio od ljudi, mnogo se gorčine nakupilo u njemu. Stanovala sam kod njega, iako je u mjestu bilo i boljih stanova, jer mi je bio vrlo drag. Sada ga je nešto očito žestoko uznemirilo, nije to znao, a niti pokušao prikriti.

Starčeva primjedba izazvala je u meni znatiželju za N.-ove. Odlučila sam se potruditi da doznam nešto više o toj obitelji.

Vlasnik gostionice u kojoj sam se hranila bio je prilično pristupačan, otvoren, jednostavan čovjek. Za vrijeme objeda započela sam s njim neki nevažan razgovor o sporednim sitnicama, a onda, kao slučajno, spomenula: »Vi ste ovdje starosjedilac, rođeni ste mještanin, sigurno dobro poznajete ovdašnju klimu. Čula sam da je kod vas vrijeme vrlo hirovito, čas pripeče sunce, a onda iznenada jugo nanese oblake, a s njima i gadan pljusak. Gospoda N. pozvala me je da dođem danas popodne na čaj, ali se bojim, eto, da ne bi iznenada bilo kiše. Što vi mislite, bi li bilo dobro da ponesem kišobran?« Gostioničar se naglo trgnuo. »N.-ovi su vas pozvali na čaj?« Potom posve tiho prošapće za sebe: »Provjeravaju!« »Provjeravaju, kažete?« Gostioničar je šutio i odnio prazan tanjur s mog stola. Više se iz tog razgovorljivog čovjeka nije mogla izvući niti jedna riječ.

Točno u pet sati stigla sam u veliku, bogatu kuću N.-ovih. Primila me je osobno gospođa N., jer gospodin N., strastveni lovac, skoro nikada nije bio kod kuće.

Gospođa N. bila je žena srednje dobi. Nosila je krute, tamne, staromodne haljine. Ponekad se od nje širio miris tkanine koja je predugo stajala u ormaru. Lice joj je bilo vrlo blijedo, neprirodno bijelo, koža je pomalo nalikovala na tijesto. U svojoj

savršenoj pravilnosti to lice djelovalo je umjetno. Obrve su joj bile tamne, ali toliko tanke, da su se doimale kao da ih je tko oštrim perom urezao u kožu. Imala je velike, tamne, uvijek nekako zagonetno ozbiljne i hladne oči. Smijala se nije nikada. Granica između čela i tamnosmeđe kose bila je neugodno naglašena. Kosa joj je bila vrlo gusta, posve pravilno i glatko začešljana, bez staze, bez ijednog uvojka, ali ipak nije bila zalizana, nego naprotiv, prilično napuhnuta, tako da je sličila na veliku kapu.

Otmjeni salon gospođe N. doimao se pomalo mračno, kao, uostalom, i sama domaćica. Sjedila je uspravno, ukočila leđa, u tvrdom naslonjaču, čvrsto i kruto držeći finu porculansku šalicu. Očito nije bila raspoložena za razgovor, niti je imala i najmanje zanimanja za njega. Nerado i rijetko odlučivala se da nešto kaže, a sve što je rekla, bilo je kratko i beznačajno. Zbunjena, crvenjela sam se u svom naslonjaču. I meni su zapinjale riječi. Nisam znala što da mislim o svemu tome, jer bilo je jasno da gospođi N. nije bilo nimalo stalo do moga posjeta. A ipak mi nije dala nikakvog znaka da joj smetam — štoviše, kad sam htjela otići, nastojala me je zadržati.

Slijedećeg tjedna ponovila je svoj poziv. Međutim, sve je bilo kao i prošli put. Duševna odsutnost i šutljivost gospođe N. bila je više nego zbunjujuća, a ipak nije djelovala uvredljivo. Zamuckivala sam, osjećala sam da su mi riječi često besmislene, ničemu nisam znala pridati doličnu ozbiljnost i značenje, dok je gospoda N. i o najobičnijim stvarima umjela govoriti dostojanstveno i otmjeno. Uz to sam neprestano zveckala šalicom, tanjurićem i čajnikom. Mislila sam pritom kako me ta otmjena gospoda sigurno u sebi promatra s visoka, prezirno, a ipak šuti i ne prekorava me.

Naravno, nisam mogla odmah otići, ali nastojala sam skratiti svoj posjet koliko je god to više moguće i tražila sam trenutak da se zahvalim, oprostim i odem.

Kad li se iznenada dogodi čudo! U sobu naglo utrči dječak — plavokoso, nježno dijete, bilo mu je možda osam godina. Gospoda N. se trgnu, ali se odmah opet smiri. Nije više uopće obraćala pozornost na njega. Tek se kratko ispričala zbog upada svoga sina. A i dječak se odmah uozbiljio, kao da je u trenu nestala neka netom probuđena radost. A možda sam se prevarila, možda tu uopće nije ni bilo nikakve radosti. Šutio je, ali nije odlazio. Odmah iza njega zašao je u sobu njegov kućni učitelj i ispričao se u dječakovo ime, objašnjavajući nam da su upravo bili svladavali jedno poglavlje iz prirodopisa, kad li je dječak naglo ustao, bijesno skočio sa svog stolca, ushodao se po sobi, a zatim bezglavo potrčao prema prvim vratima koja su mu se našla u blizini. Dakle sam se prevarila — nije u dječaka bilo nikakve radosti.

Nisam mogla odvojiti oči od djeteta. Bilo je tako nježno, gotovo prozračno. Pogled mu je bio prikovan za neku neodređenu točku, ali nisam mogla odrediti da li je prazan i bezizražajan, ili se u njemu zrcali neka golema sjeta, preteška za tako maleno dijete. Ustala sam, prišla mu i primila ga za ruku. Osjećala sam oštar pogled njegove majke i učitelja. Ipak, obratih mu se. »Slušaj me, tvome učitelju i majci bilo bi drago da svladaš novu lekciju iz prirodopisa. Gospodine učitelju, vjerojatno ste se umorili sjedeći dugo s djetetom. Osvježite se malo, gospoda N. bila je toliko ljubazna da me je poslužila čajem. Vjerujem da ćete se malo odmoriti ako i vi popijete šalicu.« Ne obazirući se na gospođu N. i učitelja, povela sam dijete za ruku i pustila ga da me odvede u svoju radnu sobu. Sjeli smo za njegov pisaći stol. Pred dječakom je stajao veliki udžbenik prirodopisa. Promotrila sam bogato oslikane listove. Na jednoj strani bijahu naslikani modri zvončići i različci, a pokraj cvjetova gusjenica i prekrasan bijeli leptir. Predmet današnje dječakove pouke bila je pretvorba gusjenice u leptira. Jedna

zraka sunca padala je na otvorenu knjigu. Iznenada me dječak pogleda svijetlim, blistavim, molećim pogledom. Poželjeh ga pomilovati po glavi, ali u taj čas osjetih da nas s praga promatra njegova majka. Povukla sam ruku i počela dječaku tumačiti gradivo. Žena je iščezla s vrata. Nastavila sam govoriti umornim, jednoličnim, suhim glasom. U jednom trenutku dječak podiže pogled s knjige. Gledao me je beskrajno tužno, razočarano, optužujuće.

Slijedećeg tjedna sama sam došla posjetiti gospodu N. Popila sam šalicu čaja, porazgovorila dvije-tri riječi i otišla k dječaku koji je s učiteljem sjedio za svojim radnim stolom. Bez riječi zamijenila sam učitelja, a on je, kao da se to samo po sebi razumije, otišao iz sobe. Nije me bilo ni za što drugo briga, samo sam se radovala što mogu sjediti pokraj dječaka i pripovijedati mu. Ovaj put na redu je bio zemljopis, velike rijeke, a ja sam govorila, često se udaljujući od zadanog predmeta, gledajući kako se moje riječi odražavaju na dječakovom liku. On je napeto, raširenih očiju pratio tijek slika koje su se nizale. Pripovijedala sam mu o starim,izumrlim narodima, kojima rijeke bijahu darovale život, o njihovim gradovima, hramovima, svečanostima, putovanjima i putopiscima, o zvjezdoznancima. Rijeke su nas odvele i do mora, do prvih brodova i pomoraca, do čudesnoga blaga potonuloga na dnu oceana. Dječakove oči sve su se više širile, bile su modre i žive, sličile čas rijeci, čas moru, obrazi su mu se zažarili, doskora je čitav pao u nekakvu grozničavu vatru.

Došlo je vrijeme da se zaklopi knjiga, da se okonča pripovijedanje. Prestrašila sam se: previše sam uzbudila dječaka, uznemirila mu dušu do bolesti. Ne znam ni sama zašto, vjerojatno da bih ga malo umirila, ispripovijedah mu na kraju priču o Narcisu. Zaista, dječakova se vatra ublažila, glavica mu je poniknula. U očima zazrcalila mu se neka sjeta, ali i osobita pozornost. Svojim pogledom, u kojem je bila čitava njegova duša, obuhvatio je i prožco svu moju nutrinu.

»I kažeš, stajao je kraj rijeke, oborene glave, i promatrao u vodi odraz svog lika?«

»Da, bilo je tako. Voda je tekla, nemirna, mreškala se, on je jedva mogao uhvatiti svoju sliku, a ipak ju je tražio, nazirao.«

»On je zapravo bio sam na toj obali, bio je sam, sam!«

»Da«, šapnula sam, »bio je sam, okružen jedino beskrajnom pustoši travki.«

Silan trzaj potresao je dječakovo krhko tijelo, i on briznu u plač. Počela sam mu brisati suze. Ne, nisam smjela, znala sam da nisam smjela unositi nemir u djetetovu dušu, a pogotovo ne strast za jednim svijetom u koji ni sama više nisam vjerovala. Ali osjećala sam da to tako silno želi, da bi me zavazda prezreo kad ga ne bih vodila putem pripovijesti. I ne bi me volio.

Te večeri oprostili smo se vezani svojom tajnom. Da, zavoljela sam dječaka kao da je moj rođeni sin. Osvojio je čitavu moju dušu. Zapravo, još više: u nekoj čudnovatoj igri uzajamnog darivanja mi smo jedno u drugome uskrsnuli život.

Sve sam češće koristila priliku da dolazim u kuću N.-ovih i posjećujem dječaka. Njegova majka izgledala je uvijek zaokupljena nečim važnijim, možda nekim poslovima, tako da se čas pojavljivala u kući, čas je opet nije bilo. Na dječaka inače nije obraćala mnogo pozornosti, potpuno ga je prepuštala učiteljevoj brizi. Ni moji posjeti nisu nailazili na zanimanje kod nje, smatrala me je vjerojatno jednom od onih koji se nastoje okoristiti njihovim gostoprimstvom.

Učitelj, lijen čovjek, rado mi je prepuštao satove poučavanja dječaka. Ponekad je u njegovim očima zabljesnulo nešto lukavo i podlo, tada sam znala pomisliti da on

ima neki svoj račun, ali kakav, time se nisam bavila. Uz dječaka sam zaboravljala i na zagonetnu prezaposlenost njegove majke i na pritajenu pakost i zlobu učiteljevu. Provodila sam sate i sate s djetetom, obuzeta ponovno starom strašću pripovijedanja, za koju sam mislila da je već odavno umrla. Ali još više od moje unutarnje potrebe da govorim i razmičem koprene sa svjetova stvarnih i izmišljenih, još više od svega toga privlačilo me je dječakovo lice. Često sam se zanosila u svom pripovijedanju (ah, Bože, pa sve je bilo tako čarobno — kako je sam dječak ponekad znao reći: »Zar ne, nikada ne znaš nije li poneki od hrastova zapravo prerušen mudrac, i ne krije li se u gljivi neki mali zemni duh?«), ali nikada nisam skidala pogleda s dječakovog lica, jer najčarobniji od svega bio je on. Što bi uopće bile moje priče bez ovog djeteta! Njegova je duša bila čista i otvorena, a još je k tome mnogo propatila u svojoj osami i odvojenosti od svijeta.

Dječak se počeo mijenjati. Postao je vedriji. naučio se smiješiti, nekad čak zaista smijati. Sve se živahnije kretao po kući. I sve manje obraćao pozornost na učitelja. A učitelju se oko usana urezivala neka sve lukavija, sve podlija crta.

Jednog jutra došla sam, kao i obično, k N.-ovima. Sluge su se vrzle po kući, nekako mi se činilo da ih je više nego inače. Jedan od njih prišao mi je i predao mi na srebrnom poslužavniku maleno pisamce. Gospođa N. pozivala me je k sebi na nekoliko riječi u svom salonu.

Uz gospodu N. bio je ovaj put i učitelj. Gospođa mi nije ponudila da sjednem, nije me poslužila čajem. Glas joj je bio hladan i službeni. Strog. Ukratko mi je priopćila da više ne smijem posjećivati njenog sina, da ne smijem razgovarati s njime niti na bilo koji način stupiti s njim u vezu. Učitelj ju je izvijestio o mom nepovoljnom utjecaju na odgoj djeteta. »To bi bilo sve, gospodice. Nadam se da nam više nećete stvarati neugodnosti.«

Nijemo sam se okrenula i izišla. Pokretala sam se tromo, ukočeno, jedva sam micala noge. Glas mi je zamro, misli se rasplinule, nestale u nekoj otupljujućoj maglici. Jednim udarcem svemu je učinjen kraj, okončan je moj novi život. I dječakov. Dječak! Pa ona će ubiti dijete, njegovu predivnu, prefinu, nježnu i nevinu dušu! Gdje je dječak sada? Pomisao na njega prenula me je iz nesvjestice. Išla sam, odlazila, da, ali osvrtala sam se, tragala pogledom za nekim znakom koji bi mi ukazao gdje je dijete, osluškivala svaki šum. Tako sam hodala dugačkom galerijom koja se protezala uokolo, čitavim prvim katom zgrade, iznad goleme, svečane dvorane.

Iznenada ugledah da je netko grunuo na glavna ulazna vrata i bučno ušao u dvoranu. Bio je to gospodin N., dječakov otac. Srednje visine, debeo, punokrvan, zajapurena lica, smeđkastoridih bujnih, kovrčavih zalizaka. U jednoj ruci je držao pušku, a drugom vodio za sobom na lancu dva velika psa, koji su se nemirno trzali i razdraženo režali. Gospodin je glasno zvao svoju ženu.

Polagano sam pošla niza stube. Bojala sam se pasa, ali znala sam da ne smijem pokazati svoj strah.

Iznenada se odnekud začu snažan udarac. Negdje je pao nekakav težak predmet. Naglo se i bučno otvoriše jedna vrata na prvom katu. Galerijom je odjekivalo dječje trčanje. Okrenula sam se. Da, moj dječak bio je opet ovdje, hitao mi je u susret, divlje je potrčao niza stube, okliznuo se i pao. Zaustavio se baš pokraj mene. Pritrčala sam mu, zagrlila ga, počela mu milovati glavicu. Jedno mu je koljeno jako krvarilo. Izvadih rupčić da obrišem i zavijem ranu. Uto se pokraj nas stvori dječakova majka, naglo me odgurnu, istrgne mi iz ruke rupčić i baci ga psima. Gospodin N. pusti pse s lanca i oni

potrčaše prema stubištu. Huškali su ih na mene, ali moj rupčić već se bio namočio dječakovom krvlju, i umjesto na mene, psi navališe na dječaka. Svladavajući paničan strah, pokušavala sam uhvatiti pse za lance i ogrlice, ali ništa nije pomagalo.

Dječakovi roditelji povukli su se na galeriju, sklonili se iza ograde i promatrali što se zbiva. Uz N.-ove stajao je i učitelj, smijući se pobjednički, nadmoćno. Odavno je znao da je dječak previše nježan i osjetljiv da preuzme obiteljski posao. Jer N.-ovi su bili uzgajivači pasa dresiranih protiv ljudi.

Legla sam na stube i sklopila oči. Psi su se zbijali oko mene. Nisam se branila.

Krv je istjecala. Svijet se počeo gubiti u predsmrtnoj magli. Nazirala sam uskovitlanu crnu masu psećih tijela, a onda se sve izgubilo.

Pred smrt ukazao mi se glavni gradski trg. Posvuda je vladala pustoš. U velikoj crkvi nije bilo ni žive duše — ni svećenika ni vjernika. Čitav gradić spavao je mrtvim snom. A tko zna, možda više uopće nije bilo ljudi, možda ni svijet više nije postojao. Možda nikada ničega nije ni bilo, možda je svekoliko postojanje bilo samo varava igra moje svijesti.

Jedino je dijete darivalo istinski život, davalo smisao i razlog opstanku. Vidjela sam ga kako lagano korača preko opustjelog trga, sada već oslobođeno svake sile teže, a njegova bijela košuljica tiho je svijetlila u noći.

Blago VRANKIĆ

Spoznaje

U maticu svijesti
pritoke se
slijevaju
i usklađuju boje
sunca i zvijezda

u zelenom priobalju
tragamo za čistim
jutrima
izgubljenim snovima
među zrncima
pješčanim
i u tren opažamo
bljeskove zore
na izvorima sunca
zamućena
kad se spóznaje
da su nam za
putovanja
kruh riječi
i cvjetovi dana
jednako nasušni.

Svevlad SLAMNIG

Joakimova tajna (1)

historična pripovijest

I.

Čuvši brencanje praporaca u daljini otac Dionizije Remedelli odloži upravo zarezano guščje pero u spremnicu od malahita i posegne za štapom. Ne gledajući napipa srebrnu kuku na lijevoj stijenci pisaćeg stola i grčevito obujmi malu pasju glavu od jantara kojom je bio ukrašen držak elegantne rokoko-palice. Sve ove dane u Beču mučio ga je išijas. Bijele rokoko peći u samostanskom gostinjcu divno su izgledale, ali su slabo grijale, jer su dominikanci ove godine štedjeli na ogrjevu. Vječiti bečki propuh izazivao je u profesoru Dioniziju nostalgiju za sunčanim amfiteatrima njegova sveučilišta u Pisi. Dovuče se nekako do prozora i širokim bijelim rukavom obriše zamagljena stakla.

Slutio je tko dolazi jutros u ovu tihu Colloredogasse, gdje su prije desetak mjeseci austrijski dominikanci sagradili omanji ugostiteljski dom za uglednije članove reda na proputovanju kroz carski grad. Nema ni tri dana kako je kod Remedellija bio treći tajnik careva svemoćnog kancelara grofa Kaunitza vitez Bruno Mock. Znao je da je doktor Remedelli dubrovački dominikanac i da je njegov višetjedni boravak u Beču povezan s nekoliko poslova Republike sv. Vlaha, među inim, s izborom i agremanom dubrovačkog diplomatskog predstavnika pri bečkom dvoru. Prenio je dakle dominikancu povjerljivu, ali živu želju svoga gospodara da tu dužnost dobije mladi učeni plemić Sebastijan d'Ayala, odgojitelj dviju kćerki grofa Kaunitza. Mock je svoga sugovornika zamolio da za tri dana primi kandidata na razgovor.

Masivne saonice s podvoznicama premazanim skupim nepromočivim i netopljivim lakom imale su zatvorenu tapeciranu kabinu poput droške. Pater Remedelli, zažmirivši lijevim a napregnuvši desno dalekovidno oko, prepoznao je na vratašcima kabine lik zlatoroga u skoku, grb obitelji Kaunitz. Kočijaš skoči s boka, otvori kabinu i nakloni se mladiću u napudranoj vlasulji, mirna pogleda, podignute donje čeljusti, u raskopčanoj raskošnoj bundi od medvjedovine.

Dok je dolaznik u dosadi popravljao ovratnik bunde i nervozno pritiskao udubinu između palca i kažiprsta na debelim rukavicama čekajući da samostanski momci zajedno s kočijašem ometu snijeg s popločanog puteljka koji je s ulice vodio do ulaza u gostinjac, Remedelli je ćutio kako se u njemu ponovno javlja odbojnost prema Sebastijanu, koju je bio osjetio već u raspravljanju s vitezom Mockom. To su ti čankolizi koji se motaju po palačama velike gospode, prave usluge gospodicama potičući u njima zanimanje za ispraznosti, te osim kulture blagovanja i odijevanja neće da znaju ni za kakvu drugu kulturu! Gotovani i mediokriteti i promicatelji gotovanstva i mediokritetstva! Baš će se Grad sv. Vlaha usrećiti takvim opunomoćenikom!

Kad je brat-laik najavio posjetitelja i odmaknuo se da ga pusti u sobu, Remedelli je već namršteno pisao. Jedva je uzvratio pozdrav i nije gosta ponudio da sjedne.

– Nadam se, *reverendissime*, da vam je grof kancelar priopćio o čemu se radi. Mogu li, dakle, saznati uvjete pod kojima ću obavljati svoju odgovornu službu?

– Ne razumijem vas, plemeniti mladiću. Vi govorite o službi kao o gotovoj stvari, iako nije otpočeo ni preliminarni postupak. A ima i drugih kandidata, naprimjer, Francesco di Castelrotto iz Tirola, koji je ljetos bio tri tjedna u Gradu kao prijatelj obitelji Gučetić i svidio se nekolicini uglednih gospara.

– Ne razumijem ni ja vas, *reverendissime*. Zar se pristoji nama, pripadnicima plemstva po krvi i po znanosti, da pravimo nevježu jedan od drugoga? Obojica znamo koliko je u naše dane Dubrovniku važno da razvije veze s Austrijom, koja mu je zaštitnica od nikad iskrenih Mletaka i od tmurnog i zagonetnog pravoslavnog gorostasa s Istoka, koji je u svome ratu s Turcima obezvrijedio sve dubrovačke uloge u mirni suživot s njima i u pogibelj doveo dubrovački trgovački most prema Istočnom Sredozemlju i Maloj Aziji. Da skratimo: postoji li i najmanja mogućnost da Dubrovnik odbije Kaunitzova, to jest, austrijskog kandidata? Nadam se da je to i za vas, *reverendissime*, samo retoričko pitanje. Ako sam dakle ja Kaunitzov kandidat, zašto ne bismo poveli direktan, poslovan i konkretan razgovor o obavezama i pravima, umjesto da okolišamo kao mačak oko vrele kaše?

– Već ovo razmišljanje čini vas, plemeniti mladiću, u mojim očima prilično neprikladnim za opunomoćenika. Bistar jeste, ali vaša je bistrina krive vrste. Dvije su, naime, vrste bistrine: jedna traga za logičkim rezultatima koji se prelamaju u gomili raznorodnih činjenica i čimbenika, a zanemaruje vremenske i prostorne uvjete koji ubrzavaju ili usporavaju realizaciju tih logičnih očekivanja; druga pak gleda stvari izbliza i posluje nasitno znajući da je dovoljno biti na zdravom kolosijeku i držati se gesla: »Radi dobro i boljem se nadaj!«. Ova druga bistrina potrebna je diplomatima, a vi imate samo onu prvu. Kaunitz vas je preporučio, ali zašto? Možda je to bio hir njegove supruge, njegovih kćeri. Možda bi on preporučio i vranca iz svoje ergele, da su ga za vranca molile. Mislite li da Dubrovnik nema što da ponudi Kaunitzu da ga na drugi način odobrovolji i stekne slobodne ruke za vlastit izbor opunomoćenika. Ne znam doduše koliku važnost pridaje naše Malo vijeće ovome problemu, – ako mu pridaje neznatnu važnost, vaše su šanse veće, – ali svakako je do smiješnosti naivna predodžba da Dubrovnik mora plesati kako Kaunitz zasvira i to bespriziveno.

Pater Donatelli nije umio sačuvati mir dok je govorio ove jetke riječi. Ustao je, s obje ruke pritisnuo štap i zloslutno se zgrbio zureći u mladića očima prilično ispunjenim gnjevom. Sebastijan se naslonio na kamin, kad već ne smije sjesti, zamišljeno promatrajući sugovornika, o kojem nije ni slutio da mu je nesklon. Ali nešto je bilo povoljno u ovome mučnom razgovoru: spremnost dominikančeva da govori otvoreno i iskreno. Sebastijan je ipak u pravom času odbio profesorov pokušaj da stvarnu raspravu izbjegne. Umjesto toga, Remedelli je oslobodio sve kočnice i bljesnuo u vatri mediteranske neuvijenosti, otvorenosti i rječitosti.

– Dobro, *reverendissime*, odustat ću. Uštedjet ću vam mnogo posla. Molbe neće ni biti. Ali zauzvrat molim da mi kažete razlog svoje odbojnosti prema meni.

– Sami ste tražili, pa ću reći. Vi ste tip čankoliza. Služite se Kaunitzovom kočijom kao svojom, stekli ste velika prava uslugama koje su s onu stranu bilo kakve kulture, s onu stranu bilo kakve etike. U sjeni velikih političara, državnika, muževa koji doista historiju kreću naprijed gmižu razne dame i ostali gotovanski nakot, ljudi i žene što se dosađuju i iz duga vremena izmišljaju modu, dohvaćaju se koječega što ih koliko-toliko izvlači iz životne dosade, a na razini je njihova društvenoga položaja. Mislim na odvratni lov po šumskim gospodarstvima koja zapošljavaju ništarije, na ono besmisleno muziciranje po salonima, na ljigavu uvredljivu rokoko filantropiju, na plesove, na zabave, na mržnju prema radu, na odgoj za nerad, za otmjenost. Eto u tome svijetu vi ste našli svoje mjesto, vi ste »magister vanitatum«. Vi ste jedan bolji sluga koji prenosi naredbe slugama nižeg ranga, pri čemu se dobro omastite, u dobroj ste mjeri dionik raskošnog, luksuznog života. Pripadnik ste jednog poganog, gotovanskog soja, koji ide na živce radništvu, seljaštvu, puku. Radništvo, seljaštvo, puk otkazat će zbog vas poslušnost društvenom sustavu, dići će jednog dana divlju bunu da otpuhne vas, ali će gazeći vas, nažalost baciti u prah i zdravu kulturu, zdravu uljudbu, zdrave dijelove društva. Uh. I još ćete k svojih tisuću dukata godišnjeg prihoda od funkcije odgojitelja Kaunitzovih kćeri pridodati ovih naših dubrovačkih 500 dukata naknade za predstavništvo i 100 dukata reprezentacije, kako biste dva-tri puta godišnje paradirali pod grbom svetog Vlaha na kojoj svečanosti i napisali nam pet-šest puta godišnje kakav isprazni izvještaj o kakvu ispraznom društvenom događaju u carskome gradu.

Što se dominikanac više uzbuđivao, mladi je posjetitelj postajao sve mirniji. Popravio je vlasulju gledajući u zrcalo nad kaminom i zamolio domaćina da pozvoni bratu-laiku zbog krznenog kaputa, kako bi mogao otići i prestati trošiti profesorovo dragocjeno vrijeme.

– Hvala vam na iskrenosti, *reverendissime*. Vaši razlozi ne odgovaraju doduše objektivnoj stvarnosti, ali je očigledno da su u vašem subjektivnom gledanju oni čvrsti kao klisura. A još je Gassendi rekao da je motivacija ljudskih čina uronjena u subjektivnu, a ne objektivnu stvarnost. Preporučam se, dakle, reverendissime, vratite se znanstvenom radu, slobodni ste od moje mučne prisutnosti, ostajte mi s Bogom...

– Što to vi trabunjate, plemeniti mladiću? U čemu ja to imam krivo? Kakvo je to podmetanje? Ne dopuštam vam da odete. Ne, ne. Izjasnite se. U čemu razlozi koje sam iznio ne odgovaraju objektivnoj stvarnosti, to jest, u čemu su suprotni istini? Oprostite, zaboravio sam vas ponuditi da sjednete. Izvolite!

Donatelli je osjetio poštovanje prema posjetiteljevoj sabranosti i mirnoći, te je u sebi i nehotice priznao da mu je kandidat, koliko god vrijedan prezira, ipak nekako i nadmoćan. Zazvonio je i kada se je pojavio brat-laik, naručio je mnogo ruskog čaja za sebe i gosta.

Naslonjač je za Sebastijanov ukus bio preblizu peći, pa ga je on vlastoručno primaknuo prozoru, a onda se udobno u njemu smjestio gledajući zamišljeno bijeli snježni krajolik.

Brat-laik uz pomoć samostanskog sluge unese veliki samovar i stavi ga na Donatellijev stol. Natoči prvo domaćinu, koji je pio s užitkom jer su mu se prilično osušila usta. Sluga odnese šalicu Sebastijanu kod prozora. On je nemarno uze u ruku i odmah zaboravi na nju.

– U sjeni grofa Kaunitza, kao i u sjeni drugih muževa našeg doba, koji, kako ste se izvoljeli izraziti, historiju kreću naprijed, ne stoje samo gotovani koji iz duga vremena izmišljaju ispraznosti nego i čestite supruge i bake, nevine djevojke, uzorni i radini sinovi, budući očevi, buduće supruge i majke. Istina je: sve je to u sjeni, ali bez

te sjene nema ni svjetlosti. Vi ste gotovo od djećačkih dana navikli na život u redovničkoj zajednici, život koji nije podvrgnut višem cilju za vas nije život vrijedan poštovanja, sluga ste znanosti, reda i oltara. U svijetu koji vam je pomalo *terra incognita* prepoznajete samo one koji su vam neka vrst duhovne braće: znanstvenike, državnike, javne radnike, one čiji je život u funkciji javnih interesa, ne iscrpljuje se u privatnosti. Pa ipak, ta je privatnost neophodna, kućno ognjište, dom, ipak je plodna zemlja iz koje sve to raste. Zar nije *sveta* uloga naših majki, koliko god bezglasna i nejavna? Zar majke nemaju pravo na uredan, sadržajan život, na rad i odmor, na čast i poštovanje? To što nisu javni radnici, obasjani bakljom opće pažnje, ja bih prije nazvao žrtvom nego prednošću. Evo, vidite, ja sam odgojitelj pristojnih djevojaka, budućih majki i supruga, koje su, iako članice ugledne obitelji, ipak pomalo anonimne u svijetu. One nemaju preduvjete da se dublje bave nekom javnom djelatnošću i ja sam, koliko god dobar u njihovim očima, koliko god ispravan i uredan u tome poslu u svojim očima, neiskorišten, jer bi tu dužnost mogao obavljati i netko tko je manje učen i ambiciozan od mene. Ne znam da li znate da sam bio viši predavač na sveučilištu u Malti? Na to ću se još vratiti. Ali zasad bih govorio o sebi kao »čankolizu«. Kad sam prije mnogo godina bio predstavljen obitelji Kaunitz na jednoj bečkoj dobrotvornoj priredbi, ja sam prema djevojčicama zbunjenih i nevinih očiju, koje su prema svemu što su vidjele pokazivale ganutljivo i uzbudljivo zanimanje, osjetio nježnost starijeg brata. Kaunitz mi je predložio da dođem u njihov zamak u Moravsku, gdje ću se dalje moći baviti filologijom i pisati knjige, ali ću se također zadužiti i odgojem njegovih kćeri. Vjerujte, nisam se nipošto osjetio čankolizom, jer mi nije nipošto bio u prvom planu zlatni čanak. Pristao sam blaga i mirna srca, desilo mi se u životu nešto lijepo, mogao sam raditi nešto lijepo, estetizirati ozračje dvaju mladih, čistih života, prosipati bijelo cvijeće po putu budućih kršćanskih supruga i majki. Umjesto da u njima razvijam smisao za ispraznost, kako bih opravdao svoje glupo i suvišno radno mjesto, učio sam ih grčki i latinski, razvijao u njima svete osjećaje na primjeru majke Kornelije Grakhe, na primjeru, Odisejeve Penelope. Da, učio sam ih i glazbi, ali ne na isprazan, frivolan način, nego sam ih upućivao u vrhunske domete ove umjetnosti i upravo ih branio od ispraznosti. Osobno ih nisam učio vezu, ali sam i tu posredno vodio računa o razvijanju estetskih osjećaja. Život žena i djevojaka, djece, majki i supruga U SJENI ne mora nužno biti animalno naporan i neduhovan kao kod jadnih pripadnika izrabljivanog puka, niti mora nužno biti isprazan i gotovanski kao kod dijela srednjih i viših slojeva izvitoperene duše. Postoji i uljudba, kultura, osjećaj dužnosti, osjećaj časti, odgoj estetskih navika: sve je to također stvarno i moguće. Ja sam to radio i radim i bio bih čak i sretan, kada ne bih slutio da mi je providnost dala još talenata... Divne su Kaunitzove kćerke, čiste, časne, ali — ne trebaju baš mene, koji zauzet brigom za dvije osobe ostavljam na cjedilu čovječanstvo. Razmišljao sam, savjest mi je bila nemirna, tražio sam sebi jednu misiju, jednu ulogu gdje će sve dobro u meni doći u funkciju...

— Ohladit će vam se čaj, plemeniti mladiću...

— Glavno da sam se ja zagrijao, *reverendissime.* No, eto, u tom traženju prvo sam pomišljao da se vratim sveučilišnoj karijeri. Malta bi me bila ponovno uzela, a bilo je i drugdje prilika.

— Sasvim bih vas lijepo mogao zamisliti, plemeniti mladiću, i za pultom amfiteatra u Pisi.

— Oprostite, ali ima neki virus neslobode na sveučilištu. Ipak treba voditi računa o tisućama obzira. I kreativnost treba kadšto malo kočiti. Ja tražim više ili barem drugačije.

— Što vas je navelo baš na Dubrovnik?

— Dubrovnik je čudo povijesti. S jedne strane, to je vječno živ antički polis, s druge strane to je najmoderniji atelier politike za stoljeća pred nama. Oh, kako bi me animiralo da budem promicatelj Dubrovnika, dubrovačkih interesa u ovoj staroj prijestolnici. A ima još nešto...

— Neka tajna?

— Pa neka bude to tajna dok moj partner ne odluči da se predstavi svijetu. Ali mogu reći o čemu se radi. O lingvističkom projektu koji će revolucionirati kulturu. O multilingvalnom rječniku najširih razmjera koji će zadužiti i unaprijediti ovaj dio Evrope.

— Dosadašnji predstavnici Dubrovnika bili su to u dodatnom radu, zadržavajući svoje osnovno zanimanje i izvor prihoda. Dakako, bili su samo reprezentativni dužnosnici. Ali vi s tim planovima, s tim zanosom, kako ćete? Hoće li vam ostati vremena, pogotovo jer vaše štićenice dobrih osam do devet mjeseci provode u Moravskoj, daleko od Beča?

— *Reverendissime,* nisam ni jednog časa pomišljao da bih zadržao sadašnju službu. Pripadat ću sav Republici. Da, da, prihodi mi se tako svode na polovinu, a gubim i stan s opskrbom. Ali tu je srce, tu je ideal. Naravno, sve je to hipotetski, jer sam vam obećao da ću odustati od kandidature, naišavši na vašu nesklonost...

(Nastavit će se)

Epitaf bez trofeja

Tu leži Div,
Naš stid i sram,
Što bješe kriv
Jer bješe Sâm.

Taj sokô siv,
Svog doma plam,
I sad je živ
I voda nam.

U jarku trune, poput crkle strvi –
On, što nekim bješe Eugen Prvi,
Kraljevina i Sloboda naša,

A kraj njega cvili ljuta rana,
Buntovnička, zla, neoplakana,
Na surci Bacha, đaka Grabancijaša.

Epitaph without trophy

The Giant rests there,
our shame and disgrace,
who was guilty
because was lonely.

That greyish falcon,
his country's flame,
is still alive
as our leader.

In the pit, as a carrion, He putrefies:
He who was to us Eugen the First,
our Kingdom and our Liberty.

Abreast of Him whimpers a grievous wound,
rebellious, wicked and unwept wound,
on Bach's dolman, the vagabond student and magician.

(translated by Baldo Šoljan)

Estetski užitak

Francuski književni kritičar M. Brunetière smatra da je umjetnost nemoralna jer se njezin predmet odnosi ne samo na osjetilno nego i na pohotljivo u prirodi.[1] J. Maritain, naprotiv, piše: »Ljepota za kojom umjetnik teži proizvodi užitak, ali to je duhovni užitak koji nema ništa zajedničko s osjetilnim sviđanjem ili, prosto rečeno, s nasladom. Kad bi umjetnost išla za tim da proizvede nasladu, bila bi lažljiva... Kad bi umjetnost težila samo za osjetilnim utiskom i strastvenim uzbuđenjem, iznevjerila bi sebe i opteretila se neistinom.[2] Toma Akvinski veli da »spokojstvo volje ili bilo koje želje proizvodi užitak. Zbog toga se po užitku prosuđuje da li je čovjek dobar ili zao: dobar je i krepostan ako se raduje u djelima vrlina, a zao ako uživa čineći zlo. Užici osjetilnih funkcija nisu mjerilo ćudorednog dobra ili zla. Užitak je dobar ako odgovara razumu«.[3] Ovo slaganje s razumom uznosi osjetilni užitak u ozračje radosti. »Radost se ne pripisuje životinjama nego samo naslada«.[4] Umjetnička djela proizvode radost ili intelektualni užitak, ali ta se radost ne osjeća u samom činu spoznaje. »Bilo bi bolje reći da se radost izlijeva iz tog čina kad predmet spoznaje savršeno zadovolji ljudski um«.[5] Radost je znak postignutog savršenstva. Kažemo radost a ne veselje; veselje je nešto izvanjsko, nerijetko površno; radost je duboka osjećajnost duše. Radost odsijeva u osmijehu, veselje u smijehu. I radost i veselje (tuga i plač) mogu pratiti stvaranje kao njegov izljev, ali oni nipošto ne čine njegovu bit.

A. Festugière, dobar poznavatelj Aristotela, smatra da se užitak nadodaje radnji (djelovanju) kao njezin izdanak i nadopuna. Užitak nije svrha ni kreposti ni umjetnosti; on nije bit umjetničkog stvaranja.[6]

H. Bergson tvrdi da nas narav određenim znakovima upozorava da smo postigli cilj. To zovemo radošću (ili duhovnim užitkom). Radost uvijek ukazuje da je život napredovao, da je postigao uspjeh. Što plodonosnije stvaranje, to dublja radost. Tko je svjestan da je proizveo trajno, neprolazno djelo, taj ne treba ni pohvale ni slave jer posjeduje božanstvenu radost.[7]

Nema sumnje da znanstvenici i filozofi uživaju u svojim dostignućima, ali nitko neće poreći da je taj užitak poglavito intelektualnog a ne estetskog karaktera, jer estetski užitak obuhvaća i osjetilni dio čovjeka. Mnogi krivo shvaćaju izreku Tome Akvinskog: »Kaže se da je lijepo ono što se sviđa vidu« (»Pulchra dicuntur quae visa placent«),[8] kao da se tu radi samo o osjetilnom užitku, a zanemaruju prvi dio te rečenice: »Lijepo spada u područje spoznajne moći« (»Pulchrum respicit vim cognoscitivam«). Zato »placent« ne zbori samo o osjetilnom užitku nego i produhovljenom. Ljudska osjetila (vid, sluh itd.) posjeduju ontološki značaj ne samo osjetljivosti nego i duhovnosti. U tome se razlikuju od osjetila životinjâ. Kakve je naravi umjetnička spoznaja, nastojali smo pokazati u eseju »Osebujnost umjetničke spoznaje« u knjizi »Umjetnik i zagonetka života« (KS, Zagreb 1982). Da je to konaturalna, iskustvena

spoznaja u kojoj um nije formalno aktivan nego je njegova uloga tipično egzistencijalna, slažu se skoro svi sljedbenici filozofije Tome Akvinskog.

Estetsku konaturalnu spoznaju možemo nazvati ushitom (raptus) u kojem poglavitu ulogu ima intuicija. Ona se razlikuje od zanosa (extasis). Toma Akvinski kaže da je u ekstazi čovjek »izvan sebe umom i osjećajem«,[9] dok ushit (raptus) dodaje zanosu »misaonu, umsku slikovitost.[10] Riječ »ushit« dolazi od glagola »hìtiti«, baciti. Umjetnik je »bačen« u viziju koja nadilazi redoviti proces spoznaje. Zanos (ekstaza) spada u afektivno područje zbog ljubljenog predmeta ili osobe, dok ushit (raptus) ne teži za nečim izvan sebe, jer je njegov predmet već intencionalno prisutan u njemu. Stremljenje za nečim može biti posljedica ushita ali ne njegova bit. Kad bi stremljenje bilo bitno u umjetnosti, onda umjetnost ne bi bila daleko od izvanestetske svrhe ili nakane. Stari su taj »ushit« (raptus, od lat. rapere, zgrabiti, silom povući) zvali »furor« (bijes, žar). dakle »furor poeticus«, »furor tragicus«. Dosta je promatrati velike dirigente simfonijskih orkestara da se čovjek uvjeri da u njima vlada taj »ushit« (raptus) koji zanosu nadodaje misaonu silovitost (»addit violentiam mentis«, rekao bi Toma Akvinski). Taj »ushit« ili »furor« prati rad svih velikih umjetnika.

Zanimljivo je da u Francusko-hrvatskom rječniku Arhanića i Živića stoji da je ekstaza — »duboka zanesenost uz oslabljenje prosuđivanja a pojačanje osjetljivosti«, dok je raptus, »ravissement«, označen kao »udivljenje, ushićenje«. Taj se fenomen zbiva i u promatranju prirode: netko je ushićen zalazom sunca na morskoj pučini, bjelinom snijega na bregovima itd. Nitko u tim časovima ne pada u ekstazu, nije za-nesen (kao što je lađa zanesena valovima), jer je svjestan svog stanja, neizrecivog, doduše, ali ipak svjesnog. Ekstazu je savršeno izrazio Gian Lorenzo Bernini u djelu »Sveta Terezija u ekstazi«.

Kazali smo da je »ushit« posebna vrsta vizije koja nadilazi redoviti proces spoznaje. Zato se i užitak koji on uzrokuje ne može poistovjetiti s užitkom koji osjeća znanstvenik ili neki zanatlija. Stoga ne možemo prihvatiti mnijenje J. Leclercqa: »Svaki čovjek koji je sposoban zapaziti savršenstvo nekoga bića na području svoga djelovanja, osjeća taj estetski užitak. Tako, npr., kirurg je zanesen kad vidi krasan uzorak bubrega ili srca, odnosno mesar kad promatra lijepi komad mesa«.[11] Ipak užitak mesara koji gleda mlado janje zacijelo je drukčiji od užitka koji nam pruža Murillov Jaganjac. Mi uživamo i onda kad nam suze ovlaže oči i kad nam se vine duboki uzdah gledajući neki film ili čitajući neki roman. Nije to plač ili smijeh koji doživljavamo u svagdanjem životu, jer smo svjesni da je to učinak umjetničkog djela koje svojom arealnošću nadilazi naš prostor i vrijeme.

Aristotel piše: »Bjelodano je da svako od sjetila ima svoj užitak, ali užitak ne usavršuje djelatnost... Užitak je kao neko pridošlo savršenstvo, kao životni cvat onima koji su mladi«.[12] Užitak je, prema tomu, plod svrhovitosti djelovanja kao što je cvijet cvijetu i plod stablu; on je kruna djelovanja cvijeta i stabla koje je uključeno u njihovu razvoju, rastu, svrhovitosti.

U ovom kratkom ogledu govorimo o duhovnom užitku (radosti) što ga proizvodi neko umjetničko djelo. Ako djelo nekog umjetnika samo golica, senzualno nadražuje, najbolji je znak da se ne radi o umjetničkom djelu. Krivnja mnogo puta može biti na gledatelju ili slušatelju koji nije dorastao shvatiti neko djelo kao što se događa s crtežima, slikama ili plastici golog ljudskog tijela. Nešto slično se događa s

neupućenim gledateljem dok promatra pokrete plesača i plesačica u baletu. Nije lako shvatiti ni umjetnika ni umjetnost.

Bilješke

1. M. Brunetière: L' Expression dans les Beaux-Arts. Paris 1888, str. 4.
2. J. Maritain: Art et Scolastique. Paris, 1920, str. 91.
3. Toma Akvinski: Summa Theol. I – II, 34, 4 c.
4. Isti, Nav. dj. I – II, 31, 3, c.
5. J. Maritain, nav. djelo, str. 80.
6. J. Festugière: Plaisir, Paris, 1936.
7. H. Bergson: L' Energie spirituelle. Paris, 1919, str. 24 – 25.
8. T. Akvinski, nav. dj. I, 5, 4 ad 1.
9. Isti, nav. dj. – II, 28, 3 c.
10. Isti, nav. dj. II – II, 175, 2 ad 1.
11. J. Leclerqc: Les grandes lignes de la philosophie morale. Louvain, 1947, str. 247.
12. Aristotel: Nikomahova Etika, X. 1174b, 7. Preveo T. Ladan. Zagreb, 1982.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

U Hrvatskoj treba ostati

Život je svagdje.
Ali najviše ga ima
u razbijenoj Hrvatskoj.

Ovdje treba ostati,
jesti svoj teški kruh,
piti svoju gorku vodu
i pobijediti poraz.

Ovdje treba biti
gora
rijeka
i ravnica,
vuk
i ptica.

U Hrvatskoj treba ostaviti
i svoju smrt
za buduće hrvatske dane.

Zemlja pripada onome
tko u njoj živi.
Kolijevke
i ljudske ruke
daju joj snagu.

Svaki odlazak je nova smrt
za Hrvatsku
— i onda kad život znači.

1945.

Stjepan SVEDROVIĆ

Molitva

Je tvrđa
Zemlja
Kamo suzne oči
Svrnu

Kamo ništetne se
Riječi kore

Dajbudi vam
Bolje

Dajbudi vam
Kažiput
Postojbina ova

Ma je nitko
Uzgibati neće

Dajbudi vam
Volja

Vinka ANIĆ

Reka jon je da će doći

Reka jon je da će doći
Kad godina koja mine
Kad sakupi malo para
Vratit će se iz tuđine.

Stizala su pisma duga
Priko modrog oceana
Kratila jon duge noći
Molitava i ufanja.

Vinogradi ostarili
I dica su dob'la dicu,
A ona je svake noći
Mol'la Boga za svog Vicu.

Jer reka je da će doći
Kad godina koja mine
Kad sakupi malo para
Vratit će se iz tuđine.

Motika jon bila lakša
I išijas manje steže,
Kada skupa š njom je Vice,
Kada misli za njeg veže.

Godine su prolazile,
Nikom nije tila reći
Jer je čvrsto virovala
Da će u grob š njime leći.

Ne recite niti riči
U tišini ispod granja
Pustite je neka spava
Neka mirno Vicu sanja.

Ivek MILČEC

Ptice umiru pjevajući, a ljudi moleći

Uoči Uskrsa primio sam brzojav iz Zagreba ovakvog sadržaja: »Dodi u utorak na sprovod. Umro je Trenk. Marijana«. Pročitao sam brzojav još nekoliko puta, jer nisam mogao doći k sebi od iznenađenja i žalosti. Tko je bio Trenk? Zašto me je ta tužna vijest tako duboko dirnula da sam ostao sjediti na stolici kao prikovan?

U sjećanje su mi se počele vraćati prve poratne godine, a posebno 1948. Naime, te sam godine pošao u prvi razred pučke škole zajedno s grupom vršnjaka iz moje ulice. Svi smo bili mršavi i slabašni, a da bi nam kosti ojačale, morali smo za vrijeme odmora piti riblje ulje. U ono vrijeme školskih kuhinja još nije bilo, pa su mnogi od nas imali za doručak samo komadić starog kruha ili kakvu polutrulu jabuku. Već prvih dana upao mi je u oči jedan plavokos, dobro razvijen dječak (u ono vrijeme biti razvijen!) koji je za vrijeme odmora, stojeći postrance, polako grickao mirisni, domaći bijeli kruh, premazan džemom od marelica ili šljiva. Možete si to predočiti: sva djeca jedu tvrdi, stari, crni kruh, a taj šutljivi dječak mirisni, bijeli. Jednog dana, vidjevši da netremice gledam kako jede svoj obrok, prelomi polovicu i dade je meni. Od tog dana dijelili smo njegov, kak mi kajkavci velimo, gablec, i postali nerazdvojni prijatelji. Bio je iz dobrostojeće obitelji koju ni rat nije osiromašio, a govorilo se da imaju bogatu rodbinu u Americi koja im obilno šalje pomoć u novcu i robi. Skoro svako dijete dobije svoj nadimak u školi pa smo tako i Josipa (to mu je bilo pravo ime) nazvali Trenk jer se govorilo da mu je pradjed bio pandur baruna Trenka. Moj prijatelj Trenk je postao u neku ruku naš vođa, i to ne samo u razredu, nego i na vjeronauku. Makar su to bile teške poslijeratne godine, nitko od naših učitelja nije nam zabranjivao da idemo na vjeronauk. Jedini je Trenk nosio zlatni lančić s križićem oko vrata, no nitko mu ga od učitelja nije pokušao skinuti s vrata. I tako su prolazile godine. Iz pučke škole smo prešli u zanate, gimnazije, a jedan od nas je otišao u sjemenište.

Sredinom pedesetih godina pojavila se nova moda: mladi ljudi iz naše Domovine počeli su bježati preko granice, na Zapad. Jednoga dana donese mi listonoša pismo iz Francuske. Bilo je od Trenka koji je preko ljetnog raspusta, ne govoreći nikome ništa, prebjegao u Italiju i produžio za Francusku. Pisao mi je kako mu je lijepo, nagovarao me da i ja pobjegnem preko granice pa ćemo zajedno po svijetu. Poslušao sam ga, no vidjevši nakon dva dana da sam umjesto na Zapad krenuo na Istok, duboko razočaran vratio sam se natrag u moj Zagreb.

Prolazile su godine, a od Trenka ni traga ni glasa. O njemu su počele kružiti nevjerojatne priče: netko ga je vidio u Alžiru, jedan pak u francuskoj Indokini, a jedan, koji je bio pomorac, kako mu maše s rta Dobre nade. Trenkov bijeg i njegov misteriozan nestanak teško je pogodio njegovu majku (otac mu je već prije umro). Molila je Boga da joj se sin vrati ili da se bar javi da je još živ. Tražila ga je preko Crvenog križa, diplomatskim kanalima, no sve uzalud. Nitko nije znao što se dogodilo

s Trenkom. Od tuge i bola umre Trenkova majka, spominjući do posljednje ure njegovo ime.

Nekoliko godina kasnije pojavi se Trenk iznenada, kao što je i nestao, u Zagrebu. Uzeo je taksi koji ga odveze do rodne kuće. Našao ju je zaključanu i zapuštenu. Spopadoše ga crne slutnje i on se uputi u policijsku stanicu da se raspita za majku i sestru. Za majku mu ne rekoše ništa, a za sestru Marijanu kazaše da se udala i da živi u blizini. Prve riječi koje je uputio sestri bile su: »Gdje je mama?« Kad mu sestra reče da je majka umrla prije tri godine od tuge i bola za njim, potekne mu niz još uvijek lijepo lice suze, a snažno tijelo potrese grčevit plač. Jecao je kao malo dijete ponavljajući riječi: »Mama, ja sam te izdao, ja sam te pokopao, ja sam kriv za tvoju preranu smrt! Boreći se u Legiji stranaca za tuđe interese, zaboravio sam na te. Zaboravio sam tebe koja si mi život dala i učila Boga i brata čovjeka ljubiti. Što mi vrijede milijuni franaka koje sam zaradio boreći se uzduž i poprijeko afričkog kontinenta kad mi tebe više nema?«

Od toga dana, rekla mi je u telefonskom razgovoru njegova sestra Marijana, Trenk je provodio čitave dane na majčinu i očevu grobu klečeći i moleći za njih. Nije se obazirao na kišu i snijeg, nije osjećao hladnoću ni mokro odijelo na sebi. Jednog jutra, dok su ptice naviještale da je proljeće pred vratima, radnici koji uređuju groblje Mirogoj, našli su Trenka kako nepomično kleči sklopljenih ruku. Bio je mrtav. Smrznut. Na licu mu stajale dvije suze, koje je noćna hladnoća zaustavila na pola puta.

Mario BILIĆ-IMOTHA

U nepovrat

cesta siječe šumu i nestaje
žuto blato

gaze ga srne o zvjezdanu nebu
nakon veprova

plaho a hitro preskaču
zle oči

lovci poznaju ćud šumske divljači
napeto

po hodu mjeseca prepoznaju
pa kolju
ili pucaju

Vera VALČIĆ

Pjesma i molitva

Svaka se moja nova pjesma
u neku tihu molitvu pretvori,
pa ne mogu pisati više stihove
što prošnje nisu. Kao da me
Ti, Gospodine, za molitvu stvori

Svaka se moja nova pjesma
izgubi u jeci jedne prazne katedrale,
pa ne mogu završiti stih
ako se ne stopi s riječju
molitve: velike ili male

Svaka moja nova pjesma
živi u tjeskobama majki, koje vole,
pa ja ne mogu pisati više o suncu i cvijetu
tek stalno mislim o svijetu,
koji molitve treba i majke, koje mole, mole.

Sestra Marija od PRESVETOG SRCA

Sve podzemno stijenje

Sve podzemno stijenje
mojega srca
rastvorila je u muci
tvoja ljubav
i sve sige ukrasila
i pretvorila u sjaj.

I zjene će tvoje preliti
blještavilo otajnoga hrama
i ti ćeš moliti
molitve u mûku
osluškujući kako nečije srce
u ovom hramu –
životom diše
i kako titra
u tvome zvuku.

Maja RUNJE

Održavanje hrvatskog jezika u dijaspori u Njemačkoj

Hrvatska dijaspora u Njemačkoj nastala je eksodusom širokih slojeva naroda, uglavnom seljaka i radnika, krajem šezdesetih godina, kada je Jugoslavija otvorila granice a Zapad tražio radnu snagu.

Podaci pokazuju da ona danas broji najmanje 340.000[1] ljudi koji žive rasuti po cijeloj Njemačkoj. Ovaj broj ne pokazuje tendencije pada.

Većina Hrvata danas je u Njemačkoj dulje od 20 godina, veliki dio mladeži je ovdje rođen, pa takve okolnosti nisu neprimjetno mogle zaobići jezik koji smo sa sobom donijeli. Svaki intenzivni dodir kultura pobudit će naime promjene u stranama koje su se susrele, jače i veće u manjinskom narodu, a ponajprije u jeziku manjinskog naroda. Unutar dvojezičnosti koja je nužna posljedica takvog jakog dodira »... stvorit će se luk čija će sila napetosti djelovati između dvije polarne točke: između očuvanja jezika i gubitka jezika« (Haarmann)[2].

Prve promjene na jeziku zbile su se već prvih godina migracije. Kako se međutim tada živjelo u zatvorenim skupinama, u barakama i domovima, a njemački se gotovo i nije učio — svi smo tada namjeravali ostati »godinu dana« — utjecaj novog kulturnog kruga bio je još slab. Vjerujem da su prve posuđene riječi koje su tada ušle u hrvatski njemačkih migranata bile *bauštela* (*Baustelle,* gradilište) i *banov* (*Banhof,* kolodvor), riječi koje će svih kasnijih godina metaforički stajati za sam smisao migrantske egzistencije. Njima će se naskoro pridružiti i riječ *gastarbajter* (*Gastarbeiter,* radnik koji je u gostima, na privremenom radu), a sve tri će kasnije ući u hrvatski književni jezik,te čak i u govorni jezik, pa će u Duvanjskom polju riječ *bauštela* poznavati i ona sitna manjina Duvnjaka koju nije zapalo da na njoj kopa.

Početkom sedamdesetih godina počele su se doseljavati i stvarati obitelji pa se dijaspora morala otvarati svijetu u kojem je živjela. Dodiri su sve jači pa se posuđuje sve više njemačkih riječi, uglavnom onih koje su vezane uz rad i radni odnos, koji je u to vrijeme još uvijek središnja točka i glavni smisao boravka u Njemačkoj, ali i one riječi koje opisuju pojmove koje smo ovdje prvi put upoznali. Tako se unose i rabe riječi *firma* (*Firme,* poduzeće), *pulir* (*Polier,* poslovođa), *štacijon* (*Station,* bolnički odjel) *urlap* (*Urlaub,* godišnji odmor), pa onda *bus* (*Bus,* autobus), *firešajn* (*Führerschein,* vozačka dozvola), *konto* (*Konto,* bankovni račun), *kindergarten* (*Kindergarten,* dječji vrtić), itd.

Oblik ovih riječi uvijek je preuređivan zamjenom najbližih glasova jer se glasovni sustavi jezika nikada, pa ni u ovom našem slučaju, ne poklapaju. Govornici obično traže najbližu preobrazbu, oblik koji je najbliži hrvatskom fonološkom sustavu, pa su ponekad radi toga stvorene i kompromisne replike, tako da njemački hrvatski poznaje *brećen* i *broćen* (*Brötchen,* žemlja), te *gerist* i *gerust* (*Gerüst,* skela). Hrvatskom se prilagođuje i distribucija glasova i naglasak.

Godine koje su slijedile iza ovog prvog razdoblja donijet će još veće promjene, pa se već krajem sedamdesetih godina moglo čuti:

Anrufenio me je jučer *špet*. (*anrufen,* nazvati telefonom, *spät,* kasno).

Može li se ovo *auslajeniti*? (*ausleien,* posuditi).

Auzagenio je protiv mene. (*aussagen,* dati izjavu).

Nemam ja ništa *dagegen* (*dagegen,* protiv).

Moj šef je *šreklih* (*schrecklich,* užasan).

Ja bih govorila Ljubicu (*gerne jemanden sprechen,* htjeti razgovarati s nekim; kod telefoniranja).

Lijepi kraj tjedna! (*schönes Wochenende,* ugodni vikend; vrsta pozdrava pred sam kraj tjedna).

Ovakvo obilato unošenje više se ne može smatrati samo posuđivanjem, već pravim miješanjem (interferencijom), jer »... posuđivanje je utjecaj koji se odvija uglavnom na leksičkoj razini, posuđuju se samo izolirane riječi, a miješanje je utjecaj jezika na jezik u većim razmjerima, dakle na morfološki sustav, na glasovlje i na sintaksu« (Filipović)[3].

Prihvaćanje drugog jezika u ovakvoj količini ne predstavlja samo vanjsku promjenu, već i nutarnju. Tu počinje zamršeno pitanje kulturnog identiteta migranata.

U teorijskoj misli o odnosu jezika i identiteta postoje čak mišljenja da baš jezik ima najvažniju ulogu u prenošenju kulturoloških vrijednosti te da se i samo poimanje stvarnosti odvija u skladu s uzorcima koje nam za to na raspolaganje stavlja materinski jezik. Novija kanadska istraživanja međuetničkih dodira (Gardner)[4] ublažuju ovu tezu, ne utvrđuju da bi jezik oblikovao i samu strukturu i način mišljenja i doživljavanja, ali i ona ukazuju da jezik prožimlje čovjekovu osobnost te da ga nije moguće zamijeniti bez zahvata u samu osobu.

Opisana slika jezičnih promjena odraslih govornika prve generacije nije međutim generalna. Osobni razvoj svakog migranta ima svoju putanju te se još i danas mogu susresti osobe čiji jezik u svemu podsjeća na sukladni jezični uzorak u domovini. Postoje također pojedinci koji rabe isključivo njemački. Za neke je od ovih oblika jezičnog ponašanja moguće naći objašnjenje: dob pri dolasku, radno mjesto, stambene prilike, veze s domovinom, brak s Njemcem ili nekim drugim strancem. Jedan od najznačajnijih čimbenika je vjerojatno emotivni stav prema materinskom jeziku, a on se može protezati od jakog osjećaja lojalnosti, preko ravnodušnosti, pa sve do odbojnosti.

Složeni dio pitanja o održavanju hrvatskog jezika migranata, misao pri kojoj nam mnogima zadrhti srce i onda kada nastojimo oko lingvističke trezvenosti, počinje razmatranjem i raščlambom jezične kompetencije i jezičnog ponašanja djece i mladeži, dakle onog dijela hrvatske migracije koji je hrvatski usvajao izvan domovine. Prvo što ćemo uočiti je da govore njemačkim jezikom poput njemačkih vršnjaka slične socijalne sredine. Govore li hrvatski? Jesu li dvojezični (bilingvni) govornici?

Dvojezičnost se obično opisuje kao sposobnost dosljedne promjene kôda, promjene fonološke i sintaktičke strukture. Pri tome se obično ne misli na savršenost, jer jezik u dijaspori, pa ni hrvatski, ni u optimalnim uvjetima ne može slijediti domovinski standard. Njemački je izvor posuđivanja jednostavno zato jer »... njegove riječi i strukture odgovaraju karti stvarnosti svijeta u kojem migranti žive« (Haugen)[5].

Lingvistika je u zadnje vrijeme dalje diferencirala dvojezičnost te uvela pojam

diglosije. Diglosijom opisuje jezične zajednice kojih članovi poznaju dva jezika, a rabe ih prema prilikama, obično jedan jezik u obitelji, a drugi u školi i na poslu. Dvojezičnost je dakle individualna jezična višestranost, a diglosija je socijalna podijeljenost jezičnih funkcija, prešutni dogovor zajednice da svoj jezik dosljedno rabi za vlastiti razgovor. Smatra se da je diglosična organizacija prvi uvjet održavanja manjinskog jezika, jer mu osigurava zaštićeno područje; materinski jezik obavlja funkcije različite od onih za koje služi drugi jezik, pa tijekom vremena ne mora doći do njegovog istiskivanja.

Pitanje o jeziku naše mladeži valja promijeniti te upitati: je li mladež dvojezična ili diglosična?

U jezičnom ponašanju mladih postoje značajne razlike, ali se najčešće može doživjeti da djeca u svakoj prilici u kojoj ih se nađe dvoje ili više rabe njemački. Obratimo li im se hrvatski, osjetit ćemo da u govor moraju ulagati vidni trud, da je miješanje obilato, da iz njemačkog unose glasovni sustav, naglaske i rečeničnu intonaciju te da govore sporo.

Tijekom siječnja i veljače 1988. tražila sam u 27 hrvatskih obitelji s djecom školskog uzrasta odgovor na pitanje kojim se jezikom služe djeca u međusobnom razgovoru. Sva su djeca bila dvojezična, mada različite jezične kompetencije i različitog obujma miješanja. U 22 sam obitelji dobila odgovor da djeca među sobom uvijek govore njemački, u tri obitelji da ponekad govore njemački, a ponekad hrvatski, a u samo dvije obitelji da govore hrvatski.

Ovi odgovori, potkrijepljeni našim dnevnim iskustvom pokazuju da hrvatski u Njemačkoj u ovom trenutku nema zaštićenih područja i da se u dijaspori nije razvio šire prihvaćeni konzensus u koje svrhe treba rabiti koji jezik. Ovakvo je stanje doista svojstveno i mnogim drugim skupinama koje su u novije vrijeme doživjele nagle socijalne pomake, široko gašenje normi, bez konsolidacije novih, te je već poznato da su baš »... dislocirani emigranti, koji su jezike kuće, škole i posla u prvo vrijeme držali odvojeno, ubrzo skloni upotrebi materinskog jezika na nasumičan način jer se njihov sustav vrijednosti pomaknuo pod utjecajem nove (industrijske) kulture« (Fishman)[6].

Kako je moguće da se jezik druge generacije Hrvata u Njemačkoj odlikuje tako niskim stupnjem vitalnosti da blokira unutargrupni razgovor? Jedan od mogućih razloga je da se u obitelji malo razgovaralo: najnerazvijeniji jezik uočit ćemo kod djece koja su u ranom djetinjstvu boravila u jaslicama, vrtićima i skupinama za cjelodnevni školski boravak jer su roditelji cijeli dan radili. Održavanje jezika vezano je uz ekonomski status skupine, a upravo prva generacija migranata mora izuzetno puno raditi ne bi li poboljšala svoj položaj.

Slijedeći uzrok slabljenju jezika je u samoj naravi današnjeg vremena. Sile koje vuku prema matici većinske skupine danas su posebno jake, a posebno izrazito se manifestiraju u potrebi da se migrant dugo i što uspješnije školuje u školskom sustavu nove države te u konzumu sadržaja sredstava masovnog obavještavanja. Gradišćanski su Hrvati, kojih se često spominjemo gotovo sa strahopoštovanjem, imali razne zapreke u nastojanju da se održe, ali ne sam duh vremena. Živjeli su u agrarnoj kulturi, u zatvorenim skupinama, pa tek novije doba u ovom smislu bitno mijenja i njihov položaj. Noviji izvještaji pokazuju da je jezično raslojavanje naglo uznapredovalo te da je teško reći radi li se i kod njih o dvojezičnosti bez diglosije, pa je »... u ovom času već teško odrediti što je sporedni a što dominantni jezik« (Ritig-Beljak)[7].

Sociolingvistici nije pošlo za rukom opisati zakone koji bi preciznije opisivali procese održavanja i gašenja jezika. Obično se kao prepoznatljivi čimbenici spominju veličina skupine, njen politički i gospodarski položaj, ugled u novom društvu, obrazovni stupanj manjine, stupanj sličnosti između jezika manjine i jezika većine itd. Pri ovome se uvijek naglašava da nije moguće utvrditi izravnu jednoznačnu vezu ovih čimbenika i stvarnog razvoja. U literaturi se naime spominju jezici koji su se ustrajno održavali iako su sve okolnosti bile nepovoljne, pa se obično zaključuje da se radi o složenoj, pomalo ambivalentnoj interakciji svih ovih čimbenika.

Je li naglo propadanje hrvatskog u Njemačkoj znak da bi se on mogao ugasiti, a Hrvati asimilirati?

Pri pokušaju traženja odgovora na ovo pitanje mnogi se sa žalošću i rezignacijom sjete američkih iseljeničkih sudbina osoba iz vlastitih obitelji – pripadamo narodu u kojemu gotovo svaka obitelj ima iseljenička sjećanja – i činjenice da su mnogi iseljeni Hrvati izgubili jezik djedova. Doista, čak i empirički podaci potkrepljuju ovo iskustvo. U popisu stanovništva Sjedinjenih Država iz 1970. vidljiva je određena generacijska pravilnost pri odgovorima na pitanja o materinskom jeziku (»mother tongue claiming«). Dok u prvoj generaciji 82% iseljeničkog stanovništva (u tom se popisu 30 milijuna ljudi dragovoljno izjasnilo iseljenicima) smatra neki neengleski jezik svojim jezikom, u drugoj generaciji to smatra 59%, a u trećoj tek 23% ljudi. Daljnji podaci pokazuju da su svi postoci najniži u onim skupinama koje su se u Sjedinjene Države doselile prije dugog vremena. Prema ovim podacima moglo bi se dakle zaključiti da je vrijeme čimbenik koji ima svoj željezni zakon.

U stvarnosti ćemo međutim i u novije vrijeme naći puno primjera da su se male skupine ustrajno održavale i, što je najvažnije, pokazivale ozbiljnu želju i nakanu da se održe. Smatra se da samo u Evropi živi stopedeset manjinskih skupina, a da gotovo ni za jednu nije moguće reći da joj u skoroj budućnosti prijeti asimilacija. Često se spominju Baski, Katalonci, Bretonci, Flamanci, Provansalci, Grenlandani, Faroanci, Laponci, Kazahstanci, Dagestanci, Cigani, Tadžici, Azerbajdžanci, Tatari, Albanci u Italiji, Turci u Bugarskoj, Grci u Ukrajini, Slovenci u Austriji, Danci u Njemačkoj, itd. Neke su skupine, npr. Škoti, Velšani i Irci, doista djelomično ili potpuno izgubile jezik, ali se nisu ugasili u ostaloj pojavnosti svoje narodnosti, te sada nastoje oko obnove svoje jezične samostalnosti. Malene skupine žilavo su se održavale čak i tamo gdje ih je većinski narod gušio uz pomoć ozbiljne sile, pa bi narodna grana zazelenjela i iz potkresanog stabla i pokazivala da Ukrajinci ne žele ruski, ni Makedonci srpski, već svi samo svoj jezik.

Nepredvidivu stvaralačku snagu narodnosti pokazuje i već spomenuti američki popis stanovništva iz 1970. Iz njega je naime vidljivo da je demografski rast etničke populacije treće generacije u razdoblju između 1960. i 1970. iznosio 17%, a da je porast udjela ljudi koji su neki neengleski jezik deklarirali svojim materinskim jezikom bio 26,5%. Ovakvo izjašnjavanje ne znači da su svi ovi iseljenici doista govorili svoje djedovske jezike ili da su ih tada opet počeli govoriti, ali pokazuje da se bitno promijenio stav prema vlastitom porijeklu. U komentarima ovog nevjerojatnog broja (koji će u popisu iz 1980. nešto splasnuti) susrest ćemo uglavnom mišljenje da se radi o snažnom prosvjedu protiv jezičnog niveliranja te o novom buđenju osjećaja za vrijednost vlastitog jezika, buđenju koje je krajem šezdesetih godina zahvatilo mnoge zapostavljene i potlačene narode i narodnosne skupine od Evrope do Australije.

U međuvremenu je u kulturnoj javnosti doista i prihvaćen stav da je jezik dragocjeni narodni gen kojim narod na sebi svojstven način uređuje i izriče svoje duhovno i materijalno iskustvo, te da je nastojanje naroda da jezik uređuje, razvija i čuva ne samo njegovo pravo, već da je na opće dobro. Humanistički orijentirano javno mnijenje smatra da stvaralačke sile koje nadahnjuju čovječanstvo crpe svoju snagu iz individualnog blaga narodnih zajednica, da je ideal svjetskog bratstva neodrživ ako u sebi ne uključuje sklad etniciteta koji je »... uvjet svakog napretka jer sa sobom nosi estetska, intelektualna i emotivna blaga kao suprotnost materijalizmu (Fishman)[8].

Na putu provedbe ovih načela u život naći će se nažalost uvijek neki drugi razlozi kojima vlastodržac daje prednost. Njemačkoj možda ne možemo predbaciti nastojanje za dominacijom, ali je istina da su sve političke mjere prema strancima prožete grubom pragmatičnošću. Rasprave se vode isključivo o socijalnoj pojavnosti strane populacije, pa su čitave narodnosne skupine pojednostavljene na socijalni problem. Ovako je stanje u Njemačkoj omogućilo da »... izrazito antinacionalni krugovi, krugovi bez osjećaja poštovanja prema drugim jezicima, lakomisleno predlažu brzu asimilaciju (nazvanu integracijom) obrazlažući je prednostima profesionalnog uspona migranata, pa potcjenjujući doneseno kulturno nasljeđe, predlažu jezičnu politiku germanizacije« (Kloss)[9].

Drugi kamen o kojeg se spotičemo su ideološke zapreke koje stižu iz matične države. Unitarna sila nije gušila samo želju za autonomnim opstankom hrvatskog jezika unutar države već se jako osjećala i u dijaspori. Najveću štetu nanijela je na području koncipiranja nacionalnih školskih programa kojima se za djecu stranih radnika fakultativnim satima nadopunjuje obvezna njemačka škola. Za djecu iz Jugoslavije ta se nastava održava naime gotovo uvijek, osim za poneku albansku, makedonsku ili slovensku skupinu, u višenacionalnim skupinama, a podučava se predmet koji se u svjedodžbama označuje imenom »jugoslavenski jezik«, ili, rjeđe »materinski jezik« ili »srpsko-hrvatski jezik«.

Prva demokratska strujanja u matici koja upravo osluškujemo pobuđuju nadu da bi povoljne promjene mogle ojačati hrvatsku dijasporu, pomoći joj da se samoorganizira i da svoju sudbinu uzme, koliko je to moguće, u svoje ruke. Od uređenih društvenih instituta do sada smo se mogli oslanjati samo na hrvatske katoličke misije — vjerska služba za Hrvate bila je organizirana već od samog početka migracija — a sada je na nama da uredimo moderne nacionalne školske programe sve do sveučilišne razine, osnujemo kulturna društva, autonomne radio programe, televizijske programe, tisak, kazalište, zadružne banke te organiziramo neku predstavničku strukturu sa zahtjevom za participacijom u političkom životu zemlje domaćina. S radošću ovdje mogu reći da se prvi znaci takvog razvitka na mnogim mjestima doista već i naziru.

Organizirana manjina moći će jednoga dana postavljati zahtjeve za apsolutnom manjinskom zaštitom kakvu u nekim evropskim zemljama imaju starije konstituirane manjine — za sada za takav status, u slučaju migranata, ne postoje pravni temelji u njemačkim zakonima, a niti u okvirima odredaba međunarodnog prava — ali, što je i najvažnije, imat će prostor za razgovor o pitanjima vlastite egzistencije, na prvom mjestu prostor za aktivno jezično planiranje.

Na kraju: vjerujem da će se hrvatska dijaspora u Njemačkoj pridići od žalosti koja nas je obuzela kada smo morali napustiti domovinu, a ubrzo nakon toga i nadu da ćemo se svi u nju moći vratiti, da će se oporaviti od udarca kojeg joj je zadalo saznanje o prvim naglim promjenama i gubicima, da će se stabilizirati i ojačati, pa živo živjeti svojim jezikom i kulturom kao razlistala grana svog stabla na jugu.

Bilješke

1. Podatak Hrvatskog naddušobrižničkog ureda u Frankfurtu; broj se odnosi na statistički obuhvaćene Hrvate katoličke vjere, a ne obuhvaća osobe izvan Crkve, Hrvate drugih vjera, niti one koji u Njemačkoj borave neprijavljeni.
2. H. Haarmann, Spracherhaltung und Sprachwechsel als Probleme der interlingualen Soziolinguistik, Buske, Hamburg, 1980.
3. R. Filipović, Teorija jezika u kontaktu, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
4. R. C. Gardner, Social Psychological Aspects of Second Language Acquisition, University of Western Ontario, Ontario, 1978.
5. E. Haugen, Blessing of Babel, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 1987.
6. J. A. Fishman, The sociologie of language, Newbury House Publishers, Rowley, 1972.
7. N. Ritig-Beljak, Koegzistencija jezika u Gradišćanskih Hrvata, Etnološka tribina I, Zagreb, 1978.
8. J. A. Fishman, The Rise and Fall of the Ethnic Revival, Mouton, Berlin-New York-Amsterdam, 1985.
9. H. Kloss, Unorthodoxe Betrachtungen über Volksgruppen und Volksgruppensprachen (u: Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa), Niemayer, Tübingen, 1981.

Zdravko GAVRAN

Tri cvijeta

Tri cvijeta cvatu na ponajljepšoj lijehi
vrta Marijina.

Prvi, krvavom rumeni sjećajući nebrojenih
što skončaše na Krbavi, Mohaču, Udbini...,
žeđa dažd neutješnih suza.

Drugi diše čistotom čutilnih stvari,
mekom toplinom ženstva,
dok čežnje oplahuju ga kao valovi mora.

Treći je onkraj pletera zla i dobra,
s rajskom pticom u zjeni.
Ište obećani modri Dan apoteoze.

Tri cvijeta cvatu u vrtu Marijinu,
tri živa spomena u Srcu Majčinu.

Povijest Slavonije u sedam požara

(uvod)

1.

Najhitniji je zadatak ovoga uvoda preteći čitateljevu skrb u otkrivanju zamašita anakronizma. Ovu, naime, *povijest za bezalene* začinjemo u ranome srednjovjekovlju, a pred očima nam je jedna Slavonija kakva ne opstoji, u najboljem slučaju, više od četiri i po stoljeća (vidi 4), od kojih su posljednja tri nesumnjivo doba postupne degradacije, u smislu usporedivom s gnostičkim naukom o slabljenju emanacije božanstva razmjerno razdaljenosti. Rodno se mjesto te, posljednje, Slavonije dade naime nedvosmisleno locirati: to je *strašnih* 150 godina turskog posvoja. Ona se pomalja sredinom 16. stoljeća, što je egzaktna lokacija samrti *prethodne* (v. 2) Slavonije, koju raspolovljuje turska jednosmjerno propusna granica što oštro siječe središnjim međurječjem. S onu stranu, ime se zatire; *Slavonija* se sada povlači kako bi ustupila središnje mjesto jednoj pokrajini istodobno centralnoj i centripetalnoj, *Hrvatskoj*; ona se sužuje, kopni, što je samo daljnji stupanj u sažimanju koje je čudnovata sudbina te riječi (v. 3); kroz stoljeće i po dva su dijela *stare, velike,* Slavonije predmetima plodovite divergencije; na istoku, u Slavoniji, stanovništvo se pretače, jezik odmiče (ikavica, štokavština, turcizmi). Počam od kraja 17. st., veliko razdoblje diferencijacije dovršeno je; razlike se od sada jedino gube (jedna druga divergencija, ona između Krajine i civilnih županija, u ovom je pogledu zanemariva).

2.

Slavonija nije drugo do *jedna individualna sudbina,* uz petrificirajući upletaj latinskoga (Sclavonia), onoga iskonskog Словѣне (Slověne) — bliži mu je nekontaminiran autoetnonim *Slovinci* koji nam je očuvala književnost i koji se gubi u 19. stoljeću — sudbina kakve su, na drugim stranama, i one čiji su proizvodi Slovaci ili Slovenci. Mogućnosti opisa toga zanimljivog filološkog prizora višestruke su. Tako se može reći, prepuštajući se hermeneutičkoj razigranosti, da se slavenski svijet u nekoliko svojih točaka sažimlje: Slavonija je, ako hoćete, njegov nehotični digest. Međutim, čini se da bi opis vlastit morbidnijoj sklonosti bio nadmoćno bliži stvarnosti: spomenuti prizor on bi nam mnogo radije predočio kao neku pučinu po kojoj tu i tamo pluta pokoja podrtina, slučajni ostatak brodoloma.

3.

Srednjovjekovna je Slavonija još u velikoj mjeri generički nazivak; u papinskim dokumentima, Hrvatska, Dalmacija, Istra, Bosna, Srbija, Raša — dijelovi (partes) su *Slavonije*. Slijedeći je stupanj sažimanja onaj kada su, za hrvatskih banova, formule »dux Dalmacie atque Croacie« i »dux tocius Sclauonie« ekvivalentne i zamjenjive; dakako da nema govora o linearnoj smjenidbi: one supostoje. Kako bi pometnja bila potpuna i kako bi se fluidnost pojma uščuvala cjelovitom, valja nadodati i onaj sažetak

što prethodi današnjemu i što ga preuzimamo od Nade Klaić u obliku ove lijepe jednadžbe:

»Nadvladati geografski dualizam, tj. planinski lanac Dinarida = pripojiti Slavoniju Hrvatskoj«.

Nju će prihvatiti ugarska dinastija: Arpadovići su prema Pacta Conventa »reges ... Croatiae et Dalmatiae«; u njihovoj interpretaciji, ona je nedvosmislena strpljiva redukcija hrvatskoga ugovornog partnera.

4.

Pa ipak, otimlje se jedan zapažaj, da bude izjavljen u obranu anakronizma. Činjenica nacionalnog geografskog dualizma, čiju fundamentalnost naznačuje gornji redak, doimlje se zapadno uočljivom; dostaje li još jednom zagledati u zemljovid pa da se nasluti neka mogućnost *nacionalnoga geografskog trializma*? Pruža li Slavonsko gorje, to čudovito kolo gora uglavljeno u međurječje (rijekâ koje su — ne valja smetnuti s uma — postojane političke graničiteljice), dovoljno razloga da se pripravimo na mogućnost nekakve individualizacije te *zemlje između triju rijeka i ovoga Gorja*?

Bilo kako bilo, povijest je na neobičan način potvrdila tu mogućnost. Slavonija se uopće ne pojavljuje kao politička zasebnost, uzalud je pretražiti povijest kao slijed sinkroničnih slika, slijed razdioba zemljovida; pojedina joj razdoblja naznače ili podebljavaju ovu ili onu crtu obrisa, nijedno je ne oriše u čitavu opsegu. To, međutim, nadaje jednu ideju, ideju o — s Božjom pomoći — transtemporalnoj komplementarnosti; doista, dostaje baciti jedan pogled *kroz* dijakroniju, umjesto svih pogleda *sa strane,* pa da ugledamo ovu Slavoniju, »Donju Slavoniju«, cjelovito orisanu. U toj slici, prinosi pojedinih razdoblja pribiru se (upotpunjuju i ponavljaju) sa začudnom pravilnošću: nad Slavonijom se smjenjuju ovlasti europskoga Istoka i europskoga Zapada (na jednoj strani npr. Bizant, Bugari, Turci; na drugoj Franci, Hrvatsko kraljevstvo, Austro-ugarska monarhija). Granice Zapada njene su istočne granice, granice Istoka idu njenim zapadnim granicama. Slavonija je, u ovoj perspektivi, rezultat, područje njihove konstruirane interferencije, interferencije koja međutim, nije zbog toga ništa manje doslovna u smislu u kojem je taj termin uporabiv u povijesnoj znanosti; ona je, jezikom geometrije, plošna projekcija svoje dijakronije; ali ona je, *u skladu s tim,* bez sumnje empiričan i provjerljiv povjesnički predmet.

5.

Učinit će se, zacijelo, mušičavim i nategnutim taj naum da se ovo neuko izlaganje slavonske povijesti osloni na nekoliko proizvoljnih točaka Vremena: na pregršti *požara,* pregršti mutnih stvari nejednaka značaja.

Tako, na kraju krajeva, bez sumnje i jest. pa ipak, dovoljno je pristupiti provedbi pa da se stanu pribirati opravdanja. Oganj prodire odasvud.

U toj vlažnoj ravnici otvorenoj sjeveru, na obalama nekoliko velikih rijeka i njihovih brojnih pritoka, ili u močvarama čudnovatih imena (imenovati te dijelove divljine, močvare i šume, jest način racionalizacije svijeta i — još više — pokušaja da ga se učini sklonijim i ljudskijim), boraveći glavninu godine u blatu, u glibu, očekujući neumitne periodične poplave i strahujući od njihova pretjerana divljanja, od potopa,

u tom stalnom okružju vode (ali ne oštro razlučene, kao u Postanku, od suhe zemlje, od kopna – kao na primorju) u svijetu natopljenu vodom, njena uravnotežujuća suprotnost, vatra, morala je zadobiti odgovarajući značaj. Svakomu je pred očima kako one u prirodi izlaze jedna drugoj ususret: iz vode raste stablo, golema močvarna šuma, ono – prosušeno – postaje grada civilizacije koju vatra neprekidno vreba, dok je naposljetku i ne proždre, bilo da napokon slomi budnost čovjeka koji bdije nad tom granicom između drveta i ognja, bilo da on sam preda porabljeno, istrunulo, drvo ukroćenom ognju.

Vatra je strašno oružje, pouzdano brzo sredstvo glavnine opsada, nasuprot polaganom, izgladivanju; izvanredan način posredne borbe, uništenja ili osvete, spaljivanjem selâ ili usjeva; zastrašujuće je postavljena nasuprot hrani koja je pred njom bespomoćna; neprekidna je tjeskoba toga »drvenog svijeta«; sastavni je dio najgorih mučenja koja je izumila duga tradicija pravosudne torture; sve to, ali istodobno ona je povezana i s najvećim užicima, njihov bitan uvjet. I tako, pravi, poželjni odnos prema vatri postiže se na stanovitoj udaljenosti od nje, ni prevelikoj ni premaloj; od te tri koncentrične kružnice oko njena bića, prva je grozan, nepodnošljiv doticaj (doslovna identifikacija), treća je samo malo manje strašna lišenost: jedino držeći se druge, središnje, uz porabu dosjetljivih pomagala mogu se iz vatre izvući najviše dobrobiti.

Ono što nastambu čini ljudskim domom jest spremište za vatru, ognjište u kmetskoj kolibi ili peć u vlastelinovu dvoru; to mjesto gdje se ona čuva stvarni je stožer čitave kuće, os oko koje se vrte svi stanari, osobito najmlađi i najstariji, koje srednji naraštaj muževno pušta naprijed. Ona grije i pripravlja hranu, njeni plamsaji zanose u jednu vrstu iskonske nesvjestice, njenim se pucketanjem oglašavaju neka bića poganske predaje s kojima i kršćanin uspijeva očuvati prisnost; nadohvatna, ona je istodobno silno tajnovita. Nastamba bez mogućnosti zagrijavanja samo je privremeno boravište, u njoj se ne može prezimiti, ona ima jednu temeljnu prazninu; i nasuprot, usred najbjednije kolibe od blata i šiblja, u jazbini u tlu kakovih ćemo pohoditi u ovoj knjizi, pod korama stabala, ili nasred otvorene ravnice, kamo srednjovjekovnog čovjeka bacaju ratovanja ili, obrnuto, nedaće od tudeg mača, kao i prirodne nepogode, u potpunoj nestašici, čovjek koji može zapaliti svoju vatru pronalazi sredstvo drevne kohezije, okuplja raspršenu zajednicu koja će čak naći da vatra, dim i miris zagrijanog drveta, zbog svojih asocijacija, posjeduju neko suznačenje jestivoga.

6.

Ali Slavonija nije samo šuma; ona je, s brižljivom čestotom koja nam otkriva na djelu jednu časnu proždrljivost, i vinograd. (Ovaj zanosni Kozarčev redak: »Koncem rujna kad žir počne dozrijevati, koji život tada u šumi, rekao bi da si u vinogradu».) Treba li proslijediti? Što je vino do protejski oganj, čarolija vatre, mirisavi plamenovi? Carstvo te metafore je golemo: ono obuhvaća strpljivu umjetnost bačvara, sjenku velikaških podrumova, tih podzemnih utroba dvorova, plemenite sprave poput tijeskova, lijepe riječi poput *vinogorje,* časne tikve zvane *cmrkovi* što vrtovima strpljivo vise sa stabala, i pogibli trgovine vinom poput one što nam je pripovijeda Bösendorfer: »Iskreniji je bio Stetić. On zaustavi sa desetoro hajduka 20. kolovoza 1745. na Dravi dvije donjogradske lađe krcate vinom, prisiliv brodare da pristanu uz ugarsku obalu. Čuvši da na lađi imade vina stanu piti i ispiju do jutra 3 vedra. Po brodarima, kojima

nisu nanijeli nikakve štete, poruče gradskom sucu i prisežnicima, neka se građani ne boje, jer oni čekaju na pomilovanje, zato neka im ne progone žene.«

7.

Sav je rat oganj; ništa manje, to su i politika, hijerarhija, vlast. Neki od bezbrojnih požara zaslužuju milost metafore; tako u požaru Sirmija 581. gori rimski svijet, u ognju Sulejmanova osječkog mosta sažiže se 1664. njegovo Carstvo, u požaru bršadinskog »Drvenog Beča« 1918. raspada se Austro-Ugarska, posljednja drevna carevina čiji korijeni sežu u vrtoglavu utrobu srednjega vijeka. Pa ako smo naslutili knjigu koja će jednom upotpuniti ovu, neko povjesničko drugovanje s vodom, jedno hidrofilsko pripovijedanje slavonske povijesti ukoliko je ona i povijest vodenih metamorfoza, mi ne znamo što bi joj uopće bilo predmetom: sve što se pojavljuje tako se bjelodano očituje kao oganj. Kao i Grk, ne uzmažemo vidjeti svijet do kao oganj. Zajedno s ratom, i znanost je, i književnost, i strast, i filozofija, kao i vjera, obred i mučeništvo – vatreno komešanje, u kojemu čudnovato zamahuju one pravovjerne sablje što vrebaju reformatora Starina, kadgod bi – piše Bösendorfer – »kroz vrata pružio na motki pribitu bundevu, koju bi zasjednici, držeći je za ćelavu glavu Starinovu, izsjekli sabljama.«

Ukratko, čini se, sve što se dade zapisati,oganj je: sve što je povijest, nije voda. Priželjkujemo tu knjigu koja bi, uz ovu povijest ognjeva, bila zacijelo *povijest zdenaca*; ali kakova je to povijest i od kakve povijesne važnosti? Bez sumnje, ne smijemo počiniti grešku i zamišljati obradu povijesti vode na način povijesti ognja: ne možemo od nje očekivati ono što smo navikli primati od ove povijesti, ali se možemo nadati da će nam priuštiti svojih iznenađenja: povijest zdenaca Slavonije možda je njena tajna povijest.

8.

Iza šarenih slikarija, kada ih razgrnemo, možda ćemo otkriti protjecanje iskonskih voda: stvarna će se povijest objaviti kao hidraulički mehanizam, kao njegov jednolični kružni štropot. Uostalom, pridolazi nam još jedan lijep razlog da vodena povijest Slavonije ima biti držana istinskijom od njene ognjene povijesti. Naše je stoljeće učinilo veliku uslugu Čovječanstvu prionuv da sastavi cjelovit popis svemira po načelu binarnih oprека: u njemu se nadoše – suprotstavljeni upravo kao voda i vatra ili žensko i muško – ništa manje nego provincija i metropola. Elaboraciju teze, zastrašno sustavnu, dugujemo francuskoj balzakologinji Nicole Mozet. Pariz se tu sučeljuje s pokrajinom kao uransko načelo s ktonskim, kao mjesto ambicije, akcije i slave s mjestom spokoja, pasivnosti i poezije; taj nacrt upravo pozivlje na nasljedovanje.

Nije li Slavonija u svojih pjesnika, s divnom dosljednošću, žena, mati, prenatalno utočište? Kozarčeva Tena u kojoj profesor Švagelj razabire podrobnu personifikaciju i koju imenuje – divno anticipirajući ove retke – »djevojkom pokrajinom«? Djetinjstvo, taj povratak uzduž centripetalne silnice? Ili još dalje, putem još potpunije redukcije, odazivajući se dubokom zalednom zovu, u zemlju još nedužnije odriješenosti, u Neljudsko, u čisti Instinkt, u Životinju, u šume i njihovu divljač.

(*Instinkt,* ta učena riječ, Slavonca zastrašuje i on joj susretljivo dodjeljuje

značenje naturalističkih strahota, neutralizirajući je svojom marljivo opjevanom razornom vatrenošću, držeći da će je umilostiviti ako njome imenuje najgoropadniji dio svoje pitome duše. *Instinkt* nam, međutim, ovdje radije označuje upravo instinkt plahe divljači, koju njena bezazlenost ovlašćuje da polaže pravo na dobrohotnost svijeta; napokon postignuti mir sa svijetom; ono najpasivnije, najmiroljubivije i najnedužnije u čovjeku.)

Slavonskog pjesnika često nalazimo gdje s baroknom zavišću motri život tih raznolikih poljskih stvorenja koja tumaraju, zaposlena i ozbiljna, po svom malenom i lijepom svijetu; najveći među njima, Kanižlić, odvažio se opjevati »svakodnevni život«, s prizorima u kojima valja vidjeti genre-slike, jedne ptice, i njenu jednostavnu mudrost koja posramljuje mudrost svijeta: što je to ako ne zakučasti zov ktonskoga, čeznutljiv pogled upućen malenim bićima zemlje?

9.

U obranu ognjene povijesti, može se navesti da Slavonija nije u pravom smislu *pokrajina*. Sve tankoćutne kakvoće koje čine specificam differentiam *pokrajine* posve su relacione; ona iziskuje čvrst binaran sustav: očevidan polaritet jedne jedinstvene (u prvom redu nacionalno jedinstvene) podloge. Drugim riječima, uzeta sama za sebe, prava pokrajina je samo fragment: dio cjeline koji se ne da dekontekstualizirati bez lomova. Takvu konotativnu vrijednost pojma *provincia* od vremena Rimskog Carstva uspjeli su tek kasno u novome vijeku reproducirati zapadni apsolutizmi. To odmah znači da nas glavninu puta ima pratiti jedna samodostatna Slavonija, sa svojim malenim svijetom nekolikih plemićkih kuća i njihovih prostranih živahnih posjeda.

Posljednje stoljeće ili dva, njena provincijalizacija (u smislu riječi za koji se nadamo da smo ga dovoljno jasno sugerirali) mogla je biti, zbog očitih zapreka, tek neznatna: s jedne strane, nacionalna središta još su nemoćna i suviše marginalna a da bi aktivirala aktivni, uranski pol našega dvojnog sustava; s druge opet, polarizaciji u odnosu prema političkim središtima, tj. prema Beču ili Pešti, u državnim razmjerima, stoji na putu nacionalna heterogenost i oporba.

Jedini način — čije ćemo si navođenje dopustiti pod izlikom hladnoga razmatranja neiskorištenih historijskih alternativa — bila bi odmaknutija faza germanizacije/madarizacije, nešto manje nestvarnih pojavaka, koja bi podastrijela neophodnu homogeniju podlogu procesu naše tankoćutne polarizacije. Ovako pak, u svijetu iskorištenih alternativa, imamo pred sobom malo manje ženstvenu i malo manje vođenu Slavoniju; ali nipošto nismo posve lišeni onih figura koje su se kretale u dovoljno širokom kontekstu eda bi im Slavonija barem pokadšto bila samo polovina svijeta, i to — kako se ono veli — njegova bolja polovina.

10.

O čemu će moći govoriti, kako će govoriti, *kako će govoriti*, jedna povijest čijim predmetom ne može biti do smrt, san, ništavilo, kontemplacija? Čuvajmo to blago tajne od časa kad se dadnemo na put; ta zar bismo htjeli već sada znati? Čemu onda put? Čuvajmo to blago slatkoga gonetanja, smjernoga hodočašća. Obraza uz rešetke, ili nagnuv se nad crnu vodu, slušat ćemo *vodu* kako nam zbori svoju povijest; brižljivo, da je dokučimo; u darežljivoj brizi nismo li je krivo čuli. Naročito ako zatraži šutnju.

Braća Karagmazovi

Kupio sam novine kao i obično na povratku s posla. U svojoj samačkoj sobi nisam imao većeg užitka od svađe s nevidljivim protivnikom iz novina kojem sam mogao sve reći ne birajući riječi ni intonacije. Sve te polemike u tišini i bez svjedoka razvile su u meni mržnju ne samo na nevidljive autore koji su pisali poluistine ili laži, nego i prema riječima kojima su se oni služili. Nedužni sklopovi slova, čije pretke su na komadićima papirusa nosili još stari Feničani na duga putovanja, dobili su vremenom neka nova i zlobna značenja. Tako se nisam obračunavao samo s autorima nego i riječima kao da su žive.

Odmah sam zlurado pogledao na naslovnu stranicu i počeo unutrašnji dijalog još na ulici. Do moje sobe koja gleda na stari park kestenova pun gnijezda vrana, već sam se uzrujao i nervozno gurajući ključ u bravu odgovarao na prvi tekst. Iz sobe se čuo neobičan zvuk. Brzo sam otključao vrata i s nekim strahom ušao u sobu.

Prizor je bio neshvatljiv i zastrašujući. S police za knjige i novine curilo je nešto amorfno, razlijevalo se po sobi sasvim tanko i prošarano crnim slovima, a onda kao uskislo tijesto bujalo i uobličavalo u nakazne oblike slične čovjeku, a opet drugačije, šuplje i lelujavo. Shvatio sam da su to riječi koje kao tanke ljigave plohe klize iz naslaganih novina. Slova su im se prepoznavala kroz prozuklo sablasno tijelo. Najprije je bujala riječ AVANGARDA čije se slovo A pretvorilo u šešir s perjanicom. Visoko izđikalo zarežalo je prema meni s preostalim slovima koja su se u raljama mljela u GR i VAN. Umjesto ruku curilo je neko ljepilo kojim je skupljala nestabilne dijelove. Ogledala se bez očiju po sobi.

Kraj nje spazih bujanje plohe sa slovima koja su tvorila riječ ZASJEDANJE. Ogroman debeo trbuh i elefantijazis nogu ometao joj je pokrete pa naduta prikaza nije mogla stajati nego se stropoštala na stražnjicu i dahtala. U dahtanju joj je ispalo slovo S i ostalo je u krezuboj šupljini samo ZAJEDANJE. Pokušala je naći, slijepo pipajući pipcima, izgubljeno slovo, ali nije uspijevala nego je uhvatila slovo E koje je izgubila treća nakaza — KLEVETA. Ova se bila nagnula na tankim nestabilnim nogama i gubila, cijedeći niz strmine svog obličja, slovo za slovom koja su se sustizala i pretjecala kao kapljice voska na svijeći. Tako se stvorila nova riječ AVET i lijepila uz gomilu koju je na podu činilo ZASJEDANJE bez S.

Onda su odjednom spuznule tri riječi držeći se čvrsto za ruke. Kao u žutom lisičjem krznu zveckale su izmiješanim slovima DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE. U nerazdruživom trojstvu oholo su se razbaškarile i tek nešto kasnije ugledam iza njih kako, silom vučene za ljigave kose i duge isplažene jezike, gmižu PREOBRAŽAJ, ZAŽIVJETI i OMASOVITI. Ove tri jadnice jedva su se držale na krhkim nitima tankim poput paučine i širile oko sebe tjeskobu i zdvojnost.

Onda je u sav taj kaos i krištanje glasno bubnula riječ ORGAN i svi su se časkom utišali. To joj je omogućilo prostor u kojem je narasla preko svih glava,

neprozirna, čelično plava, s muklim i prijetećim glasovima koji su dopirali iz njezine tajanstvene utrobe. Raširila je plavičaste stijenke svoje ogromne tjelesine i očito jedva zadržavala neku nakazu koja je htjela napustiti njenu utrobu. Iznutra su sablasno tulili i zveckali, jaukali i lupali. Sve preostale riječi okupljene i zbijene u jedan udaljeni kut sobe zvjerale su ustrašeno i znatiželjno prema ORGANU. A onda je počeo pucati po šavovima i iz njega su spljoštene i previjajući se u grčevima kao gliste iscurile tri riječi i otpuzale svaka u svom pravcu prije nego li je ORGAN stigao da ih uhvati i strpa u napuklu mješinu: pod prozor je šmugnula riječ NEPRIJATELJI, pod fotelju SVIH, a ispod kreveta BOJA. Iza nje je ostao pod obojen duginim prelivima.

Ali ORGAN se nije smeo – onako velik gotovo je ispunjavao cijelu sobu i naglo je otvorio tamni otvor ždrijela pa izbacio spretno već nabubrene i raskalašene glasne nove riječi: ZADATAK, PRIVREMENE MJERE i INSINUACIJE! Poslušno su se razmilile sobom. ZADATAK je izgubio putem prednji dio tijela sudarivši se s nogom fotelje i ostao mu je samo ATAK koji se, zarežavši, uvukao pod fotelju u potrazi za riječju SVIH. Amorfna gomilica INSINUACIJE je hrleći prema svjetlu prozora u potrazi za NEPRIJATELJIMA odjednom istopila na svjetlu neka svoja slova i raspala se na SIN-U-CIJE. Onda su dijelovi bezglavo nastavili potragu za ostatkom.

U povoljnom trenutku skliznula je s najniže police, vrlo stare i prašnjave s novinama još iz prošlog stoljeća, riječ OTCJEPLJENJE. Gotovo crna s paučinom i prašinom u zakucima slova bojažljivo se pribila uza zid da ju ne nanjuše ZADATAK, PRIVREMENE MJERE i INSINUACIJE koje su poput pasa vršljale mojom sobom. Iz ORGANOVIH usta kuljale su na moj užas nove šiljate nakaze nalik na srednjovjekovne buzdovane: bili su to sami blizanci – VOLJA NARODA, OČUVANJE PORETKA, HISTORIJSKE ISTINE, REDOVNE INSTITUCIJE. Oni su uskakali u već kaotičnu situaciju govoreći jedan te isti tekst, ali različito započinjući i završavajući pa se činilo da govore nešto novo – a bio je to kanon.

Za njima se iskradale iz ORGANOVIH džepova RASKRINKATI, IZOLACIJA, TENDENCIJA i na kraju riječ ORGANIZATOR kao čudovište sastavljeno od samih očiju.

Sve se ovo povampireno šepirilo mojom sobom ne primjećujući me kao da sam zrak. Bio sam kao zarobljeni leptir jer se na vrata nalegla ljepljiva i gusta OCJENA uz koju se trzalo u samrtnom grču OPREDELENJE. Odnekud se prpošno stuštila EUFORIJA i udarivši pri tom OPREDELENJE razbila ga na dva dijela te se onaj dio DELENJE zalijepio na OCJENU.

Sad je već bila tolika gužva i grgot glasova da nisam mogao ni pratiti sve nove pridošlice koje su se spuštale s police. Uglavnom su samo najbliži zamjećivali novake. Ali kad se pojavila riječ BUDUĆNOST, bez nekog vidnog razloga počeli su je udarati sa svih strana. Ona se zanesena i zamagljena branila ali uskoro su joj ispala slova UĆ i ona se našla kao BUDNOST sasvim blizu ORGANA koji ju je odmah zaštitio svojom ogromnom tjelesinom.

Ja sam se povlačio sve više u nevidljive zakutke iza zavjesa potpuno nemoćan pred ovom najezdom riječi čudovišta. Užasnuo sam se od pomisli da mogu sve riječi iz knjiga na polici spuznuti na pod i ovako uobličene prosto me zagušiti. A već su se i ove novinske penjale jedna na drugu gnjetući se i daveći. No riječi iz knjiga nisu izlazile. Mirovale su. poneka bi pomolila spljoštenu glavu i brzo se povukla. Kao da su se bojale svojih kolegica iz novina.

Skutren iza tamnih zavjesa slušao sam izvana graktanje vrana koje su hranile svoje mlade na ozelenjelim granama i mrmor odvratnih pobješnjelih riječi u sobi. Bile su ispunile cijeli prostor, ništa nije ostalo, jedva sam disao. opazio sam da su sklone raspadanju, od udaraca su gubile slova i zaboravljajući svoj davni tisućgodišnji smisao, postajale vulgarne, odjevene u šarene prostačke krpice šepirile se cijedeći slinu iz ogromnih otvora. Najstrašnije su se činile baš one bezazlene koje su davno imale neki dobar običan smisao. Tako je riječ SISTEM zaboravivši svoje grčko porijeklo, odjenuvši se u vojničku strogu sivu boju, pritisnula ogromnom tromom tjelesinom riječi NAROD i SLOBODA koje su se spljoštene vukle po podu. Riječ REALAN progutala je svoj davni dio zbilje i lagala urlajući na sredini sobe te prizivala POLITIKU, a ova se kao sfinga pogledom sporazumijevala s LOJALNOSTI – nekad čestitom i časnom francuskom damom, a sada ofucanom i raspucanom palandrom koja kikoće u prikrajku.

Najodvratnije je izgledala riječ DEMOKRACIJA, sastavljena od dva dijela nesigurno je teturala i zaudarala jer je bila vrlo stara i puno su je uzimali u slinava usta te se onako mala i obličjem prilagodljiva, izvlačila svaki put sve tanja i lošijeg zadaha. Svi su se nastojali dočepati ove snomorice koja se već umorna prepuštala i na kraju završila u gustim nogama najvećeg čudovišta među riječima - STRAHA. On je imao grbave i gusto prepletene noge i ruke i u njegovom kovitlacu iščeznule su mnoge riječi. Nitko nije točno znao kojeg se trenutka STRAH iskrao iz novina i onako uvećao i rasprostro po cijeloj sobi. Obgrlio je sve riječi i slova i omotao ih ljepljivim udovima, pipcima, ticalima. Otimale su se i bježale, ali uzalud. Ugušene jedna po jedna ugibale su u njegovom maglenom zagrljaju i njihovi leševi, oštećeni i krnji vonjali su organski nepodnošljivo.

Naglo sam skočio i otvorio prozor da se ne ugušim. Demonska maglica STRAHA opazila je i mene i pokuljala prema prozoru. Znao sam da je mogu namamiti van samo ako i sam skočim kroz prozor. Bacio sam se sa daske u provaliju, a ona je poletjela za mnom. Bio sam brži i nije me mogla stići, ali uporno me slijedila. I tako padam, padam... ispod mene se otvaraju sve novi i novi prostori, kroz prozore iskaču novi ljudi i novi STRAHOVI ... čini se da čas ljudi hvataju strahove čas ovi njih ... gubim pojam o vremenu i prostoru... ostajemo samo STRAH i ja...

Uz komín

Juto bura mloti, tresë se sva kuća,
kroz küpe i škure i vrota fišćô,
eno svak se stiska okolo kominä,
kako je ko moga i kako je zno.
Ogônj plandališko okolo bronzina,
dim se uz komoštra uzdiže uzgôr,
napa ga ćapoje i iskrima rigo
u škurinü noći kroz uski fumôr.
Za večeru bi je kus kruha i zeja,
tako priko zimê jimo svaki dan,
pomolili smo se za naše pokojne
kad je kampanela zabrecavo zvon.
Odma iza tega, po storoj užonci
kroz vrota sa vitrom gre kumpor Ivon,
za njin barba Šimun i barba Andrija,
svi će na trupicu i stisnut se s non.
Bit će govorenjo o vinu i uju,
di je ko sve bi i — ča je ko čini,
okolo će krenut veli pot s bevondom:
svak bi koji gucaj iz njega popi.
Kad je doša govor o morskem čoviku,
jo son naćulila uši za sve čut,
ma došli su nared mortvi i macići,
tad son se od stroha tresla kako prut.
Mat je to već znala i odmah kapila,
da bi nas tukalo odanle bargat:
»Dico, u posteju! Vrime je za sponje!
Sutra vajo rano za skulu ustat.«
Mat je škaldaletom zgrijola posteju,
da za smarzle noge ni non ledeno,
a mi smo se žvelto unutra surgali,
dokle je još baren marvicu teplo.
U kamari daršće plamik od lumina,
vonka bura lupo, huče i fišćo.
Jo — pod bijac glovu, da ništo ne čujem,
. - - - da me macić ne nojde, da me ne ćapo.

Mrtvo selo

Upodan brda ća su ga kiše i
vitrovi ogolili
kućerci, pojate, obori
selo
od kamena na kamenu a
kamen ka ujid zmije jut da nu
i sjaj blidi
niz obronak prtina kan
nategnuta perja
široka jedva za tovareve sapi
a nebo kan da se tot nagnulo
pa sunca obilato po vas dan
i gluve samoće p vas dan i
po svu noć
toliko domi, stari domi
a tik ća iz pokojeg pokrova
kroz procipe izmeju ploč
dim se provlači
jedini znak kakega-takega života
života ća s dimom tužno se suče
napušćena života
ostavljena života
staraški život srasta sa kamenom i
ispijen na kamenu
pa je i vrime stalo tot upodan brda
a nada jin se rastočila i otočila
nada u bezbrižnu starost jerbo
sinovi su otišli
sinovi se razišli
razišli se po svitu pa veseja
uz unučad nisu ositili
ni radosti uz brojnu ćejad
okolo ognjišća
ne znadu ni za petak ni za svetak
pripušćeni sami sebi u staraškoj nemoći
da jin ni vode nima ko donit
da ji nima ko ni pokopat
i dokle mukotrpno vrime otiće
i oni mukotrpno umiru
umiru tužno
jedan za drugin
jedan za drugin
a iza nji ostajedu kuće nikoć pune
trudnega ali zadovojnega života
uz večernju molitvu ružarija
ća sada prazninon zjape i
stravu izazivadu
gasidu se sveta didovska ognjišća
pa obori prez blaga
livade napušćene
i selo
malo selo upodan brda
od kamena na kamenu
u izobilju sunca
mrtvo je selo

Josip ANTOLOVIĆ

NOVALIS, Friedrich von Hardenberg (1772–1801)

Najznačajniji je pjesnik rane romantike. Odgojen pijetistički. Za vrijeme studija filozofije i prirodnih znanosti na sveučilištima u Jeni, Leipzigu i Wittenbergu upoznao je težnje rane njemačke romantike. Bio je pod snažnim utjecajem Friedricha Schillera (1759–1805), najvećeg dramatičara njemačke građanske književnosti. Nastojao je pjesnički ostvarivati njegov ideal »moralne ljepote«.

Od g. 1792. prijateljevao je s Friedrichom von Schlegelom (1772–1829), što nije ostalo bez posljedica, jer je taj filozof imao znatan udio u izgradnji Novalisovih povijesnih nagnuća i planova. Schlegel je s njime i s drugim romanticima dijelio svoju težnju za ponovnim osvajanjima izgubljenog jedinstva na svim područjima, tragao za putovima, koji će nadvladati duhovnu i nacionalnu podjelu Europe.

Od g. 1794. Novalis se nalazio kao činovnik u upravnoj službi. Godinu dana kasnije zaručio se s trinaestgodišnjom Sofijom von Kühn. Njezina prerana smrt g. 1797. postat će »ključ svemu« što će on kasnije zamisliti i napisati.

Iako je Novalis bio evangelik, gotovo suvremenik ideja Voltairea i francuskih enciklopedista, koji su odbacivali srednjovjekovne i druge katoličke vrednote, on nije zaplovio tom strujom, već se oduševljavao i zagrijavao za srednji vijek i njegove kršćanske ideale, želeći da opet dođe do političkog i religioznog jedinstva Europe.

Jedan od dubljih poznavalaca povijesti Crkve i kulture isusovac Ricardo Garcia-Villoslada misli da bi i Novalis kao i njegov veliki prijatelj Schlegel završio u Katoličkoj crkvi, da ga nije zatekla prerana smrt u dobi od nepunih 29 godina. Schlegel je, naime, g. 1808. sa svojom ženom prešao na katolicizam.

Novalisov život bijaše kratak, ali on ga je proživio vrlo intenzivno, pun velikih želja i planova, te ušao u povijest literature, jer je svojim profinjenim i pročišćenim lirizmom obogatio književnost, osobito svojim »Himnama noći«. Književni kritičari doduše kažu za njega da je u njemu bilo više dubokih težnji i genijalnih pokušaja negoli zrelih umjetničkih ostvarenja, ali on je unatoč tome velik i vrijedan, jer je u srcu nosio velike i univerzalne ideale. Znao se zanositi za ono što je lijepo, plemenito, zanosno; znao je duboko proživljavati i religiozne vrednote, pa je tako postao jedan od svijetlih i simpatičnih likova europske duhovne lirike. Pokušajmo ga otkriti i upoznati!

* * *

U doba kad je našim kontinentom vladao racionalizam i prosvjetiteljstvo, vjera u čisti hladni razum, kad se potcjenjivalo ljudsko srce i njegovi osjećaji, mladi će se barun Friedrich von Hardenberg, rođen 2. svibnja 1772. u Oberwiederstedtu, u Njemačkoj, zanositi za ono što simbolizira godišnje doba i mjesec svibanj u kojem se rodio. On je instinktivno uočavao da osim razuma i egzaktne znanosti postoje i druge

stvarnosti, pa se, otklanjajući racionalizam, naglašeno priklanjao tajanstvenom svijetu priča i mitova, snova i noći. U svojoj veoma subjektivnoj pobožnosti išao je za što dublje proživljenim religioznim doživljajima. Stvarnostima vjere želio je biti što življe i jače zahvaćen.

Može se manje ili više opravdano prigovarati Novalisovoj romantičkoj pobožnosti, koja na nedopušten način kao da briše granice između Boga i svijeta, te što je u njoj prenaglašena estetika i osjećajnost, dok su bačene u kut stroga čudorednost i zahtjevnost Evanđelja. Može joj se spočitavati nedostatak onog neophodnog razlikovanja između ugođaja i vjere, erosa i agape, čežnje za nečim dalekim i prave nade u eshatološke stvarnosti. Pritom se ipak ne smije zaboraviti da se na dnu romantičke pobožnosti krije duboka težnja za ponovnim uspostavljanjem onoga praiskonskog jedinstva i harmonije u Bogu, što postojaše prije nego li je grijeh ušao u svemir. Novalis je čeznuo da se ono što je odijeljeno: priroda i duh, čovjek i žena, čovjek i životinja, duša i svijest, san i stvarnost, antika i kršćanstvo, čovjek i Bog opet ujedini, dakako, ne u jednom maglovitom panteizmu ili religioznom sinkretizmu, već u jednom skladu, u kojem će Bog ostati Bog, a ipak biti sjedinjen sa svojim stvorenjem.

U takvim težnjama i razmišljanjima nastali su g. 1798. njegovi »Blütenstaub-Fragmenten« — Odlomci cvjetnog peluda. U njima Novalis na svoj duboko proživljeni način očituje divljenje pred životom, pred prirodom, pred znanošću, pred umjetnošću i religijom. Sve to on doživljava ne samo umom nego kudikamo više srcem, tim više što sve to promatra skriveno u božanskoj tajni, u Bogu koji je najveća tajna. Gisbert Kranz nas upozorava da Novalisa ne treba svrstati u tip nekog djetinjastog i lakovjernog kršćanina. On je bio duboko religiozan čovjek, tražitelj Boga, svjestan da k Bogu vode mnogi putovi, a on se ipak ni za jedan od njih nije htio strogo vezati. To se može reći za njegov kratki život, ne isključujući ipak mogućnost o kojoj govori Peter Villoslada (da je Novalis dulje poživio prešao bi možda na katoličku vjeru). A da se je to i dogodilo, on bi sigurno, kao i toliki veliki duhovi od Pavla iz Tarza pa nadalje, bio daleko od svake skučenosti duha.

Novalis je imao nešto od onoga što je bilo prisutno i kod Chateaubrianda. Vjerovao je u »religiju lijepoga«, jer je u njoj kao i veliki francuski romantik pronalazio ljepotu. Nauk o religiji smatrao je znanstvenom poezijom. Neki smatraju da u svjetlu takvih stavova valja tražiti razloge za njegove simpatije prema katolicizmu, jer je ta vjeroispovijest odgovarala njegovoj estetsko-filozofski naglašenoj težnji za jedinstvom. Katolicizam u sebi ujedinjuje i jedinstvo i univerzalnost. H. Steffens tvrdi da je »Novalisova naklonost prema katolicizmu bila veoma izrazita, tako da nitko drugi više od njega nije privlačio mladež katoličkoj religiji.«

Iako protestant, Novalis je u Katoličkoj crkvi uočio čak i ono što je njegovim suvjernicima bilo najzazornije. Bijaše to njegova mladenačka smionost kojom je na glas izrazio svoje udivljenje pred genijalnim djelom sv. Ignacija Loyole. Čujmo ga: »Nikad prije u povijesti svijeta nije se pojavila jedna Družba kao ona što ju je osnovao Ignacije Loyola. Čak ni staro Rimsko Carstvo nije zacrtalo svoje planove za osvajanje svijeta s takvom sigurnošću ishoda. Ostvarenje jedne velike ideje nije se nikad zamislilo s višom inteligencijom. Ta će Družba uvijek biti primjer svakome društvu što osjeća životnu žudnju beskonačnog širenja i vječnog trajanja; ali isto će tako uvijek biti dokaz kako je dostatno samo jedno vremensko razdoblje bez budnosti pa da se razaspu i najbolje proračunani pothvati.«

Taj tekst je kao motto R. Fülöp-Miller stavio na početak svog djela »Macht und Geheimnis der Jesuiten. Kulturhistorische Monographie« (Moć i tajna isusovaca. Kulturnopovijesna monografija Leipzig – Zürich 1929). Novalis je to napisao u svom glasovitom djelu »Die Cristenheit oder Europa« (Kršćanstvo ili Europa, djelo napisano 1790, objavljeno kasnije u XIX. stoljeću).

Da bi se bolje shvatila posljednja rečenica navedenog citata, valja znati da tada kad je Novalis to napisao Družba Isusova nije postojala, jer ju je pod pritiskom burbonskih vladara, janzenizma i prosvjetiteljskog enciklopedizma g. 1773. dokinuo papa Klement XIV. Uspomena je na Družbu posvuda još uvijek dugo bila veoma živa.

Novalisova iskonska težnja za jedinstvom našla je svoj najljepši izražaj u navedenom djelcu »Kršćanstvo ili Europa«. On je sav bio potresen političkim prevratom francuske revolucije i njezinih posljedica. Svim je tim proniknut i spomenuti spis. Osvrćući se možda i nekritički na ljepote srednjeg vijeka, na ona dobra stara, slavna vremena, kad je još postojala velikim dijelom jedinstvena kršćanska Europa – iako već nagrižena istočnim raskolom – a onda nadošao lom što ga u XVI. stoljeću donese reformacija, koju je on smatrao rasapom, Novalis je pisao: »Sada je došlo vrijeme uskrsnuća!« On već gleda »jedno novo čovječanstvo, kako kuca srce jednog novog vremena, kako se već nazrijevaju znakovi što naviještaju preporod.«

Ono što je slijedilo – s pravom kaže Gisbert Kranz – ne bijaše prognoza, već više zahtjevi i želje jednog velikog duha, čovjeka širokih pogleda, koje će stoljeće i po kasnije isticati i poznati filozofi te kritičari kulture, kao što su: José Ortega y Gasset (1883–1955), Eliot Thomas Stearns (1888–1969), Theodor Haecker (1879–1945), Nikola Berdjajev (1874–1948). U naše dane vizionarski to ističe i promiče Ivan Pavao II. svojom Europom od Atlantika do Urala, koju valja izgrađivati na jedinstvu njezinih zajedničkih kršćanskih korijena. I Novalis gotovo prije 200 godina bijaše jedan od proroka takvog jedinstva.

On je jasno naviještao novo vrijeme, u kojem će se skladno povezati sve sile u jedinstvo znanosti, jedinstvo Europe, jedinstvo vjere. Iako protestant, on nije mogao prežaliti vjersku pocijepanost našeg kontinenta. Otvoreno je priznao da su protestanti »postavili mnoštvo ispravnih načela, uveli mnogo hvale vrijednih stvari, dokinuli mnoštvo pogubnih odredaba, ali su zaboravili na nužni rezultat svog prosvjeda, razdvojili su nerazdvojivo, podijelili nepodjeljivu Crkvu... Luther je samovoljno postupao s kršćanstvom, nije prepoznao njegov duh te uveo druga slova i drugu religiju, naime, svetu sveopćevažeću Bibliju«. »Sola Scriptura« – jednostranost je izazvala »usahnuće«. Protestantizam je doveo do racionalizma, prosvjetiteljstva i deizma. Novalis je napisao: »Veoma je značajna ta povijest moderne nevjere i ključ svih nečuvenih pojava novijeg vremena.«

Novalis, godinama mlad, ali nadaren snagom i pronicavošću proroka, izriče čežnju za jedinstvom odijeljenih crkava. Čujmo taj zov što bijaše ekumenizam davno prije ovog našeg suvremenog ekumenizma! »Ne mora li protestantizam jedanput prestati i dati mjesto jednoj novoj, trajnoj Crkvi? Gdje je onaj sveobuhvatni duh kršćanstva? Samo vjera može ponovno uskrisiti Europu. Ostali dijelovi svijeta čekaju na pomirenje i uskrsnuće Europe. Kršćanstvo mora opet postati živo i djelotvorno te se ponovno oblikovati u *jednu* vidljivu Crkvu bez granica. Ona mora stari rog obilja blagoslova opet izlijevati nad narode.«

Novalis će u istom duhu i u svom nedovršenom putopisnom romanu »Heinrich von Ofterdingen« (izdan g. 1802), iz života legendarnog srednjovjekovnog pjesnika, zapisati ovu misao: »Crkva je stambena kuća povijesti.« Dakle, sve ono što se zbiva, što se stvara treba da bude u jednom zajedničkom domu sve povijesti. Taj je dom za povijest spasenja jedna, sveta, katolička i apostolska Crkva.«

Novalis je nešto od svog literarnog pjesničkog sjaja stekao svojim čuvenim »Himnama noći« (1800). Njihov se nastanak duguje pjesnikovu vlastitom iskustvu. Stekao ga je gorko smrću svoje premile zarúčnice Sofije, koja za nj zadobi značenje kao Beatrice za Dantea. Sofijina smrt bijaše za Novalisa događaj što ga je potresao do dna duše, ali koji je prema pijetističkom shvaćanju u isto vrijeme nužan, da bi do ljudi moglo doprijeti spasenje. Čežnja da je nasljeduje u smrti, koja će se brzo i ispuniti, izražava se divnim slikama noći kršćanske onostrane mistike. Pjesnik pjeva himne noći i na taj je način usrdno veliča i hvali. Iz mraka noći dolazi mu Krist u susret, uskrsli Krist, koji je svojim slavnim uskrsnućem nadvladao i pobijedio smrt. U uskrsnu noć snažno probija nadzemaljsko svjetlo i pjesnik zanosno pjeva:

»Und unser aller Sonne ist Gottes Angesicht«
I sunce svih nas je Božje lice!
»Unverbrennlich steht das Kreuz – eine Sieges-fahne unseres Geschlechts!«
Neizgoriv stoji križ – pobjedni barjak našega roda!

»Himne noći« naviještaju, dakle ispunjenje svih ljudskih težnja, u onostranosti.

U »Himnama noći« ritmička proza i stihovi sjedinjuju se i u mnoge mitsko-magične elemente, s kojima se miješaju i čisto kršćanski gore navedeni biser-elementi. Zbog toga Gisbert Kranz i misli da se »Himne noći« mogu samo u jednom ograničenom smislu nazivati kršćanskim pjesništvom. Možemo se s tim mišljenjem složiti, ali se ipak ne možemo oteti dojmu, da u njima ima prekrasan opis stvarnosti Kristova i našeg uskrsnuća.

No Novalisove (»Duhovne pjesme«) posve se približavaju kršćanskim predodžbama. One su nastavak pijetističke pjesničke tradicije, a neke se od njih još i danas ne samo nalaze u evangeličkim crkvenim pjesmaricama nego i pjevaju za vrijeme bogoslužja. U njima ne ispovijeda svoju vjeru kršćanska zajednica, već jedan značajan pojedinac; sam pjesnik, pripovijeda što se zbiva u njegovoj Kristom zahvaćenoj duši. Stoga su sve te pjesme kristocentrične, a među njima se nalaze i dvije marijanske pjesme, što kod protestantskih pjesnika baš nije u običaju. I upravo te dvije pjesme idu u red Novalisovih najljepših pjesama.

Evo jedne u prijevodu Gustava Krkleca:

»U tisuću te gledam slikâ,
O, Marijo, sav očaran,
Al' nikom izraz tvoga lika
ko mojoj duši nije znan.
I zato metež svijeta toga
Iščezava mi ko sred sna,
A blagost neba plavetnoga
U biću mome vječno sja.«

Novalis je pravi pjesnik, a raspjevao se u radosti božićne noći, rasplakao u žalosti Velikog petka te uzradovao u pobjedničkoj radosti Uskrsa. On pjeva žarom

obraćenika, novokrštenika, koji se zbog ranijeg tjeskobnog i bezutješnog stanja, osjećao udaljen od Krista, dok sada, kad osjeća njegovu blizinu, uživa u njemu kao mistik u zanosu susreta sa Zaručnikom svoje duše. Svoje stanje je doživljavao kao izabranje i kao odijeljenost od mase, pa sav sretan pjeva: »Wenn alle untreu bleiben, so bleib ich dir doch treu!«

Pa ako se i svi iznevjere
Ja Ti ipak vjeran ostajem!
I ako Njega samo imam,
Tiho puštam druge da širokim,
svijetlim, punim cestama hode...

Gisbert Kranz kaže za Novalisa da unatoč tome što je svoju religioznost doživljavao veoma individualno, ipak nije nikakav pretjerani, isključivi individualist, jer je i kao kršćanin i kao pjesnik bio prorok, navjestitelj bratskog zajedništva. On se poput djeteta radovao što ga sjedinjenje s Kristom dovodi u zajednicu Kristovih sljedbenika i učenika. Nije, dakle, bio nikakav zemlji neprijateljski spiritualist, već pjesnik čiji pogled na zemlju konačno uvire u tajnu otkupljenja. O tome svjedoče ovi stihovi:

»Nebo je uz nas na zemlji,
U vjeri mi ga motrimo;
I oni koji s nama jedne vjere budu,
Ono se i njima otvara.
Pa ako samo imam nebo,
Imam također i svijet.«

U duhovskoj viziji, kao što će kasnije gledati i Teilhard de Chardin, Novalis gleda proslavljenog Krista u kozmosu: »Iz trave i kamena, mora i svjetla blijesti njegovo djetinje lice!«

Novalis je umro mlad ne dočekavši pravo ni ljeto, a kamoli jesen života. Umro je u Weissenfelsu baš na Blagovijest 1801. On, i Gospin pjesnik, »Marijom sav očaran«, još dublje spozna izraz njezina lika, što ga na zemlji gledaše »u tisuću slika«. Njegova je smrt potresla mnoge mu prijatelje, koji nad njim proplakaše kao i Krist nad grobom prijatelja Lazara. Nisu ga ipak poput njega mogli oživiti, ali mu zato izrekoše velike pohvale. Spletoše mu neobičnu aureolu.

Tieck ga je usporedio s Ivanom apostolom, »učenikom kojega je Isus osobito ljubio, koji se na večeri bijaše naslonio na Isusove grudi« (Iv 21,20). Schlegel ga je slavio kao »drugog Krista«. Protestantski teolog, filozof i pedagog Schleiermacher nazvao ga je »plemenitim mladićem«. Johann Joseph von Görres, svestrani publicist i pisac, teolog-laik, veliki simbolički lik njemačkog katoličkog pokreta i massmedijska velesila prve polovine prošlog stoljeća, nešto je trijeznije sudio o Novalisu i njegovu pjesništvu. Ipak mu je i on ovim riječima odao dolično priznanje: »Iako nije postigao najviše, ipak je postigao visoko.«

Novalis je brzo nakon smrti postao poznat i izvan granica svoje domovine Njemačke. Francuskoj publici predstavila ga je kao religioznog pjesnika Madame de Staël, dok ga je Thomas Carlyle, ugledni literat, povjesničar, filozof i socijalni reformator, prevodio na engleski, prikazujući ga kao mistika prožeta njemačkim idealizmom. Edgar Allan Poe, američki pripovjedač i liričar, u svojim djelima na veliko navodi Novalisa.

Charles Montalembert u jednom svom opširnom eseju slavio je Novalisa kao krunskog svjedoka za kršćanski preporod Europe. Njegovim djelom »Kršćanstvo ili Europa« sam se osjećao ojačanim u nadi da će doći do jedinstva svih duhova u jednom preporođenom kršćanstvu. Ipak mu je kasnije spočitavao, a to je činio i Eichendorff, da je iz onoga što je prije bila teologija i religija načinio nauku o umjetnosti te postao utemeljiteljem jedne »sekularizirane mistike«. Neki su opet u njemu gledali pradjeda literarnog smjera simbolizma.

Novalisov utjecaj na književnost ni u XX. stoljeću nije zamro. On se nazire u djelima Pierre Emmanuela, Ramóna Jimeneza, Unamuna i drugih.

Danas, kad sve više i očitije doživljavamo »sumrak bogova« znanosti, tehnike, politike, ideologije, kad kod mnogih postaje sve glasniji krik za izlaskom iz suvremene sveopće krize, koja je u prvom redu kriza vrednota, potrebno je čitati »proroke« kakav je bio Novalis. On je u povijesti uočio neke vrednote, koje su trajne, i baš zato, jer su one bile stavljene u pitanje ili čak svjesno i samovoljno prezrene i gažene, došlo je do kriza. Izlaz je iz njih jedino povratkom tim vrijednostima.

Nalazeći se pred završetkom II, a početkom III. milenija kršćanske ere, tražeći zajedničke kršćanske korijene Europe, tražimo i njezinu dušu, njezinu duhovnu, tako bogatu, baštinu. Biser te baštine je i Novalis, biser mnogima i nepoznat i sakriven. Pokušali smo ga barem malo otkriti.

Lađa

A kad poneki smiraj naglo razblaži
besciljne oštrice dana
u prostranstvu srca se pali
istančanim stihovima kiše
ili procvale grane ukrašen
prozor djetinje sobe
što prisna je svjetlost
od bolne čežnje nepovrata gradi.

S oplatom priča, budućnosti, nade,
prožeta vječnošću i slutnjom
dubina razlistalog vrta,
dalekim morima gubitka luta
ta drevna fantomska lađa
jedara nekoć krepko razvijenih
dahom prvotnih šuma
i opojnošću modrine
nad ustreptalim krilima igre.

Nošena bolnim strujama sjećanja,
krhka, opustjela na pučini bića,
sva od sablasnog »nekad«
— a ni najbješnje je bure ne slamaju
niti je, skršenu,
može progutati bezdan.

Protokol

Bilo je to ovako.

Liječnik za misli nagnuo se nad moj krevet. Svojom pojavom zaklonio je svjetlost. Prozor je potpuno nestao. A onda je dijagnosticirao:

— Bit ćete primljeni!

I bih.

Vojna pleh-glazba najavljivala je moj dolazak. Djeca s cvijećem zamišljeno su gledala prema nebu i očekivala naredbu — pospi! Novinari su pripremali svoje bilježnice. Foto-reporteri su nestrpljivo namještali teleobjektive. Služba osiguranja zaustavljala je svjetinu na pristojnoj udaljenosti.

Očekivali su mene.

Kad sam izišao iz zahoda, razglas je najavio da stižem.

I konačno, evo me...

Sve je bilo mirno. Nakon što je dirigent mlatnuo palicom prema suncu, zatutnjali su zvuci himne. Prišao mi je voda protokola i tiho šapnuo na uho:

— A tvoja pjesma?

— Ja nemam pjesmu.

— A tvoja zastava?

— Ja nemam zastavu.

— Pa kako ćemo te onda predstaviti? Ljudi će biti zbunjeni. Ne, tako te ne možemo primiti. Pričekaj, razgovarat ću s Generalom!

Stajao sam na početku protokola. Osiguranje je bilo napeto. Cvijeće u dječjim košaricama počelo je gubiti boju. Dirigent je palicu zadjenuo za pojas. U razglasu je zujalo.

— Žao mi je, ali morat ćeš se vratiti odakle si i došao. General je jako uvrijeđen i odbija te ovakvog primiti. Moraš natrag, sretan put!

I vratio sam se sebi. Ali na zemlji se sam sa sobom nije moglo. To je bilo van svih pravila protokola.

Nije trebalo dugo čekati da u moj svijet stigne Generalov službeni prosvjed.

»Najoštrije osuđujemo tvoju drsku uvredu našeg načina života. Tvoj čin je štetan za uspostavljanje dobrih međuljudskih odnosa, te ga stoga s najvećim gnušanjem osuđujemo i odbacujemo. Ili protokolarno napusti sebe, ili nam ne dolazi!«

Zamislio sam se. Generalu je povijest tutnula moj život na raspolaganje. Može s njim što god zaželi.

Odlučio sam pozvati ga k sebi.

Došao je sa svom svojom svitom. Bili su tu sudac, krvnik i grobar.

Nakon što sam im otklepetao himnu i izmahao se kuhinjskom krpom koja liči na njihovu zastavu, General je počeo:

— Čovječe, kako možeš živjeti sam sa sobom?

– Ja sam spreman – mirno je ustanovio krvnik.
– Ja čekam – namignuo je grobar.
– Isplazi jezik! – razderao se General.
– Ne, ti još nisi spreman za protokol – mirno je zaključio.
– Da l' da postupim? – poslušno će krvnik.
– Ne, dok mu je jezik bijel.
I odoše.
Ispružio sam se duž sebe. A onda uzeh olovku i napadoh papir.
»Jedini susret na koji redovito kasnimo, susret je sa samim sobom.«
Prenu me glas psihoterapeuta.
– Jezgrovna neuroza!
– Molim?
– Pustite struju!
I odoh u protokol.

Polagano sam koračao po crvenom tepihu. Djeca su me zasipala cvijećem. Bubnjevi su pratili ritam mojih koraka.

– Isplazi jezik! – dreknu General.
– Dobro je. Nema bjeline. Možeš poljubiti našu zastavu.
I tako sam počeo cjelivati protokol.

Naučili su me tko sam, što sam i zašto sam. Hodanje životom zamijenio sam stupanjem. Stupao sam od slučaja do slučaja.

Nakon niza protokolarnih obveza, zatečen sam u stanju svejednosti. Terapeut je doživio nervni slom. Uz pomoć tableta pobjegao je u san. Prije nego što je zaspao, dobacio je:

– On nas je prevario.

General je pobjesnio.

– Prihvatit ćeš ti meni protokol, pa makar ja sve ove zvjezdice s lijeve strane grudnog koša progutao! Straža!?

Kažu da je bio sunčan dan. Po svježe košenoj travi bio je prostrt crveni tepih. Zastave su bile spuštene na pola koplja. Vojnici su puške ustremili prema nebu. Glazbenici su tužno svirali. Djeca su zagledala prema suncu.

General je stajao ispred odra.

Protokol je mogao početi.

Na odru sam bio ja.

Crveno more

Tko koga razumije,
još jedino, tamo, morskim putovima
pokušaj.
Na granici zamijeni zastave.
Nisi pjesnik,
pročitaj neobjavljene pjesme
i zavadi glasnike i proroke.
Kad ugledaš narod i grad,
ne čekaj da te dočekaju
već odmah kreni u traganje za maskom.
Budu li te žene zaustavljale i pitale
kuda su prošli osjećaji,
osmjehni se i pokaži im na šarene izloge.
Predvečer, kad već osjetiš tjeskobu,
sidi na obalu Crvenog mora.
Okreni se na onu stranu otkud si došao.
Kad vjetar nanese pijesak po tvojim
stopalima,
kaži:
Cijeli dan slušao sam ljude
i hoćeš da govorim i da isti budem.

Razlaz

Kako je došlo do razlaza Anite i Sergeja? Pitanje je lebdjelo u zraku, protakalo se mislima malograđanske javnosti, posebno onih, koji su poznavali lijepu Anitu i galantnog Sergeja, znači njihov slučaj: najprije ljubav, svakodnevno druženje, gugutanje, zanos i planovi o skorašnjem zajedničkom životu, pa na kraju i svečane zaruke sa skupim darovima – zlato i briljanti, a gle sada, odjednom...

I borovi pokraj puta kao da šapuću o tome, i oblaci što plove kao galije iznad ravnice, kao da znadu priču o ljubavi dvoje ljepotana... I vrapci, dakako, kao da žive o tome slučaju...

Kuća u polju, lijepa, arhitektonski raskošno sagrađena zidanica, nedaleko od ceste, okružena obručem crnogoričnih stabala, odjednom kao da je postala nekako zamišljena, tiha, upravo kao da i ona očekuje rasplet zanimljivog slučaja. Vjetrić blago njiše vrhove jablanova, ziba ih u svome smjeru, ljeto teče ravnicom i sparina je, pa ljudi uzdišu za kišom, a Anita se nekamo sakrila, vani se uopće ne pojavljuje.

Koračali smo zmijolikom trakom poljskog puta, gacali po sloju prašine, prečacem smo hvatali smjer Anitina doma, tada iskoračili na asfaltni pripojak od glavne ceste do lijepe kuće, odahnuli, zapušili, sredili misli i krenuli k cilju. Išli smo u posjete Aniti. S nešto malo zebnje i s mnogo pritišane znatiželje.

Zastali smo na ulazu, pred zidom zelene ograde. Na trijemu, točnije u hladovitoj verandi spazimo ženski lik. Anita. U ruci joj knjiga. I u našim mislima se uskovitlaše pitanja: zašto se povukla u kuću i već dva tjedna nikamo ne izlazi? Tko ju je osudio na kućni zatvor? Zašto je potonula u šutnju? Zašto samuje? Zašto, kad je ranije bila s nama svakodnevno, vesela, duhovita, pravi izvor vedrine i smijeha.

Anita nas je spazila. Pobojah se da ne pobjegne u kuću. Marko to izreče naglas. Ali ona, nekako tužna i u toj tuzi lijepa, s tihim osmijehom na usnama, odloži knjigu, upravo je baci na niski stolić, i vedro nas pozva.

– Hajde! Što oklijevate dva mudrijaša?!

Pristupismo na verandu, pa namah posjedasmo za mali stol s modrim stolnjakom.

– Što je, delegacijo? – upita djevojka podrugljivo i iskrivi lijepa punačka usta u čudnu neku grimasu.

– Skoro da je tako, Anita – rekoh. – Dođosmo da vidimo da li te ima, ili te nema.

– Ima me, kao što vidite. A o čemu se to ozbiljnom radi, htjela bih čuti.

– Dođosmo da te pozovemo na subotnju zabavu. Pa i prije subote da nam naideš, kao ranije, treba nam tvoja umješnost, tvoj smijeh, tvoja pojava...

– Vrlo sam polaskana – reča Anita ozbiljno. – Istina, malo sam se povukla, odmaram se, ljenčarim, razmišljam o glupostima koje su neizbježive suputnice ovih naših godina... I tako. A imam i o čemu razmišljati, kao što vam je uostalom poznato.

– Ništa nam nije poznato – prijetvorno izmelje Marko. – I da se nadopuni, dodade: – Čujemo, nešto bruji, ali ne vjerujemo. Bit će posrijedi kapric, male zadjevice, kao što to obično biva.

– Kapric, da, da, – kiseljkasto odvrati Anita – ali svijet je u pravu. Kaprici mogu ponekad i ponegdje izazvati cijele bune i revolucije. Svijet to zna ponajbolje. Imaju se barem čime zabavljati. Ja sam im za to prikladna. Čuli ste i vi?...

– Čuli smo – rekoh iskreno. – Ali mi ne smatramo da su stvari ozbiljne. Narodna je mašta oduvijek bila bogata, zna se...

– Pa ipak – nezadrživo izlane Anita – tako je kako govori svijet. Kidam sa lijepim Sergejem. U stvari, to je već učinjeno. Želite li čuti istinu iz prve ruke?

– Ako si raspoložena, reci – javi se Marko. – Ali ako nisi – nemoj.

– Nema tu, braćo, nikakve tajne. Razišli smo se, jer je naišao takav trenutak, to jest, trenutak istine.

Bila je, kaže, slijepa kod zdravih očiju. Ljubav dakle ima tu moć da zasljepljuje, da iskrivljuje, da uljepšava, da opija, da u čovjeku u koga si zagledan vidiš nešto drugo nego što taj dotični u stvari jeste. I ona je, reče, vidjela u Sergeju idealna mladića. I po vanjskom izgledu, ali i po duši. Sada, kad se pojavio trenutak istine, gleda ga posve drugim, novim očima. Vidi ga u nadmoćnoj pozi uobraženka, čuje mu nadmeni smijeh, u očima mu otkriva lukavost, a u govoru dotle nezamijećenu ironiju.

Odskakutala je u kuću i donijela piće. Spretno ga je sipala u ovalne čaše. Sjela je. I uzdahnula. Podigla je svoju čašu, nazdravila, a u očima joj zasvjetlucala neka briga, zamišljenost. Otpila je kratak gutljaj i proslijedila:

– Nedjelja. Sjedimo ja i Sergej u vrtu restauracije »Eden«. Čavrljamo. On puši. Ja ispijam sok od kajsije. Toplo. Sunce na zalasku. Pričao mi je o lovu. Tada razgovor svrne na svoga lovačkog psa. I dalji tok razgovora kao da se vodio u nekom teatru, dakle na kazališnim daskama.

On: Ustrijelio sam toga ostarjelog psa, neki dan, u predvečerje...

Ja: Tko ga je ustrijelio? Ti? I zašto ga je trebalo ustrijeliti?

On: Bio je već prestar, neuporabljiv, pa što ću s njim. Lijepo sam ga u tren oka likvidirao...

Ja: (razočarano gledam, šutim, gutam pljuvačku): I uradio si to onako – sasvim hladnokrvno?

On: Sasvim hladnokrvno. Šta ima u tome zazorno ili čudno?

Ja: Ništa. Ali ako je to trebalo uraditi, mogao je i netko drugi.

On: Smiješno. Da nekoga najmim, da mu platim, dakle da nepotrebno rasipam svoj novac.

Pio je crno vino. Obrazi su mu bili crveni. Dopijao je treću čašu. Zavladala je šutnja. U ispražnjelu bočicu slatkoga pića ušle su tri ose. On je dohvatio bočicu, usuo u nju vina iz svoje čaše, začepio bočicu, promućka je i tako se tri ose ubrzo udaviše.

Ja: Zašto si udavio te tri ose?

On: Zato što su štetočinje. Uradio sam koristan posao.

Ja: Jesi li siguran u to da si postupio ispravno?

On: Dakako da jesam.

Ustala sam ne skrivajući svoj bijes i razočaranje. Odjednom mi se otvorile oči. Rekla sam da idem kući, a on me naivno pitao zašto sam se odjednom rasrdila? Možda radi tri ose? I radi njih, rekoh mu. I radi psa, također mu rekoh s bijesom. I još mu

otvoreno rekoh da je taj moj odlazak demonstrativnog karaktera i da znači, neka zna i upamti, naš razlaz.

Stajao je kao zgromljen, rastvorenih usana, a ja sam se susprezala da mu ne odvalim pljusku. Spazih da nailazi taksi. Dignem ruku i taksi stade. Uskočim u kola i odoh. Putem su mi navirale suze, a u grudima me nešto stiskalo. Kod kuće rekoh ocu i materi što se desilo. Mati je smatrala da je to moja trenutna mušica, a otac se sa mnom složio. On nije imao ni ranije povjerenja u toga mladića. I, dakako, bio je to doista naš definitivni razlaz. Eto, sad ste čuli.

— Čuli smo — reče Marko.

Ja kimnuh glavom. — To ipak ne mora značiti da ćeš ovih dana krenuti u neki samostan?

— Daleko od toga. Zadovoljna sam što se tako završilo. I doći ću vam u pomoć u vezi s tom zabavom. Budite sigurni.

Veselo se s Anitom pozdravismo i podosmo. Jablanovi se oglasiše šumom. Nebom se gomilahu kišni oblaci.

— Jesi li čuo? — reče Marko. — Tri ose i razlaz? Čudno, jer ipak, taj ulickani lutkan san je mnogih naših udavača iz takozvanih bolje stojećih kuća.

— Anita ima svoj JA — rekoh. — I dobro je učinila kako je upravo učinila.

— Zbog šugavog starog psa i tri doista štetočinske ose — promrmlja Marko.

— Ose su sporedne — rekoh. — Ona je kroz njih prozrela čovjeka s kojim je trebala živjeti.

— Shvaćam — progunda Marko. — U pravu si, a opet i nisi u pravu. Ni ti, a ni ona. Ipak je to njen hir, brajko. I tko zna što je tu drugo u pozadini.

— Dakle, kao što zaključujem, razilazimo se na različitim pozicijama s obzirom na Anitin slučaj? Dva čovjeka — dva mišljenja. Znači da si ti, na koncu konca, ipak za toga Sergeja?

— Pa priznajem da jesam — izleti Marku preko usana.

— Slučaj nije tako bezazlen — rekoh mu. — Održane su već i svečane zaruke. Nije dakle stvar u nekom hiru...

— Pokajat će se cura — reče Marko.

— Neće, braco. Neće. U to sam siguran.

Naišao je naš autobus i u šumu glasova i motora zamre i naš razgovor.

Eto, mislio sam, kako su ljudi različitit Ja sam za Anitu, a Marko za Sergeja. Konačno nismo li svi mi ipak neke lutke na končiću kojim upravlja nevidljiva ruka. Jaka, moćna, odlučna ruka. I toliko puta smo sitni i bijedni u svom prosudivanju, pa makar se radilo i o ne znam kako sudbonosnim odlukama i zbivanjima u našem životu.

Ante STARČEVIĆ

Maximus in minimis

Leskovac — Krško 5. 11. 1989.

Klasik medalje Vladimir Stoviček je još živ. Išli smo k njemu autocestom Zagreb-Brežice-Krško, to je stara betonska cesta. Imala je na svakih dva i pol metra dužine pukotinu dilataciju od tri centimetra tako je taj kanalić toliko lupkao kad sam »Ladom« vozio da sam stao u livadu misleći da je guma pukla ili jedan kotač otpao. Promatrao sam druge aute koji su migoljili i lupa guma i amortizera bila je stravična.

Zaista smo mi Jugići neizmjerno daleko od Evrope, kad nam ta glavna cesta i put tako izgleda. Fatalno! Svejedno smo teškom mukom stigli 48 kilometara od Zagreba u Krško. Bila je nedjelja. Dimi se nuklearka nekim sivobijelim dimom, a u okolici je i industrija i tu se diže pet-šest jakih sivih dimova. Oni dominiraju nad lijepim zelenim krajolikom, poljima i na dohvat ruke brdima posutim borovima.

To je bio pejzaž krške jeseni! Ali misao da ćemo opet vidjeti dragog nam Stovičeka pobijedila je sve nedaće. Stovičeka sam nekoliko puta posjetio u Krškom, a i vidali smo se u Zagrebu. No istina je neminovna: prije sam u životu čuo za njegovu kćer Vlatku moju kiparsku kolegicu 1953. godine, koja je bila u klasi iza mene na zagrebačkoj Likovnoj akademiji. Tada sam upoznao i njenog strica Jaru Stovičeka, hrvatskog književnika. Tek potom i Vladu Stovičeka, kad je posjećivao svog praškog kolegu Franu Kršinića. Vladine radove do tada jedva sam poznavao. Mi smo gotovo svi tih godina bili istinski zaljubljeni u Franu Kršinića. Vidjeli smo u njemu živog velikana!

Poslije sam otišao Antunu Augustinčiću i imao čast raditi sa slavnim majstorom rame uz rame (o tom ću drugi put). Kod njega sam diplomirao i dakako mnogo naučio! Sa Stovičekovima se taj niz susreta gotovo 15 godina zameo. Kako je u Zagrebu oživjela medaljerska škola i hrvatska mala plastika ponovno oživjela na relaciji Kerdić — Janeš, nas nekoliko mladih smo se povezali s njima i zdušno od srca radili i tu disciplinu kiparskog umijeća. Tako sam se opet sastao sa Stovičekom nekoliko godina prije 1970. godine, a redovito poslije 1972. i poznate izložbe »Stoviček — Janeš« Hrvatskog numizmatičkog društva u Muzeju za umjetnost i obrt. Vlado mi priča da je bio kolega s Kršinićem u Pragu 1917. godine. Frane, mada dvije godine mladi, bio je već apsolvent na akademiji kod slavnog Šturse, a Vlado se je tek upisao. S njima su u Pragu bili slikari i kipari: Pilon, Režek, Šubić, Kos i medaljer Dinčić. Tri Hrvata i tri Slovenca. Svakako je za nas važna i interesantna Praška Akademija, njeni profesori i češki kipari. Zato ću ih samo nakratko spomenuti. Najznačajniji su: stari Myslbek, doajen češke plastike, zatim njegov asistent Jan Štursa, učitelj našeg Frane Kršinića, zatim Otokar Šapinel, vrstan i odličan medaljer.

A onda slijede: Kocian, Sucharda, Maratka, Kafka, Bilek, Šoloun, Gutfreunda, Makovsky, Pokorny, Stefan, Lauda, Dvorák, Wagner, Lidicky, Kaplicky, Benda itd. Morat ćemo zaista o tim ljudima početi govoriti. Žalibože nijedan naš povjesničar umjetnosti nije obradio nekog čehoslovačkog kipara!!?

Mi ćemo se samo malo ovaj put pozabaviti Španielom i Štursom. Oni su obojica »pariški« orijentirani kipari, napose inspirirani Rodinom a još više Aristidom Maillolom. Stari Maillol je sve suvišno eliminirao, težio je skulpturskoj voluminoznosti, napetosti forme, tretirao je *masu i samo masu* u prostoru i posvetio skulptorski život ženskom aktu i ljepoti i bujnosti korpulentne žene-majke. Bogati gluteusi, prsa kupole, ruke i noge stupovi koji se sužavaju. Forma kod njega ZVONI baritonskim zvukom. U liniji je čist. U modelaciji neopterećen detaljima. Plastika je mesnata i puna putenosti. Taj duh ali u lirskom smislu nastavili su ŠTURSA, BENEŠ i ŠPANIEL. Mogao bih reći da je još najviše utjecaja imao na Stovičeka Španiel. U načinu kompozicije, u gradnji reljefa, u detalju ruke, koljena, u draperiji i u komponiranju slova. No, dakako Stoviček je ipak ucrtao svoj vlastiti rukopis i vlastitu stvaralačku energiju u medalju.

Nešto zajedničkog imaju Stoviček i Kršinić, a i Dinčić. Ta meka modelacija i ta perfekcija forme, majstorska čistoća obrade. I još topli prijateljski očinski pogled i dobroćudan smijeh. Taj nenametljiv dah.

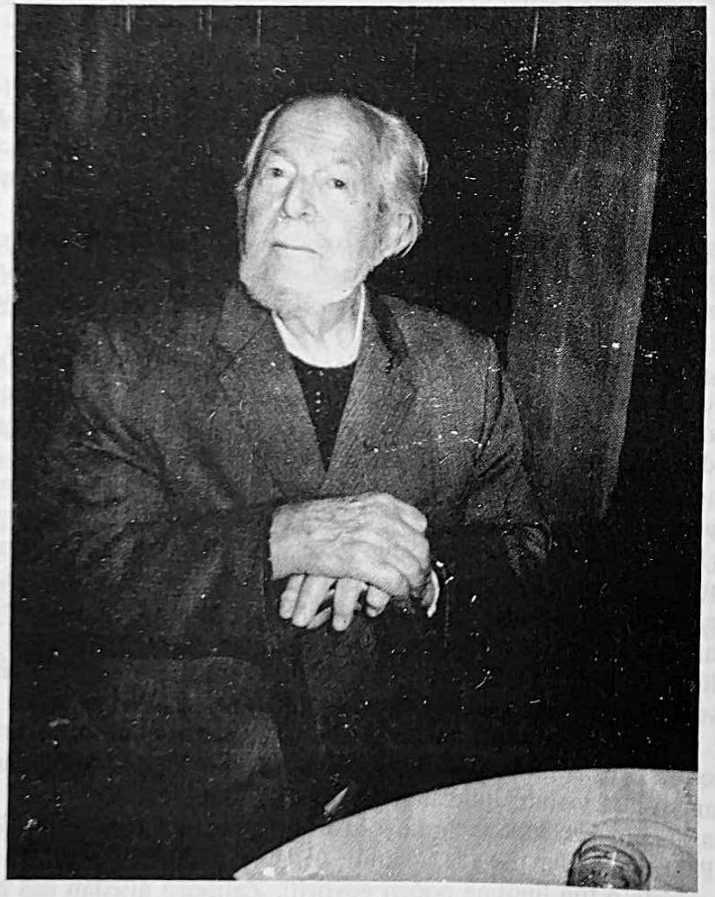

Vladimir Stoviček

Stoviček živi od 1931. godine u Leskovcu pri Krškom. Na nekadašnjem grofovskom imanju. Tu ima u kući stan a u nekadašnjim gospodarskim zgradama prostorni ateljer. Po završetku akademije u Pragu odlazi u Pariz. U Parizu radi kod tada najvećeg svjetskog kipara Antoinea BOURDELLEA (velikog prijatelja našeg Ivana Meštrovića) od 1928. do 1930. godine. upoznaje mnoge svjetske umjetnike. Zatim radi kod najpoznatijeg francuskog medaljera Raymonda DELLAMARREA, koji je radio poznate francuske zlatnike – napoleondore. Stoviček radi savjesno polako i uporno. Radi u glini i u gipsu, dakle u bronci i u kamenu, no pretežno u PLASTELINU – sivom (francuskom) mekanom, podatnom. Radi plitko, nježno nabaci glavnu grubu karakternu masu, a onda modelira zapravo crta raznolikim tankim kao glista zaobljenim špahtlama od slonove kosti dužine cca 20 centimetara. Povremeno se služi željeznom špahtlom, sve su presjeka cca Ø 3-4 milimetra, dakle kao tanka olovka S-profila. Visina njegovog reljefa na medalji ili plaketi je 2-4 milimetra, a to su medalje Ø do 280 milimetara promjera. Tako ih može i reducirati na deset puta manju dimenziju. Vrstan portretist. On hvata bitno, ne bježi od detalja, minuciozno razrađuje lik, crtež mu prati plastiku, traži realističnost, sličnost nazočnog, njeguje perfekciju i doradenost. Nema kod njega slučajnosti, tu je sve riješeno. Slova su mu masivna, stilska i ujednačena s portretom.

Pitao sam starog majstora koliko radi sati na medalji ili plitkom portretu prirodne veličine. Odgovorio mi je kao puška odmah, sigurno su ga mnogi pitali. »Moram raditi najmanje dvanaest sati po živom modelu, to znači da on mora preda mnom pozirati, zatim sam doradujem i napamet završavam najmanje opet dvanaest sati i toliko isto bilo za AVERS bilo za REVERS, a onda tek dolazi lijevanje u sadru NEGATIV u kojem režem (naopako) u negativu slova i tekst prema stilskim pokazateljima. Te sate gotovo i da ne brojim jer se radi o karakteru pisma – stilu i broju slova. Kad je gipsani negativ kompletno gotov, a to znači da su svi KONUSI o. k., lijeva se pozitiv koji je zapravo sadreni ORIGINAL. Njega se dakako još obrađuje.

Medalja »Kraljica Katarina Kosača« rad Vladimira Stovičeka

Sadreni model se suši. Tek tada se nosi ljevačima bronce, koji taj originalni model lijevaju na pijesak, primjenjuju jednu od najstarijih tehnologija na svijetu nepromijenjenu ni u kompjuterskom tehnološkom vremenu i prostoru. Kada se dobije brončani odljevak, vrši se redukcija medalje na zadanu dimenziju. Uglavnom maksimalna redukcija je deset puta manja od originala. Tada se rade štance čelične i kaljene, te je to novi proces o kojem ćemo drugi put. Do umjetničkog djela put je dugotrajan i trnovit, no tko je pošao tim stazama povratka više i nema! Osim izdaje svojih IDEALA!« Atelier majstora Vlade je postran oko cca 120 m^2. Na kraju ateliera imade dvije manje prostorije. Jedna je gipsaona, a druga soba – mali atelier – intima za rad.

Naturalizirani Slovenac (rođen u Sevnici) češkog podrijetla. Tako je u svom atelijeru u prvi plan stavio veću plastiku, a to su biste reljefi, figure u prirodnoj veličini ne većoj od 175 cm. Stavljene su u polukrug. Nisu mi poznate plastike veće od tih dimenzija. Iza tih skulptura ovješene su na zidove medalje i plakete raznih dimenzija. u glavnom su radovi u sadri. Ima ih i u bronci priličan broj. Na gredi ateliera poslagane su razne skice i male figurice do 40 cm visine. Skice često započete pak ostavljene. Budući da nisu završene, već tek nabačene, odišu jednom izvornom svježinom. Tu se Vlado pokazuje u drugom svjetlu, a to je neposrednost bez onog završnog skulpturskog pudera. Možda mi je tu i najbliži i najizvorniji. No, svejedno: njegova veličina je u majstorstvu i perfekciji. U tim osušenim glinama nije tako precizan kao u plitkom reljefu. Tu u tim glinenim skicama pustio je ruku da zaigra, maštu da poleti. Dao je skulpturskoj savjesti opuštenost, ne grč.

Možda je to sve zato jer je glina čudesno podatna, mekana, sluzasta, rahla i kada se stvrdne žilava. Voda joj daje sjaj svjetla i čudnje boje. Plastelin je mekan, ali odviše ljepljiv no i njemu senzibilna skulptorska lavlja pandža daje draž, od mrtve mase stvara vječni život. U tom grmu leži veličina umjetnosti.

U gipsaoni je sadreni nered, uvijek bijela prašina, koja se zavlači pod nokte svukud. Gipsom poprskan je i pod i strop i zidovi i modeli. U drugoj prostoriji je mali atelier. U toj sobi se nalazi stol, krevet, vitrina, za knjige i prastari slikarski štafelaj. Na njemu nema ni jedne boje već sivi plastelin na drvenoj ploči. Vidio sam jedan od zadnjih radova majstora Vlade. Nije s nama prvi put otišao u atelier. Vodila nas je njegova supruga. U kružnoj formi nabačen je lik Marka Marulića po skulpturi Ivana Meštrovića iz Splita. Medalja je opet veličine (fi) Ø 28 centimetara. U anfas položaju stari je nabacio osnovne mase. Forma je već zaplivala. Htio je napraviti zlatnik za Muzejski centar-Mimara. Tuži nam se Vlado. Teško hodam i sa dva štapa. Hard-work-noge su mi od olova u 94 (devedesetčetvrtoj) godini života, ruke su mi tvrde kao drvo, a sliku vidim mutnu. No, svejedno s očalima svakom se je od nas prisutnih potpisao na svom katalogu i napisao je posvetu. Bili su prisutni Gj. Krasnov, B. Kopač sa suprugom i V. Mačukatin zvani Grof, on je jedini kipar koji se je išao oprostiti od svog učitelja Ivana Meštrovića u Otavicama 1962. godine! Svejedno stari majstor Vlado se ne da, ima još volje oprostiti se od Meštrovića i Marulića.

Bio sam u Pragu 1978. godine, ravno prije jedanaest godina. Bilo je sumorno! Svejedno, želio sam upoznati učitelje moga učitelja Franc Kršinića i jasno doživjeti po Ražeku pravi češki barok. I činilo mi se da poznam dobro Španiela i Štursu! Jasno je da uvijek nešto učiteljevo ostaje i u đaku, a to je sigurno jer je i u meni nešto ostalo od djeda, čega zapravo i nisam bio svjestan.

Naposc me se dojmio stari stan Vladimira. sve je tu toplo, lijepo, staro, malo zapušteno, boemsko i ležerno. Ništa se ne sjaji-glanca. Svugdje je dah koji stoji. Sjetili smo se opet Meštra. Upoznao sam ga 1959. ljeti na terasi hotela ESPLANADE u Zagrebu. Tu u Zagrebu. Tu smo se rukovali i malo porazgovarali. Starac se držao rezervirano, tad je bio u nemilosti! Gledao sam mu u iscrpljene ruke i blago crne kao ugljen oči. Govorio je sporo, muški i odsječeno. Drugi put ćemo opširnije o našem razgovoru, čuo sam potom priču kako je vraćajući se s Briona i Splita posjetio Pariz i Louvre. To je bio grad njegove i Vladine mladosti. Ivan se je već oprostio od Zagreba. Šetao se je Ivan Louvrcom i prepoznao ga je jedan stari čuvar. Meštrović pita da li ima tkogod živ od njihovog starog društva u Parizu? Čuvar mu odgovori da ima samo živa još gospoda od Bourdellca. I on je posjeti u dobro poznatom prostoru, u stanu i atelieru svoga prijatelja i kolege.

Pričali su o prošlosti i živim uspomenama. I reče veliki majstor: »Činilo mi se u predvečerju dana, kao da sam došao ponovo u »Raj« kao da smo svo staro društvo: i Rodin i mi svi oko njega u vječnosti! I u meni se je isti taj osjećaj stvorio bio samo začas u vječnosti u starom domu ovih nekadašnjih Parižana. Sve je tu bilo pomalo umiruće, pomalo napušteno, staro, kao i većina domova tih naših starih umjetnika (Motika, Režek, Filakovac, Herman, Mijić, Babić, Kljaković, Mezdić, Parać, Starčević itd.). Ali ipak sam u Stovičeka tog dana doživio jedno otkriće. Za svaki moj posjet starom Vladi bio sam bogatiji za jedno saznanje. Prvo on kao čovjek i njegovo djelo od preko tisuću radova bilo mi je svaki put VEĆE, BOGATIJE I SAVRŠENIJE. Drugo ostao je sam sa suprugom, gotovo od prijatelja i kolega zaboravljen. I ne bi bio red da završi kao Ivan Rendić, naš hrvatski kiparski rodonačelnik. Nekoliko puta nas je Stoviček pitao koji je od nas Radovani. Nadao se je da će mu i on doći, a mi smo mu odgovorili da će Kosta sigurno doći? S Krasnovom, Janešom i Kopačem je bio najprisniji od Hrvata. Konačno, oni su uvijek i o njemu brinuli, mogli bismo slobodno reći, gotovo kao i njegovi Slovenci.

Dobro je mudri A. G. Matoš rekao: U životu umjetnika važne su ipak tri stvari:

1. Veličina portretne ličnosti.
2. Veličina naroda.
3. Veličina UMJETNOSTI.

I dobro reče stari Latinac: EXISTIT ORDO ERGO ORDINATOR, što će reći: POSTOJI RED, DAKLE I ONAJ KOJI GA JE USPOSTAVIO – Vlado Stoviček je uspostavio u svom životu RED – LJEPOTU – I MAJSTORSTVO, bez sile vlasti, bez jatagana, bez laži i smicalica, bez buke i lažne reklame, parola i ideologija, dokazivanja i mudrovanja. Nije nikad prodavao rog za svijeću! On se je borio i dokazao svima nama svojim djelom, koje je danas nezaobilazno u našem prostoru i vremenu čestog blefa, farse i fraza, da je ostao ono što i jest: STOVIČEK.

Post scriptum

Dok se ovaj esej pripremao za tisak, umro je Vladimir Stoviček. Preminuo je u Brežicama 11. 12, a pokopan u Krškom 13. 12. 1989.

Razgovor o Hrvatima istočnog Srijema

Sugovornik: Juraj Lončarević

Profesore Lončareviću, mislim da biste zbog specifičnosti teme željeli ponajprije reći nešto u načelu.

Posve ste u pravu. Tema »Hrvati u istočnom Srijemu« još je »vruća«. Uvjerio sam se na vlastitoj koži. Kada je nedavno izišla knjiga doktora Sekulića o Hrvatima (Bunjevcima i Šokcima) u Bačkoj u izdanju »Školske knjige«, smatrao sam da je došao i moj čas da mi ta ista izdavačka kuća tiska moj rukopis koji na to čeka negdje od sedamdesetih godina: HRVATI U SRIJEMU. Bio sam odbijen od strane istog urednika koji je Sekulićevu – izvanrednu – knjigu primio! Drugo. Mi smo još uvijek, kad se radi o našim panonskim Hrvatima, narod koji diše samo na jedno plućno krilo koje nazivamo Dinara ili Mediteran. Panonsko nam ne radi tamo negdje od poslije rata. Biti iz nizine ili pisati ili se starati o njoj bilo je nešto nesuvremeno i nepotrebno, upravo onako kao što je a g r a r morao ustuknuti pred zahuktalom industrijalizacijom i urbanizacijom. Posljedice svega toga danas vidimo svi!

Kako se to odrazilo na hrvatski narod koji danas živi u dijaspori istočnog Srijema?

Na svu sreću taj nam je dio našeg naroda ostao vjerniji no što smo to zaslužili. Nemalo sam se na primjer iznenadio kada sam bio 1984. u svom rodnom mjestu Srijemskoj Mitrovici. To je godina kada je župna katolička crkva sv. Dimitrija proglašena konkatedralom (sustolicom) đakovačke katedrale i središtem, nikad neukinute, Srijemske biskupije. Tada sam taj isti naš narod na kojeg smo zaboravili vidio u šokačkim narodnim nošnjama upravo onako kako sam nekad vidao naše ljude i radnim danom da stoje po mitrovačkim križanjima. I u naše dane, prvi put nakon rata, u Zagrebu su se skupili panonski Hrvati. Došlo ih je oko 300, sve sami intelektualci, kakav samo potencijal!

No, sada o pojmu istočnog Srijema! Recite nam nešto...

Taj se pojam, za razliku od zapadnog Srijema koji pripada Hrvatskoj, odnosi na onaj dio Srijema koji se nalazi u sastavu SAP Vojvodine, a seže od Šida pa do utoka Save u Dunav. U njemu se nalazi kao središnje mjesto moja Mitrovica, koja ima danas s okolicom 85000 ljudi. Međutim taj se pojam kad govorimo o crkvenoj administraciji ne poklapa s ovim. Pod Đakovačkom i Srijemskom biskupijom nalazi se cijeli Srijem od Iloka do Zemuna, iz kojeg se administrira i područjem Novog Beograda koji se nalazi s ove strane Save.

Spominjete crkvenu organizaciju. Koje je njezino značenje danas?

Srijemska je biskupija osnovana u samu zoru kršćanstva u ovim krajevima. Već i ova činjenica sama po sebi pokazuje neprekinutu povijesno-vjersku tradiciju našeg življenja u Srijemu. Moje je mjesto dobilo svoj naziv po mučeniku sv. DIMITRIJU, po kojem je načinjen i grb Mitrovice, na kojem su urezani svetac i godina 1388. kada je Mitrovica (CIVITAS SANCTI DEMETRII) postala slobodnim gradom. Te iste godine drži se da je na KALVARIJI, brdu u Mitrovici (prajezgri grada još od Kelta) podignut samostan sv. Dimitrija. Sva se ta zbivanja mogu odnositi samo na onaj narod koji je bio katoličke vjere, a to su Hrvati.

ći da su Hrvati u istočnom Srijemu starosjedioci?

Upravo pogađate! Nesumnjivo! Ovo je područje još u doba Velike seobe na Balkan (6. st.) bilo naseljeno našim življem. Ikavska govorna struja idući cestom Cibalae (Vinkovci) Sirmij (Mitrovica), naselila je cijelo to područje. Kasnije su uslijedila razna raseljavanja, osvajanja i naseljavanja koja su dovodila do pravih etničkih kataklizmi našeg naroda, ali se on uporno i ponovno naseljavao upravo u ona staništa u kojima je i prvobitno bio u Srijemu. Gotovo bi se moglo reći da je tako i danas. Ni jedna katolička župa gotovo da nije ukinuta u istočnom Srijemu, a ima primjera osnivanja i novih!

Koja su to tzv. hrvatska naselja u istočnom Srijemu?

Uz moju Mitrovicu, slavni carski grad SIRMIJ, zapadno su od nje Šid, pa Kukujevci, Gibarac i MOROVIĆ, najstarije mjesto u Srijemu. Šid još ima katoličke filijale Vašicu i Gibarac. Budući da nema više Nijemaca, gdje god su katolici, možemo govoriti o Hrvatima, uz nešto, sporadično, i Mađara. Zatim u fruškogorskoj podgorini u kojoj se nalaze najstarija hrvatska staništa: Slankamen koji ima župu iz 1039, dakle iz doba hrvatskih vladara, Kamenica, Irig, PETROVARADIN koji ima i danas tri katoličke župe, pa Erdevik s filijalama, Beočin, Kuveždin i Ljuba, Vrdnik, Maradik i BEŠKA (nova župa) na domak Beograda, da bismo ostavili tradicionalno mjesto gdje su Hrvati – Srijemske Karlovce, pa da bismo se vratili na glavnu željezničku prugu od Mitrovice za Beograd, uz koju leže Ruma, Stara Pazova i tradicionalno hrvatsko mjesto GOLUBINCI, k tome još dva Nikinci i Hrtkovci (otkuda je pjesnik Mađer!) koje su naselili albanski KLIMENTE, koji su se pohrvatili, imajući istu vjeru kao Hrvati. Hrvata ima i u Surčinu i u Banovcima i konačno, đakako, u Zemunu. Na kraju, ne zaboravimo, da danas najveća katolička župa po broju Hrvata, moja Mitrovica, ima i ove filijale u kojima žive njezini vjernici – Hrvati: Lađarak, Stara Bingula, Beneševo, Čalma, Grgurevci, Martinci, Šašinci, Šuljan i Veliki Radinci.

Možete li nam reći, na osnovi svega iznijetog, koliki je danas s t v a r a n broj Hrvata u istočnom Srijemu.

Držimo da je negdje između pedeset i pedesetpet tisuća. Službeni podaci bi bili đakako manji, jer je u Vojvodini prema drugima bio najveći procent izjašnjavanja, u posljednjem popisu, po regionalnoj pripadnosti ili jugoslavenstvu. Primjer je za to moja Mitrovica, najveći gradski centar u istočnom Srijemu. Hrvata – katolika ima oko 6000, a drži se, da bi moglo biti još jedanput toliko »Kripto-Hrvata« koji se nisu htjeli ili mogli nacionalno izraziti putem vjerske pripadnosti.

Recite nam nešto o kulturi Hrvata u tom dijelu Srijema.

U prošlosti su ovdje mnogi redovnici imali svoje samostane, napose benediktinci koji su ovdje bili i pokretači prvih škola. Dolaze ovamo još u 13. st. i imaju samostane (za koga ako ne za naš živalj?) u Banoštoru (gdje je bila jedno vrijeme smještena i Srijemska biskupija), Mandelosu i Mitrovici. Isusovci opet imaju samostan u Petrovaradinu i svoju samostansku školu pretvaraju 1726. u javnu. Tako su učinili i franjevci u istom mjestu sa školom 1708. Hrvati pomažu i akcije Srba u Srijemu. Mitrovački župnik Šimun DŽOKIĆ i njegov duhovni pomoćnik Živko ODŽIĆ, suosnivači su SRPSKE ČITAONICE (1866) u Mitrovici. Hrvati osnivaju u Mitrovici svoje kulturne ustanove. To su pjevačka društva: NADA, TOMISLAV i HRVATSKA OMLADINA, a tu je i sjedište Hrvatske pjevačke ŽUPE istočnog Srijema »KLAIĆ«

u koju su bile učlanjeni TOMISLAV i RODOLJUB iz Zemuna, NEVEN iz Petrovaradina, ZVONIMIR iz Karlovaca i JELAČIĆ iz Srijemske Kamenice. Svega toga danas nema.

U Mitrovici izlazi »Hrvatski branik«, dugovječne novine (1883-1914) i satirični list »Knut« koji uređuje Šidanin Iso Velikanović, a u Zagrebu se osniva 1938. »Hrvatsko-slavonska i srijemska čitaonica«, koja radi do rata.

Nakon rata nastavlja se rad hrvatskih kulturnih društava nastojanjem katoličkog svećenika MASNIĆA, sudionika u NOB-i. Tako nastavlja u oslobođenoj domovini svoj rad najstarije hrvatsko društvo (1919) iz Rume – »Matija Gubec«, kojemu se danas izgubio svaki trag, pa »Vladimir Nazor« u Golubincima, »Stjepan Radić« u Slankamenu i opet »Vladimir Nazor« u Gibarcu. Takva društva postoje još u Kukujevcima i Petrovaradinu. Svima im se danas izgubio trag!

U Mitrovici nije obnovljen »HRVATSKI DOM« (1928) koji je podignut doprinosima Hrvata pa je prema tome vlasništvo tog naroda, a bio je stjecištem kulturno-prosvjetnog rada mnogih hrvatskih društava prije rata. U Mitrovici je još 1871. osnovana KASINA koja mijenja naziv u HRVATSKA ČITAONICA (1881) i koja djeluje sve do 1941. Ni ona nije obnovljena nakon posljednjeg rata. U Mitrovici je postojala i HRVATSKA ŠKOLSKA MATICA za pomoć siromašnoj djeci. Hrvatsku osnovnu školu su podigli za Khuena kažnjenici mitrovačke kaznionice, tobože za djecu zatvorskih stražara, da bi kasnije išla sva hrvatska djeca u nju. Tu je djelovao i opat Pavao MILER (pop Paja) koji je osnivač DRUŠTVA ZA PROUČAVANJE MITROVAČKIH STARINA. To je društvo davno prije rata utrlo put otkapanju brojnih rimskih lokaliteta u Mitrovici, SIRMIJU, jednoj od 4 prijestolnica rimskog carstva. Rimski car Prob donio je vinovu lozu u Frušku goru,a bio je podrijetlom iz ovih krajeva.

Recite nam nešto o kulturnim djelatnicima – Hrvatima koji odavde potječu.

Matoš je bio iz Tovarnika, a bio je vezan uz Petrovaradin – »Hrvatski Gibraltar« (u kojem je rođen, uz ostale, i književnik VAUPOTIĆ) preko svog pradjeda Franje ŠAMSA, ljekarnika, čiji je sin imao kćer Mariju. Ona je postala udajom za učitelja Matoša književnikovom majkom. U Petrovaradinu se izdaje list »FRUŠKOGORAC« (1906-1907), a u Šamsovu ljekarnicu uz ostale dolazi opat i književnik, petrovaradinski župnik Ilija OKRUGIĆ SRIJEMAC.

U Mitrovici je rođen nedavno preminuli (1989) svećenik Mitar DRAGUTINAC, najveći naš znanstvenik na polju rane crkvene povijesti baš ovih krajeva. Tu je rođena naša najveća šokačka spisateljica Mara ŠVEL GAMIRŠEK, koja je umrla 1975, a svojim je romanom, dugo zagubljenim kao rukopis, »OVIM ŠOROM JAGODO« dobila zasluženi naziv »šokačkog Balsaca«. Tu je rođen i veliki erudita, likovnjak i pjesnik Vladislav KUŠAN, umro 1985, pa druga književnica Marija TOMŠIĆ IM. Adalbert Kuzmanović tiska u Mitrovici svoju »Republiku u Magaraševu«, a Mladen Barbarić svoje pjesme »Rodoljupke«.

Tko znade da je u Mitrovici rođen kipar Frangeš Mihanović, ili prevoditelj Zlatko Gorjan? Nitko, a zašto? Odgovorite sami.

Da li biste nam mogli reći kakvu poruku nosi književnost vezana uz ovaj kraj?

Da spomenemo Julija Benešića, Iločanina, koji je rekao još na početku ovog stoljeća da horizont hrvatske književnosti ne seže dalje od Siska. Nažalost u tome se

nije mnogo promijenilo kada govorimo o hrvatskoj književnosti Srijemaca. Literarni putokazi tamo više ne vode, da nastavim s Benešićem, jer sve što je dalje od Zagreba predstavlja kraj gdje se samo jede i pije.

Ima li ipak iznimki u tom pogledu?

Na svu sreću, ili nesreću, iznimke samo potvrđuju pravilo, ali hvala Bogu da ih ima. Tu je Miroslav MADER, Hrtkovčanin, sa svojom pjesmom o Dunavu kod Iloka, koji je tu najljepši. Vanja Radauš nam je pokazao golemo kulturno blago tog zaboravljenog područja i umro je s osjećajem da nije sve obavio u tom pogledu. Dionizije Švagelj, na žalost pokojni, pa Vlado Rem, Ivo Balentović, pokojni Krunoslav Tkalac, Jakov Ivaštinović i na žalost, još poneki npr. Nikola Pulić. Svi oni, svaki na svoj način, žele ovaj dio naše književnosti i uopće umjetnosti, vratiti u vidokrug našeg cjelokupnog naroda ma gdje on živio. Nastoje da zavolimo ono što je Matko PEIĆ, kojeg zaboravih, nazvao »velikim koritom čovječanstva«. To je naša nizina. Andrić je to rekao ovako: »U brdima se nije nikad ništa događalo!« Prava je kolijevka civilizacije bila uvijek ravnica, Mezopotamija između Tigrisa i Eufrata, odnosno naše rijeke: Drava, Sava i Dunav, čije međurječje opet čeka svoje poslenike da ga opišu. Ali izgleda da je duboka istina ona misao Veljka Petrovića koja glasi: nema ravničara koji ne voli more, ali obrat ne postoji!

Mene ipak zanima što vi o svemu tome mislite?

Činjenica je da ni jedan naš literarni putokaz ne vodi tamo. Meni je učitelj dr. Josip ANDRIĆ koji je u svom radu uspješno uskladio pojam 'panonskog hrvatstva'. To znači biti Hrvat i ujedno Panonac! To svatko ne razumije jer se pripadnost hrvatstvu uvijek pretpostavljala po uzoru na njegov »gornjo-hrvatski« tip. To je bilo loše, jer nas je uvijek odvodilo iz tog kraja, dobrovoljno ili prisilno, u Zagreb, ili je takvo hrvatstvo bilo suprotstavljeno našim govornim navikama, običajima i dugom tradicijom našeg naroda na ovom području. Treba rješenje tražiti drugdje, ako hoćete i po Matošu; zar je bilo većeg »gornjo-Hrvata« od njega, ali je isto tako on ostao i Panoncem. Samo tko to još danas može?

I sad opet jedna nepoznata tema, sudioništvo Hrvata u NOP-u na ovom području?

Bilo je tragičnih situacija za vrijeme rata. Oslobođenje od velikosrpske diktature beogradskog predratnog režima nije za okupacije dovelo do ostvarenja hrvatskih želja da budu oslobođeni od takva stanja i postupka.

Došlo je do ekscesa protiv Srba, kojima smo na ovom terenu bili tradicionalnom braćom. I to su većinom činili oni koji nisu pripadali ovom terenu već su na njega došli i isto tako s njega otišli, da bi nakon rata njhova zlodjela dala krivu sliku o cijelom hrvatskom narodu u Srijemu, koji je u mnogim slučajevima za one koji se i danas kreću po inozemstvu, morao teško trpjeti, većinom nepravedno. Ipak brojni primjeri iz najranijeg doba rata govore obratno, odnosno da su i Hrvati ustali u Srijemu proti okupatoru. Tako Nijemci u Bukovcu žive spaljuju Dragutina Tomljenovića i sina mu Ivicu, Franjo Herceg iz Petrovaradina biva mučen od krvnika Tomića jer je suradivao s partizanima, Vladimir Matković iz Kamenice, javno govori đacima protiv ustaša, Jakov Vicković javno pljuje na ustaško U, govoreći da ga treba zamijeniti s L, jer su ustaše lopovi. S NOP-om suraduje komandant opkoparske škole u Kamenici pukovnik Robert Murko i upravitelj pošte Žarko Štambuk. Još 1941. godine grupa Hrvata skojevaca po nagovoru satnika Dalibora Franciscija, koji je radio u petrovaradinskoj

tvrđavi, želi minirati njemačke šlepove s municijom na Dunavu, ali je prokazana i pobijena. To su bili: Ivan Lukač, Tomislav Paunović, Dragutin Šenk, Ivan Šantek, Antun Tonković, Marko Matak, Tomislav Matasić, Josip Kalbah, Dragutin Biljan, Ante Krkljuš i Ivan Jelašić. Župnik u Kamenici Fran Martinčević bio je veliki protivnik ustaša. Zato je premješten u Kukujevce, gdje umire 1959. kao iskren rodoljub. Pisao je o župama Srijema još prije rata. — O svemu tome postoji potrebna poslijeratna literatura.

Putujmo malo istočnim Srijemom, što posjetiti?

Rimske lokalitete Mitrovice, »Gibraltar« na Dunavu: Petrovaradin, crkvu u Kamenici, crkvu u Moroviću na groblju iz 1239. godine. Odgovorio sam ukratko. Ima još toga!

I konačno: poruka našoj javnosti?

Peić je jednom rekao da su u mom kraju šljive pepeljaste od prašine, dok je Bogdan Čiplić tu istu prašinu preporučio kao drevni seoski lijek na posjekotinu. I za jednu i za drugu tvrdnju nadimo u sebi mjesta! Samo ćemo se tako vratiti duhovno u kraj iz kojega potječemo.

Sveta Hrvatska

Uz knjigu PETRA GRGECA: SVETA HRVATSKA — reprint izdanje HKD sv. ĆIRILA I METODA, Zagreb, 1989.

Kako si lijepa naša salašarska i daljinska planinska i jadranska i kninska krajinska i hercegovačka i srijemska, baranjska i bačka, MAJČICE HRVATSKA!

»O lijepa, o draga, o slatka SLOBODO!...« Dubravo Gundulićeva. Volimo Te i danas, u doba opasno i gladno, prokleto i sveto; oteto — prokleto. Ako li i Glad zakuca na vrata naša, mi ćemo voljeti i NJU. Naša je, siromašna. Glad hrvatska. Nepravda hrvatska, paradna Hrvatska u korov obrasla. KOROV NA KROVU. Prostrijet ćemo opet staru kabanicu i opakliju da nas pokrije i o g r i j e. Oprat ćemo još snene nam oči u rosi jutarnjoj a nogu još bosih. Jablan u ravnici, u dolu, oblaka se ne boji. Ni munje, ni groma. Umrijeti na ponjavici DOMA nije sramota, ali je Golgota. Kruše, naš svagdašnji, nahrani nam duše i tijela, jela željna. Makar na koljenima... Bogataši neka su tašti.

Dok ove retke ispisujem, razmišljam o »SVETOJ HRVATSKOJ« Petra Grgeca. Živo je tkivo neumitno a živo kao štivo. Sveci su mali na zemlji makar i u patnjama velikim. A nagrada je u VJEČNOSTI.

Jakov Kopilović

NOVE PUBLIKACIJE

1. **LOGOS KAI MYSTERION.** Spomenspis prigodom 80. obljetnice rodenja o. Martina Kirigina, O. S. B. — Služba Božja, Makarska, 1989.
2. **PROLOŽAC,** list Župe sv. Mihovila u Prološcu, br. 3/1989.
3. **E. Bianco — C. de Ambrogio: PRIJATELJ NAPUŠTENIH,** treće izdanje. Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1989.
4. **Teresio Bosco: PETNAESTGODIŠNJI POBJEDNIK,** treće izdanje. Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1989.
5. **POLJICA,** list Poljičkog dekanata, 14/1989, Gata 1989.
6. **Ivan Pavić: KNJIGA O BOŽJEM NARODU,** Pazin 1989, HKD.
7. **A. J. Croni: CHRISTINE, ZAR TAKO?** — Katehetski salezijanski centar, Zagreb, Vlaška 36. Cijena: protuvrijednost u dinarima za 5 DEM.
8. **Anto Stojić: DVA ŽIVOTA ZA KINU.** — Katehetski salezijanski centar, Zagreb, Vlaška 36. Cijena: dinarska protuvrijednost za 5 DEM.
9. **Werner Pohl: MINISTRANT.** — Katehetski salezijanski centar, Zagreb, Vlaška 36. Cijena 35,00 din.
10. **Josip Buturac i dr.: 200 OBLJETNICA ŽUPE GORIČAN.** HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1990.

Katolička crkva u Enciklopediji Jugoslavije

Razdoblje 1918–1941

EJ svez. V, str. 47. Suradnik Ljubo Boban piše: »U dijelu Katoličke crkve smatralo se da će stvaranje jugoslavenske države otvoriti nove mogućnosti za *širenje katoličanstva*, pa se prihvaćala koncepcija jugoslavenske države s težnjom da se jugoslavenstvo stavi u funkciju katoličanstva. Dijelom zbog takve orijentacije Katoličke crkve, a još više zbog antiklerikalne tradicije seljačkog pokreta, u razdoblju Radićeva vodstva toga pokreta, *nije bilo šireg prodora klerikalizma* u redove hrvatskog nacionalnog pokreta. Ne ostvarivši svoja očekivanja u široj afirmaciji katoličanstva u novoj državi, u sukobu s unitarističko-centralističkom unifikacijom, u znatnom dijelu Katoličke crkve *preispituje* se dotadašnja orijentacija. U uvjetima kada je hrvatski nacionalni pokret, u vrijeme apsolutizma, bio jače potisnut i zbijen u nelegalne okvire svoga postojanja i djelovanja, *Katolička crkva* sve je više postajala okvir unutar kojega je nacionalni pokret mogao naći *prostor za djelovanje.* Tako dolazi do *simbioze nacionalizma i klerikalizma.* Najradikalnije snage klerikalizma povezuju se s najradikalnijim separatističkim snagama nacionalizma jer imaju zajedničke interese u razbijanju jugoslavenske države.«

Str. 49: »Dio inteligencije (crkvene i svjetovne) okupljao se oko pitanja mjesta i uloge Katoličke crkve u društvu. U prvo će vrijeme u tome veću važnost imati religijska, ideološka i socijalna pitanja, a s vremenom će i nacionalno pitanje dobivati sve veće značenje.«

Pita se: Je li sve ovo povijesna istina ili nije? Nije nam stalo do toga da nekoga branimo, ali moramo željeti da čujemo istinu. Vjerujemo i u dobronamjernost Ljube Bobana i Uprave EJ, ali ipak ne možemo prihvatiti ovakav prikaz Katoličke crkve u Jugoslaviji između dva rata.

Ponajprije nije jasan pojam Katolička crkva, jesu li to samo biskupi ili su s njima i njihovi vjernici. Neki su katolički biskupi iz taktičkih razloga morali naglasiti da iz bivše Monarhije ulaze u novu državu puni dobrih nada, ali je sigurno da nijedan od njih nije pomišljao na to da će u novoj državi širiti katoličanstvo. Štoviše, i biskupi, a još više vjernici, opravdano su se bojali, od samoga početka, progona. Progoni su započeli već potkraj 1918, i trajali do 1941.

Evo nekih primjera! Križevački biskup Drohobeczki mora napustiti svoju Križevačku biskupiju, zagrebački kanonici dr. Lj. Ivančan i dr. L. Radičević moraju bježati iz Zagreba u Graz. Neki su profesori svećenici otpušteni iz državne službe. 5. XII. 1918. pokolj hrvatskih vojnika na Jelačićevu t. (danas Trg Republike). Uostalom, ondašnje su novine pune izvještaja o raznim nasiljima u Hrvatskoj u ime nove države

SHS. Široki narodni slojevi nisu od samog početka prihvaćali novu državu nego su prihvatili Radićevo obećanje – Hrvatsku Republiku. Hrvatska pučka stranka s kršćanskim nazorom na svijet priznala je realno stanje – državu SHS i borila se za autonomiju ili federalno uređenje države i samim time odbila je od sebe većinu birača. Ona nije priznavala unitarizam ili centralizam, kao što joj neki podmeću, niti je to bio razlog njezina neuspjeha na izborima.

Istina je doduše i to da su hrvatska i slovenska društva imala saveze pod jugoslavenskim imenom, npr. Jugoslavenski klub, Jugoslavenska katolička đačka liga. Već je to bilo dosta da ih optuže kao izdajice. Uostalom, ti su savezi kratko trajali.

Hrvatski katolički pokret od svoga početka 1905. do 1941. imao je svoja stalna načela: Katolička crkva, Hrvatski narod i Socijalna pravda, pa nije bilo potrebno da preispituje svoju nekadašnju orijentaciju. U doba Austro-Ugarske Monarhije trebalo se boriti za hrvatska narodna prava u Bačkoj, Međimurju, Gradišću, Istri, u staroj Jugoslaviji ta je borba nastavljena protiv unitarizma, što ne znači i protiv države Jugoslavije.

Katolička crkva, kao društvo kršćanskih vjernika, nije nikada imala neki politički program. Zato je nekada bilo svećenika starčevićanaca, štrosmajerovaca, madžarona, austrofila, što je značilo slobodu, ali koji put i svađu. Stoga je Crkva tridesetih godina zabranila svećenicima aktivno sudjelovati u stranačkoj politici i dati se birati za narodne zastupnike. Isto je to zabranjeno i katoličkim vjerskim društvima odnosno njihovim vođama.

Katolički su vjernici posve slobodni u svojim političkim odlukama. Ukoliko se te odluke pokažu pogrešnima, Crkva ne može za to odgovarati. Nepravedno je takve vjernike zvati klerikalcima kao što je to još uvijek zloban slučaj. Trebalo bi konačno da se naučimo poštovati ljudsku osobu, jer sloboda mora biti dobro za sve.

Nadb. kard. Juraj Haulik

EJ IV, str. 680–681. Prof. J. Šidak između ostaloga piše: »U opreci prema liberalno raspoloženom narodnjačkom svećenstvu, on je sve više isticao ultramontana shvaćanja, te je u duhu zaključaka donesenih na konferencijama austrijskih biskupa u Beču 1849. i konkordata od 1855. postao prvi nosilac izrazito klerikalnih nastojanja u Hrvatskoj. Njegov rad u tom pravcu znatno je olakšalo njegovo imenovanje za nadbiskupa (1852. je Zagrebačka biskupija postala nezavisna od madžarske hijerarhije) i kardinala (1856) ... Svoja ultramontana shvaćanja izrazio je 1859. i u dvama anonimno izdanim spisima... U nagodbi s Madžarima s pravom je naslućivao opasnost za Hrvatsku ... realnu uniju s Austrijom i neposredno zastupstvo u bečkom Carevinskom vijeću (Reichstag) smatrao je u danim prilikama najtvrđim zalogom samostalnosti Hrvatske.«

Ultramontanizam je pogrdna riječ za one biskupe i katoličke vjernike koji ostaju vjerni Svetoj Stolici za razliku od jozefinista koji kažu (biskup M. Vrhovac): Odredbe Rimske kurije vežu nas samo utoliko ukoliko se slažu s odredbama Njegova Veličanstva (Bečkog dvora). Prema tome i kao katolici i kao rodoljubi moramo samo pohvaliti nadb. Haulika zbog njegove vjernosti Svetoj Stolici, protiv jozefinističkog duha u Bečkom dvoru i Austriji. Zna se da je Bečki dvor kanio imenovati Haulika

zagrebačkim biskupom bez znanja i pristanka Svete Stolice. Haulik je bio službenik u Bečkom dvoru, ali nije odobravao takav njegov postupak, a kad je postao biskup, Bečki dvor nije imao u njega povjerenje nego je zaplijenio sve njegove izvještaje ad limina. Bečki je dvor pomoću jozefinističkih zakona i sebi privrženih biskupa napravio katoličku državnu crkvu u Austriji, pa se u Rimu govorilo: *Vescovi austriaci sono piccole figure.* Haulik je kao crkveni prelat bio jaka ličnost, pa i u politici pronicav i dalekovidan, što mu i prof. Šidak priznaje. Znao je za raspoloženje u Beču 1865, o čemu svjedoči i veliki župan Riječke županije Bartol Zmajić: »Ako vi Hrvati, poslije tako žalosnog iskustva s Madžarima, ipak hoćete uz Madžare i pod Madžare, neka vam bude, ali ćete se pokajati, kad to bude kasno!« Nije Haulik bio dvorski čovjek, koji bi sve odobravao u Beču u slijepoj poslušnosti, nego je u prvome redu gledao sreću i napredak svome hrvatskom narodu. Bio je protiv tzv. narodnjačkog svećenstva koje je tražilo ukidanje celibata. Nepravedno je Hauliku predbacivati klerikalizam zato što je kao crkveni prelat poticao duhovni preporod svojih vjernika. I kao biskup i kao banski namjesnik mnogo je učinio za politički, kulturni i gospodarski napredak hrvatske domovine. Uostalom, to svjedoči i natuknica u Enciklopediji Jugoslavije.

Hrvatska straža — katolički dnevnik 1929—1941

EJ V, str. 438. Redakcija piše: »Hrvatska straža... Klerikalni list, komu je odgovorni urednik bio Ivo Bogdan, a stranačko-politički smjer davali su mu J. Šimrak, direktor, i M. Matulić, glavni urednik. Od 1933. u redakciji potpuno prevladavaju klerofašistički elementi, te sve otvorenije djeluju, pogotovo nakon izbijanja gra-đanskog rata u Španjolskoj, kao agentura osovinskih sila.«

Mi, još živi čitatelji svjedoci, znamo da je zadaća katol. dnevnika Hrvatske straže bila: informirati čitatelje Hrvate katolike o svim važnijim vjerskim i političkim zbivanjima u domovini i svijetu. Osim toga, trebalo je podizati katoličku vjersku svijest protiv vjerskog indiferentizma i liberalizma, starokatoličkog i pravoslavnog prozelitizma, a hrvatsku nacionalnu svijest protiv jugoslavenskog integralnog jedinstva, za federativno uređenje Jugoslavije. Dnevnik je uvijek isticao da je izvanstranački, ali u službi hrvatskog naroda, zato je prihvaćao politički program hrvatskog narodnog pokreta pod vodstvom dra Vladimira Mačeka.

Glavnu brigu za izdavanje, financiranje i uređivanje HS imao je dr. Janko Šimrak, sveuč. profesor i kanonik grkokatoličke Križevačke biskupije (kasnije biskup u Križevcima). Veliku moralnu i materijalnu potporu davali su HS-i zagrebački nadbiskupi dr. A. Bauer i dr. A. Stepinac, zatim biskup dr. D. Premuš te veći broj kanonika i župnika. Velikim znanjem i katoličkom duhovnom izgrađenosti isticali su se svjetovnjaci urednici dr. Đuro Ljubić, dr. Mario Matulić te vanjski suradnici dr. Ljubomir Maraković, prof. Petar Grgec i dr.

U razdoblju od 1928—1937. centralna je katolička crkvena ličnost dr. A. Bauer, predsjednik biskupske konferencije, koja se često sastaje i raspravlja o raznim teškoćama crkvenog života, a o čemu HS izvješćuje. Biskupi su preporučivali održavanje euharistijskih kongresa, širenje Katoličke akcije, zauzimali se za vjersku obuku u školama i za privatne katoličke škole, objavili su pastirsko pismo protiv

bezbožne ideologije Tiršova sokolstva, osudili su borbu protiv konkordata kao dokaz vjerske nesnošljivosti.

HS je pisala o progonima Hrvata u Bačkoj (Bunjevaca i Šokaca), kojima vladajuća klasa nije htjela priznati narodnost, otpuštala je Hrvate činovnike iz službe.

HS piše i o tome kako centralističke vlasti progone Hrvate katolike i Muslimane u Bosni i Hercegovini.

HS piše o pravom patriotizmu, pobija šovinizam, a posebno piše o socijalnim pitanjima, opadanju nataliteta i kolonizaciji iz siromašnih krajeva u Slavoniju i Bačku.

Državna cenzura vrlo često u HS plijeni čak i takve članke koji su mogli biti objavljeni u Beogradu, Ljubljani i dr., a odnosili su se na unitarističku politiku. Zapljenama i raznim prijetnjama državna je vlast htjela uništiti HS-u, pa je koji put i sam nadbiskup Bauer morao kod vlasti zauzimati se za nju. HS je bila katkada sumnjičena i napadana, dakako, nepravedno i od strane nekih katolika i političara Hrvata.

HS bilježi razna nasilja diktature i stradanja pojedinaca koji su bili osuđivani na tamnicu i smrt ili su bili mučki ubijani (svećenici Ivanko Vlašićak, Janko Vedrina). HS donosila je izvještaje o raznim nacionalnim proslavama: 100-godišnjica hrvatske narodne himne, 100-godišnjica hrvatskog narodnog preporoda, Zrinsko-Frankopanske proslave. Pratila je rad Matice hrvatske kojoj je diktatura pravila mnogo smetnji. HS je pobijala bogumilomaniju, luteromaniju, neistinito prikazivanje postanka hrvatskog narodnog preporoda i hrvatske narodne kulture (etnologija). HS je zainteresirala javnost za štetan rad framazunskih loža koje su joj se osvećivale na razne načine. HS je s mnogo simpatija pisala o bratskim slavenskim narodima: Slovencima, Česima, Slovacima, Poljacima, Ukrajincima itd. HS iscrpno izvješćuje o starijim i novijim emigracijama Hrvata koji žive u raznim krajevima Evrope i Amerike. Radi kulturnog izdizanja svojih čitatelja HS je objavila velik broj dobrih priloga koji se odnose na ličnosti i događaje iz hrvatske i opće povijesti, iz povijesti Crkve. Suradnici su Rudolf Horvat, Josip Andrić, Mate Ujević, Ante Šimčik, J. Dujmušić i dr. HS je objavila i 28 romana domaćih i stranih pisaca.

Razni prilozi HS iz vjerskog i narodnog života imaju trajnu dokumentarnu vrijednost. Ivo Bogdan nije mogao davati pravac HS-i, a kasnije svojom novinarsko-političkom djelatnošću postaje neprijatelj Katoličke crkve i katoličkog tiska. HS je prije početka rata obustavljena, što dovoljno dokazuje da nije mogla biti agentura osovinskih sila. I HS i sav hrvatski katolički predratni tisak osuđuje talijanske fašiste i njemačke naciste zbog progona Crkve, posebno istarskih Hrvata, pa je klerofašizam za HS zlobna podvala kojoj ne bi smjelo biti mjesta u Enciklopediji Jugoslavije.

Borbe Kaptola i Gradeca

EJ svez. V, str. 21. suradnik dr. prof. Jaroslav Šidak piše: »U jednoj glagoljaškoj pjesmi s kraja XIV. ili početka XV. st. optužuju se redovnici i crkveni prelati da svojem 'pretilnom trbuhu' služe kao bogu, a da siromaha, koji slijedi Kristov primjer, kažnjavaju kao heretika. To se raspoloženje prema svećenstvu odrazilo i na odnos gradečkih građana prema Zagrebačkome kaptolu... Ukoliko se općina više razvijala,

teže je podnosila da Kaptol ubire njezine tržne daće za sebe i da biskup po volji određuje visinu desetine. Crkva nije u toj borbi prezala ni pred paležom, pokoljem, pljačkom i različitim nasiljem, a nije štedjela ni gradskih kmetova. Kada su građani pred Božić 1396. odgovorili žestokim napadom na kanoničke kurije, biskupov dvor i katedralu, bijući je čak lumbardama, biskup ih je izopćio, ali ih time nije nimalo uplašio. Službena je istraga ustanovila da su optužbe građana u svakom pojedinom slučaju dostojne vjere. Tada ih je kralj uzeo u zaštitu, a crkvu natjerao u proljeće 1397. da se primiri.«

O svađama između Gradeca i Kaptola ima mnoštvo dokumenata u Kaptolskom arhivu ACA f 6 n 21; f 10 n 24; f 10 n 12, n 7; f 2 n 39. Iz tih se dokumenata vidi da su svađe izbijale često, da su štete činili jedni drugima, da su vladari osuđivali jednu i drugu stranu, a što se iz Šidakova prikaza ne vidi. Osim toga, uz Kaptol kao crkvenu korporaciju postoji i Kaptol kao općina koja ima svoje trgovce i obrtnike i svoje sajmove i povlastice glede ubiranja nekih daća. Tako dolazi do trgovačke jagme i konkurencije i konačno svađe što se također iz Šidakova prikaza ne vidi. Ako Kaptol i zagrebački biskup prema povlasticama od strane vladara imaju pravo na desetinu, ali zato imaju i dužnosti uzdržavati svoj banderij – vojsku za rat protiv Turaka. Zagrebački kaptol šalje životne namirnice gradu Jajcu koji se tako brani od Turaka 60 godina poslije pada Bosne pod Turke. Osim toga, Crkva uzdržava škole i ubožnice, gradi i popravlja crkve, a za sve to treba i sredstava. Historiografija mora sve to priznati da bi bila objektivna i istinoljubiva.

Kralj Dimitrije Zvonimir

EJ V, str. 16. J. Šidak piše: »Rezultat je tih nastojanja bio da je Dmitar Zvonimir, prije svoje krunidbe 1075. morao kao vazal prisegnuti vjernost papi i obvezati se na plaćanje godišnjega danka.«

O Zvonimirovu vazalstvu i danku postoje u historiografiji razna mišljenja. Sigurno je da papa nije bio feudalni gospodar Kraljevine Hrvatske, pa prema tome nije kralj Zvonimir bio papin vazal u običnom smislu riječi nego samo vjeran sin Katoličke crkve i pristaša crkvene politike pape Grgura VII. Novčani prilog – census ne može se shvaćati kao danak podložnika gospodaru nego kao dar – Petrov novčić, kao što su u to doba davali papi razni evropski katolički vladari.

Klerikalizam

Opća Enciklopedija IV, 411. »Klerikalizam ... političko-kult. orijentacija prema kojoj bi kler, osobito katolički, uz privilegirani položaj u nekoj državi i društvu, morao odlučno utjecati i na razvoj njezinih drž. poslova, politike i društvenih prilika. Izraziti je primjer klerikalizma otpor što su ga u drugoj pol. XIX. st. kat. krugovi u Pruskoj pružali Bismarckovim nastojanjima da ograniči uplitanje Crkve u polit. život zemlje... K. je i danas jak u nekim državama Evrope (npr. u Španjolskoj i Italiji) a i u većini južnoamer. država. Osnovi klerikalizma u Hrvatskoj postavljeni su na kat. kongresu održanom u Zagrebu u septembru 1900. Osobito negativnu i reakcionarnu ulogu

odigrao je k. u Hrvatskoj i Sloveniji u razdoblju 1933–1941, kad se počeo ideološki povezivati s fašizmom. Odatle je nastao naziv klerofašizam.«

Može se reći da je definicija klerikalizma, ovdje napisana, donekle teoretski točna, ali u praktičnom životu takav klerikalizam nije nigdje postojao, najmanje u Hrvatskoj. 1937. naši biskupi govore: Gradite ceste i mostove, škole i bolnice bez nas biskupa, mi se u to ne želimo miješati, imamo svoga posla i briga oko vjerskog preporoda naroda, pa ipak su u to doba protivnici Crkve i vjere vikali i galamili: Vi ste klerikalci. Bila je to kleveta, puna zlobe, od koje se nije moguće bilo braniti.

Postao je običaj da se klerikalizmom zove svaka organizirana obrana vjere. Crkva je tijekom stoljeća proživljavala tešku borbu protiv unutrašnjih i vanjskih neprijatelja, pa je tako i danas. I biskupi i vjernici složili su se u tome da za obranu vjere treba organizirati posebna društva Katoličke akcije i tisak.

Oko g. 1870. katolici su u Njemačkoj za obranu vjere organizirali političku stranku Centrum koja je djelovala neovisno o crkvenoj hijerarhiji, čak protiv prijedloga pape Leona XIII. Pruski ministar Bismarck provodi protiv Crkve i Centruma »kulturnu borbu«, mnogi su biskupi i svećenici zatvoreni, redovnici protjerani, 9 biskupija ostalo bez biskupa, a 1000 župa bez župnika; izdani su mnogi protucrkveni zakoni; podupirani su starokatolici na štetu rimokatolika. Centrumaši vode tešku nametnutu borbu 10 godina i konačno pobjeđuju: Bismarck je bio prisiljen opozvati sve protucrkvene zakone i odustati od daljnje borbe. Katolici su iz te borbe izašli očelićeni. Ima li smisla tu borbu katoličkih Nijemaca zvati klerikalizam?

Katolički pokret u Hrvatskoj nema veze s Kongresom 1900. nego s djelovanjem krčkog biskupa A. Mahniča. Taj pokret od svoga početka naglašava obranu narodnog identiteta protiv raznih protivnika, te nema veze s talijanskim fašizmom ili njemačkim nacionalsocijalizmom.

Isusovci

Opć. Enc. III, 704–706. »... Oni se razvijaju u generalštab militantne Kat. crkve i po svojim tajnim putovima i spletkama često odlučno utječu na pol. zbivanja... Zbog njihove razorne djelatnosti tjeraju ih iz raznih zemalja ... izvršen je pritisak na papu Klementa XIV, koji je aktom Dominus ... 1773. dokinuo isusovački red... Akt nije ostao punomoćan u Pruskoj i Rusiji... Posebno je bio negativan njihov utjecaj na književnost u duhu protureformacije... Hrvatski sabor, pod utjecajem Strossmayera i Račkog, izjasnio se 1861. protiv isusovačkih škola u Hrvatskoj; grad Požega tjera ih iz svoje sredine ... ban Khuen-Héderváry dopustio je isusovcima povratak, te su oni u Zagrebu, pomagani od pojačanog klerikalnog pokreta, podigli 1901. svoju crkvu i rezidenciju. Kao vođe klerikalizma i kat. akcije oni su intelektualni sukrivci za zatrovane prilike u kojima je okupacija 1941. zatekla Hrvatsku.«

Kako da shvatimo ovako teške i zlobne optužbe protiv jedne vrlo zaslužne i slavne redovničke družbe u Katoličkoj crkvi? Družba Isusova nastala je u doba lažne reformacije ili revolucije koju su isusovci kao vjerni sinovi Kat. crkve pobijali, odnosno branili od napadaja Svetu Stolicu, vrhovno poglavarstvo Katol. crkve. Pod utjecajem protestantizma nastali su kasnije razni pokreti koji su nastojali smanjiti vlast i ugled rimskog pape kao vrhovnog poglavara Katol. crkve. Jozefinisti i slični pokreti tvrdili su da Papa ima u Crkvi primat časti, prvi među jednakima, a ne i primat vlasti. Bečki

dvor imenuje tada biskupe bez znanja i pristanka Svete Stolice, propisuje statute za sjemenište i za redovnički život, protivno odredbama Rimske kurije. Na Vatikanskom crkvenom saboru 1870. svi su biskupi Austro-Ugarske Monarhije, a ne samo Strossmayer, po nalogu Bečkog dvora, protiv nauke o papinoj nezabludivosti. Kad ta nauka postaje dogma, Strossmayer se pokorava pod utjecajem svoga dobrog savjetnika, anđela čuvara, Fr. Račkoga, koji je u Rimu boravio 3 godine i prihvatio nešto od »rimskog duha«, dok je Strossmayer za boravka u Beču bio pod utjecajem jozefinizma. Svi su jozefinisti, biskupi i svećenici, pa i Strossmayer, osporavali papi vrhovnu vlast u Crkvi, pa su zato bili protiv isusovaca kao branitelja papine vlasti. Jozefinisti su usto imali saveznike kod pravoslavnih i protestanata koji su otprije pobijali papinu vrhovnu vlast u Crkvi i zato mrzili isusovce. U svakom ljudskom radu, pa i u djelovanju isusovaca, moglo je biti sjena i neuspjeha koje su zlobno iskoristili savjetnici nekih vladara. Ti su lakovjerni vladari otjerali isusovce, pa su kasnije morali i sami bježati. Svakako je značajno da luteranska Pruska i pravoslavna Rusija prihvaćaju prognanike isusovce. Hajku protiv isusovaca u Hrvatskoj dizao je Oton Gavrančić, branio ih je kralj Aleksandar.

Oni nemaju nikakvu vezu s međunacionalnom mržnjom u doba rata. Nitko ih zbog mržnje nije pozivao na sud i osuđivao. Nasuprot se zna da su u travničkoj gimnaziji jednakom ljubavlju i poštovanjem prihvaćali svoje đake kako katolike tako muslimane, pravoslavne i židove. Naši su isusovci dobro školovani i skromni nastavnici srednjih i visokih škola, požrtvovni pučki misionari. Oni se posebno ne ističu ni u javnom životu Crkve, a najmanje u političkom životu naroda. Nitko npr. od njih nije bio narodni zastupnik u Saboru u doba, kad su to bili i katolički i pravoslavni svećenici. Zlobna je optužba da su se isusovci otudili od svoga naroda zbog međunarodnih veza, npr. pjesnik Preradović zove dubrovačke isusovce »Kleto sjeme Lojolino«, a unitaristima smeta isusovačka vjernost hrvatskom narodu. Zli ljudi vide oko sebe samo zlo, nikada dobro, a naša je sudbina da i te zle moramo ne samo trpjeti nego i ljubiti. Uostalom, u EJ V, 654–658 pisano je o isusovcima mnogo, sve najljepše, bez ikakvih optužbi. Dokaz je da su prestali neopravdani pritisci.

Josip Stadler, sarajevski nadbiskup

Opć. Enc. Političke stranke, Bosna i Hercegovina, Hrvatska katolička udruga, str. 506. »Pod vodstvom nadbiskupa Stadlera, bos. je ekspozitura frankovačke Čiste stranke prava. U službi bečke vlade ona vodi netrpeljivu vjersku politiku i prema pravoslavcima i prema muslimanima sijući nacionalni razdor i sprečavajući zajednički nar. otpor protiv Austrije.«

I ovo je valjda napisano pod pritiskom, jer u EJ nema ovakvih optužbi protiv nadb. Stadlera. Istina je da se Stadler uz svoju veliku crkvenu djelatnost bavio ponešto i politikom. To nam je danas teško razumjeti, jer se nije lako uživjeti u političke prilike Bosne i Austrije na početku XX. st. Ako se Stadler protivio austrijskoj i velikosrpskoj politici, onda je to dokaz da je bio pronicav i dalekovidan, za razliku od nekih naivnjaka u politici. Ako je bio lojalan prema postojećoj državnoj vlasti, onda to njemu kao crkvenom prelatu ne može nitko zamjeriti, jer Crkva ne može po svojoj naravi prihvaćati nikoju revoluciju. Pa i pravoslavne crkvene ustanove u to doba u svojim

uredima imaju veliku sliku cara-kralja Franje Josipa. Međutim nije pravo da se sve Hrvate zove frankovcima samo zato što ne prihvaćaju jugoslavenski ili velikosrpski unitarizam, kako se to činilo nekada, pa i danas. Hrvati su u Stadlerovo doba bili podijeljeni na političke pristalice Beča, Budimpešte, Zagreba i Beograda, među sobom se svađali i optuživali mjesto da budu tolerantni, pa je vrijeme pokazalo koliko su bili razumni i nerazumni. Historiografija mora biti prema svima pravedna.

Iznijeli smo eto neke zamjerke na pisanje EJ. Znamo da je to učinjeno pod pritiskom nekih koji valjda nisu ni svjesni koliko su štete nanijeli dobroj stvari – istini i slobodi čovjeka. Međutim, zna se da u EJ surađuju i svećenici, i da EJ ima vrlo dobre članke pa čak i slike što se odnosi na redovničke zajednice i crkvene građevine. Zato su mnogi naši svećenici i vjernici kupili EJ i često je listaju uvjereni da EJ uz neke male manjkavosti i netočnosti ostaje u našoj domovini kulturni događaj prvoga reda. Nekada smo nabavljali strane enciklopedije i leksikone i uzalud tražili dobre podatke o prošlosti i sadašnjosti našega naroda i domovine. Velika talijanska enciklopedija (36 svezaka), ponos Italije između dva rata, ima članke s kojim studenti mogu ići na diplomski ispit, pa ipak oskudni podaci o nama temelje se na novinskom članku iz tjednika u Bečkom Novom Mjestu (Wiener Neustadt). Prije toga bile su objavljene dvije hrvatske povijesti na njemačkom jeziku, pa je neobjašnjivo zašto se talijanski suradnik nije poslužio tim knjigama kad već poznaje njemački jezik. Nadamo se da će od sada strane enciklopedije pisati o nama bolje i točnije služeći se EJ. Uostalom i samo Uredništvo EJ mora se koji put oslanjati na strane enciklopedije, pa je tako upravo prisiljeno, da te enciklopedije kontrolira, popunjuje i popravlja.

Prije nekoliko godina bio je dogovor o pokretanju Hrvatske katoličke enciklopedije. Ona je potrebna zato što EJ ne može obuhvatiti sve pojmove i podatke koji zanimaju našega katoličkog svećenika i školovanog vjernika. Ta bi enciklopedija bolje i točnije obradila one natuknice s kojima ne možemo biti zadovoljni u EJ. Sigurno je da Crkva među Hrvatima ima danas sposobnih znanstvenih radnika za takav posao, a i novčana bi se sredstva pronašla kako za druge knjige tako i za Hrvatsku katoličku enciklopediju. Uostalom, ta naša Enciklopedija ili Leksikon može biti samo jedna poveća knjiga s 500 strana i 5000 natuknica, u neku ruku nadopuna EJ. Nisu dakle problem ni ljudi ni novac nego organizacija. Naš dragi i zaslužni prijatelj Mate Ujević znao je i mogao učiniti veliko djelo, nije mu lako naći nasljednika. Pogotovo u doba inflacije. Nadajmo se da ona neće uvijek trajati. A dotle mogu se izvršiti početni koraci.

J. B.

TRI NOVE PREDSTAVE

Zagrebački *Akademski teatar* novom je svojom premijerom opet potvrdio principe od kojih ne odstupa: poman odabir repertoara i odgovorno prezentiranje piščeva teksta, bez sumnjivih »iščitavanja« i problematičnih »osuvremenjivanja«, tj. podmetanja svojih pogleda i shvaćanja – autoru.

Bila je to izvedba komedije LAŽAC plodnog i slavnog talijanskoga komediografa XVIII. stoljeća *Carla Goldonija*. Mladi redatelj *Radovan Palmović* iskazao se zamjernom zrelošću i podario nam stilski čistu, u cjelini i pojedinostima kultiviranu, skladnu, vedru i autoru vjernu predstavu, onakvu kakve na žalost rijetko viđamo i kakvih smo zaista željni. U potpunoj podudarnosti s njegovom zamisli bila je i jednostavna, funkcionalna i ukusna scenografija *Lovre Artukovića* kao i živopisni, vremenu radnje sukladni i likovima primjereni kostimi *Đurđe Janeš*. Serenadu je skladao *Bogdan Gagić*.

U naslovnoj ulozi čovjeka »kojemu je laž poput cigarete ili pića« i koji »ne laže namjerno, nego, siromah, ne može odoljeti« nastupio je *Joško Ševo*. Nonšalantno, predano i žustro hrlio je iz jedne laži, lisičenja i prenemaganja u drugu i tako postigao da smo s istinskim zanimanjem pratili podvige njegova Lelija i s napetošću očekivali rasplet. Lelijeva slugu Pasquina s punim je žarom odigrao *Željko Duvnjak*, svidjevši se posebno u ljubavnom prizoru sa služavkom Colombinom. Nju je nenamještenom neposrednošću i usrdnošću uspješno interpretirala *Perica Martinović*. Lelijevi suparnici u ljubavi bili su također »u dobrim rukama«: plašljivog i nespretnog poštenjakovića Florinda nepogrešivom je vjerodostojnošću i u pravom tonu oblikovao *Ivica Jončić* dok je *Zlatko Ožbolt* umješno naglasio odredenost i odrješitost Ottavijevu. *Maja Freundlich* kao Rosaura s jednakim je uspjehom dočarala snove i strepnje djevojke pred udajom, male njezine lukavosti, čarke sa sestrom, naivnost, razočaranje i bijes ... da bi u glasovitoj »sonetnoj« sceni očitovala upravo raskošan sjaj svoga talenta. Lijepom pojavom i sigurnim nastupom istaknula se *Tanja Vrvilo* u ulozi mlađe sestre Beatrice a zapažena je i *Matija Prskalo* kao trgovački pomoćnik. Ovoj mladoj glumačkoj »gardi« pridružiše se i dva iskusna, proslavljena glumca: *Drago Krča* (doktor Balanzoni) i *Zlatko Crnković* (Pancrazio Bisognosi). Stvorili su dojmljive likove zabrinutih očeva pri čemu su, dakako, do izražaja došle temeljne odlike ovih umjetnika: Krčina nenadmašna, slikovita gestikulacija i čarobna pokretnost kao i Crnkovićeva živa, rječita statičnost i plemenita glasovna sonornost.

* * *

Suvremeni hrvatski dramatik *Ivo Brešan* u prohujalim se mračnim vremenima iskazao građanskom hrabrošću da krutom dogmatizmu vlasti i nosiocima njezine neljudskosti pokaže ogledalo, izvrgavši se time anatemi »službenog kursa« i ostalim posljedicama. Činio je pak to na osebujan način, uzimajući za podlogu svojim dramama poznata djela iz poklada svjetske književnosti. No dok se u kristalno jasnoj »Predstavi ‚Hamleta' u selu Mrduša Donja« i u »Arheološkim iskapanjima kod sela Dilj« nije upuštao u filozofske nategе, NEČASTIVI NA FILOZOFSKOM FAKULTETU (na osnovi pučke priče o doktoru Faustu i Goetheove glasovite drame) pomalo mu je zagonetan i mutan. Valja, međutim, u vezi s ovim »moralitetom« istaknuti Brešanovo dobro poznavanje situacije na našim fakultetima (u sklopu općih prilika) i nastojanje da razagna magluštine i opsjene pod kojima se krije mnoštvo moralne mizerije: laž, prijevara, nasilje, kukavičluk... Rekao je autor svoju i o sprezi Partije i izvjesnih pojedinaca iz crkvene hijerarhije. Ne mogu se, međutim, nikako složiti s njegovom sklonošću bogohulnim psovkama, s blasfemijama koje u »Nečastivom...« stavlja u usta biskupu i don Ignaciju kao ni s konačnicom u slavu Belzebubovu.

Najnoviju predstavu »Nečastivog...« (u *Satiričkom kazalištu »Jazavac«*) režirao je mladi i marljivi redatelj *Jovica Pavić*. Posao je obavio umješno i nadahnuto i pod njegovim su sigurnim vodstvom glumci zaista »dali sve od sebe«. U ulozi prof. dr. Rikarda Fausnera, predstojnika Katedre za marksizam i stručnjaka za pitanja religije, čestita čovjeka i zato stradalnika, punim je angažmanom, superiorno a opet sasvim nenametljivo nastupio *Vlatko Dulić*. Fausnerova asistenta Miroslava Vagića, kolebljivca i plašljivca (koji se uvijek i od svega ograđuje), uvjerljivo je prezentirao *Tomislav Štriga*, ponovno dokazavši mnogostranost svoga talenta. *Mladen Crnobrnja* blistavom se igrom uspješno preobražavao od starog podvornika Blaženka u Nečastivog. Sjajnu kreaciju stvorio je i *Dubravko Sidor* kao ishlapjeli prof. dr. Rudolf Boltek, predstojnik Katedre za etiku i dekan: kao Nečastivi dobio je spontani aplauz publike. U Nečastivog se pretvara i mutavi vodoinstalater Miško. Te je dvije uloge zapaženo interpretirao *Zoran Ćirić*. Novi član »Jazavca« *Čedo Vujić* »donio« je sa sobom u Zagreb lik sekretara općinskog komiteta Martinovića (igrao ga je u Varaždinu, također u Pavićevoj režiji): punokrvno i živo oblikovao je tipičnog praznoglavog, sirovog i surovog »malog Staljina«. *Željko Königsknecht* brojnim je slikovitim detaljima obilježio svoga »kapetana u službi organa sigurnosti« Kukricu; uspije li reducirati pretjeranu i prečestu kriku, bit će to kreacija dostojna renomea toga rasnog komičara. Odmjerenom i primjerenom glumom istaknuo se *Darko Stazić* kao milicionar Šišak, *Bane Petrović* sigurno je i znalački prikazao izvanrednog profesora, sekretara Partijskog aktiva i saborskog zastupnika dr. Martina Kornelića, *Marija Kohn* odgovorno je i savjesno prišla maloj ulozi knjigovotkinje gospođice Vestić, *Branka Trlin* simpatično je oslikala dušev-nost, zaljubljenost i zaprepaštenje studentice Margarite a u ostalim ulogama gledali smo vrlo dobre *Ivu Rogulju* (biskup Röder), *Ivana Lovrička* (ekspert za demonologiju don Ignacije), *Dobrilu Dimitrijević* i *Jadranku Elezović* (časne sestre). Disciplinirano se pojavio i *Antun Tudić*, no kako u ulozi člana Komiteta ne prozbori ni riječi – nije ga ni trebalo izvoditi na pozornicu.

Za ovu priliku upotrijebljena je – kako čujem – sadržaju adekvatna varaždinska scenografija *Darka Bakliže*, kostime je uspješno kreirala *Zagorka Stojanović*, crkvene melodije na orguljama odabrao je redatelj. Posebnu vrijednost predstave čine majstorske maske i *Snježana Trgovec*, označena na programu kao šminkerka, zavređuje bezrezervno priznanje.

Glumce, redatelja i prisutnog pisca gledaoci su pozdravili dugotrajnim, oduševljenim pljeskom.

* * *

Nakon četrdeset godina na repertoaru se *matičnog hrvatskoga kazališta* opet našao ĐAVOLOV UČENIK *Georgea Bernarda Shawa*, plodnog svjetskog dramatika iz prvih dekada našeg stoljeća i dobitnika Nobelove nagrade. Melodramski siže ovoga kazališnog komada (kojemu se radnja zbiva u Americi u doba borbe za oslobođenje od engleske vlasti pa mu je i službena praizvedba bila u New Yorku) i njegovu izvedbu redatelj je *Božidar Violić* odlučio »garnirati« Shawovim komentarima i njegovim raspravama s redateljem predstave. Dopisao je dakle tekst i »ubacio« u zbivanje dva nova lica. Učinio je to zaista vješto, duhovito i superiorno te tako već unaprijed onemogućio kritičara da ovaj njegov eksperiment proglasi »kvarenjem originala«. Shawov original i Violićeva dopuna, osim toga, jasno su razgraničeni, zna se čije je šta i u tom pogledu ne može biti zabune. Poznatu pak ironiju i cinizam slavnog Irca adaptator je posebno umješno »uzeo u obzir« pri »pisanju« njegova lika. Druga je, dakako, »stvar« što Shawovo »miješanje« Božjeg i vražjeg i njegovo relativiziranje svega ne može biti uporištem djelotvorne ljudskosti. U tom je smislu jedan kritičar prigovorio repertoarnoj politici zagrebačkog HNK. Za razliku od njega ja mislim da u tom našem kazalištu već odavno nema nikakve repertoarne politike: sve se odvija od slučaja do slučaja, kako »naiđe«. No za to je više od samoga kazališta krivo štošta drugo.

Što se režije tiče, bila je maštovita, inteligentna i s pravim kazališnim nervom. *Violić* je i opet blistao punim sjajem: gledali smo nadahnutu i nezaobilaznu predstavu. Tek mi se završnica – i tekstualno i izvedbeno – čini nekako pretjeranom, preforsiranom.

U ulozi obiteljske »crne ovce«, »rasipna sina« i »đavolova učenika« Richarda Dudgeona mladi je *Siniša Popović* još jednom dokazao svoj talenat i učvrstio nas u uvjerenju da hrvatsko glumište sa sigurnošću može na nj računati. Resku načelnost udovice Elisabeth i njezinu pretvorbu u anđela sugestivno je interpretirala *Branka Cvitković*, pastora Anthonyja Andersona raskošno je i impozantno oslikao *Zvonimir Zoričić*, kao pastorova »slatka ženica«, kasnije uzburkana ljubavlju prema Richardu, u novom nam se svjetlu predstavila *Mira Furlan*, duha, tj. pokojnog strica Petera, adekvatnom je, neodoljivom komikom obilježio *Špiro Guberina*, nepatvorenu komičnu kreaciju ostvario je i *Danko Ljuština* kao narednik da među oficirima postoje i zaslijepljeni, ograničeni formalisti, ali i razboriti ljudi širih pogleda vrlo su bjelodano pokazali *Vanja Drach* i *Ivo Kadić* u ulogama majora Swindona i generala Burgoynea, najmlađe članove obitelji Dudgeon uspješno su odigrali *Vanja Matijec* i *Sven Medvešek* dok su *Damir Mejovšek, Melanija Dugandžić, Ljudevit Galić* i *Jelena Gruić* angažirano i živo dočarali dva šarolika bračna para starije generacije Dudgeonovih. U ulozi redatelja sigurno je i vjerodostojno nastupio *Tomislav Rališ* a u zahvalnijoj ulozi G. B. Shawa i pod sjajnom maskom neiscrpni *Pero Kvrgić*. U animaciji Shawa lutke sudjeluju *Tomislav Stojković* i *Zoran Grgić*; prvi od njih uz to glumi filmskog snimatelja, drugi pak krvnika.

Redateljevoj zamisli potpuno je odgovarala scenografija *Zvonka Šulera* i *Ante Serdara* kao i kostimi *Diane Kosec-Bourek* i *Ike Škomrlj*. Maske su djelo *Josipa Gilga*, glazbeni suradnik bijaše *Igor Savin*, autor je fotosâ *Branko Hrkač* a navedena je i suradnja kipara *Stjepana Gračana*. Redatelju je asistirala *Sanja Ivić*. Prijevod je iz pera *Vlade Habuneka*.

Mirko Petravić

Václav Havel: OČAJNO SMIJEŠNO

Kazališna igra u sedam slika.
Dramsko kazalište »Gavella«

Dok ovo pišem (2. XII. 1989), i u Čehoslovačkoj, kao i u drugim »narodnim demokracijama«, počela se rušiti »željezna zavjesa«, pa poznati disident Václav Havel dolazi u prvi plan i kao pisac, i kao borac za slobodu, i kao političar. Ruši se tiranija, koja je uspjela zaustaviti razvoj jedne od najnaprednijih slavenskih država. Teror je degradirao ljudsko dostojanstvo a strah je ušao i u srž kostiju obespravljenih i progonjenih, pretvorivši se u kompleks i bolest. Upravo je Havel u svojim kazališnim igrama dočarao majstorski tu atmosferu strave u kojoj se tragikomična groteska pretvara u čistu tragediju ljudskog bića a »largo desolato« (očajno smiješno), bez svoje komične komponente, zamire kao »pianissimo« očaja i izgubljenosti.

Centralna ličnost ove Havelove kazališne igre jest dr. Leopold Kopriva, progonjeni filozof, u čiju je ulogu Ivica Vidović unio znalački svu kolebljivost i ustrašenost žrtve režima koji nema smilovanja prema svojim političkim protivnicima. Kroz tu hamletovsku kolebljivost tek ponekad probija očajnička hrabrost i lucidnost misaonog intelektualca koji pokušava zaboraviti na strah u alkoholu i kratkotrajnim erotskim izletima. Ustajalu monotoniju zatvorene sobe, iz koje Kopriva ne izlazi, ne mogu narušiti ni ti kontakti s posesivnom Lucijom (Biserka Ipša) ili s gotovo ravnodušnom Suzanom (Ljubica Jović) i njihovim prijateljem Bornom (Ljubomir Kapor). Nešto svjetla u tu tamu unosi tek studentica filozofije Margareta (Ksenija Pajić), zaljubljena u Koprivin znanstveni renome. Naš zatvorenik konačno počinje željeti da iz sobnog zatvora uđe u onaj pravi, kamo ga odvode njegovi »anđeli čuvari«, dva cinična agenta (Stevo Krnjaić i Mladen Budinšćak), kako bi neizvjesnost čekanja neminovnoga zamijenio sigurnošću dobro zakračunane ćelije. Bježeći od sebe i od drugih, a zapravo stojeći na mjestu i pijuckajući alkoholna pića (ukoliko do njih dođe), naš junak gubi svijest i samosvijest, tj. memoriju i identitet, čeznući za zaboravom i uništavilom.

Pisci i umjetnici, ipak, učiniše mnogo za slobodu ljudske ličnosti i u takvim prilikama, boreći se svojim oružjem, tj. riječju. Ta snažna riječ prodrmala je savjesti razobličujući očaj i rugobu sovjetske tiranije, kao npr. u »Grobnici za Borisa Davidovića« nedavno preminulog Daniluške Kiša. Kako je tužna i ružna bila Čehoslovačka njegove mladosti i njegovih robija, otkrio nam je Václav Havel i u ovoj drami. Nedavno je na Frankfurtskom sajmu knjiga Havel dobio književnu nagradu Savezne Republike Njemačke. Njegov govor prigodom dodjeljivanja nagrade, naslovljen »Riječ o Riječi«, pročitao je glumac Maximilian Schell. Riječ je tu o Logosu iz Ivanova Prologa i o snazi riječi. O snazi te riječi svjedoči sav Havelov opus, pa i ova kazališna igra.

Radovan Grgec

DUHOVNI KONCERT

Mješoviti pjevački zbor župe Sv. Marka u Zagrebu, Gornji Grad, održao je u utorak 27. lipnja 1989. navečer kon-

cert u crkvi Sv. Marka. Izvedene su kompozicije hrvatskih franjevaca-kapucina o. Anzelma Canjuge i o. Zvonimira Marije Pšaga. Dirigirao je prof. Vinko Glasnović.

Slušatelje koji su ispunili crkvu pozdravio je prije koncerta crkveni odbornik i član pjevačkog zbora Goran Antun Blažeković i naglasio da je ovaj mješoviti zbor pod vodstvom prof. V. Glasnovića osnovan prije dvije godine, te da među članovima zbora ima pjevača koji su nekada bili članovi pjevačkog zbora župe Sv. Mihaela u Zagrebačkoj Dubravi, a koji su odselili iz Dubrave u druge i vrlo udaljene dijelove grada. Zatim je o. dr. Zdenko Tenšek, kapucin, upoznao prisutne s djelovanjem kapucina u Gornjem Gradu u 17–18. st., gdje su kao misionari propovjednici u blizini crkve Sv. Marka imali svoj samostan i crkvu. On je opširno izložio i životni put i rad o. A. Canjuge (1894–1952.) i o. Z. M. Pšaga (1924).

Iz opusa o. A. Canjuge zbor je izveo »Latinsku misu« na početku koncerta i »Hrvatsku misu u čast Bezgrešnog začeća BDM« na kraju koncerta. U ovim su kompozicijama nastupili i solisti – članovi zbora Vjekoslav Dušak, tenor, Melita Dušak, sopran, Lela Habijanić, alt, koja se osobito istaknula svojim plemenitim, toplim baršunastim glasom, te Toni Volarić, muzikalni mladi pjevač, vrlo lijepi bas, ali za sada još s ponešto nejasnom dikcijom.

Od istog kompozitora zbor je izveo još pjesme »Ko noć šutiš«, »Cantantibus organis«, kompoziciju u čast sv. Cecilije, »Sakramentu veličajnom«, »Zdravo Marijo« (zbor a cappella), »Immaculata« (Vse ima tebe rad – riječi D. Domjanić), »Uspavanku malom Isusu« (obrada za zbor, orgulje i flautu, koju je svirala Vladimira Glasnović). Duet »O sveta gozbo« vrlo su lijepo izveli solisti velikih glasovnih mogućnosti tenor Vinko Glasnović i bas-bariton Zoran Ostojčić, te ih je i prisutna publika bogato nagradila pljeskom.

Od skladbi o. Z. M. Pšaga izvedene su zborske kompozicije »Improperium«, »Sv. Mihaelu arkandelu«, »Moje srce izlijeva dobru riječ« vrlo lijepo izvedena skladba za troglasni ženski zbor, s kratkim uvodom soprana solo, u kojoj se osobito istaknula altovska dionica, zatim »S metalnim zvukom« – u čast BDM (riječi A. Đarmati), »Ave Maria«, koju je uz pratnju orgulja vrlo muzikalno pjevao spomenuti bas-bariton sonorna glasa, te prekrasni duet za tenor i mezzosopran »Što ću uzvratiti Gospodinu«, za koji je pratnju napisao prof. V. Glasnović, koji je i pjevao dionicu tenora. Na kraju koncerta zbor i prisutni u crkvi otpjevali su skladbu o. Canjuge »Ljiljane bijeli«.

Svi solisti na ovom koncertu redovni su članovi pjevačkog zbora. Pratnju na orguljama izvodili su s. Vilka Šimecki, orguljašica crkve Sv. Marka, koja stalno prati ovaj zbor i o. Zvonimir Marija Pšag, koji se istaknuo i oduševio slušatelje i kao izvrstan orguljaš prateći svoje kompozicije.

Vidljivo je, da su u ovaj koncert članovi zbora, pod sigurnim vodstvom dirigenta prof. Vinka Glasnovića uložili mnogo truda, što se odrazilo u življenju s pojedinom skladbom, u punoći zvuka, u dobrom i skladnom muziciranju uz mnogo finih nijansi u dinamici. Tek samo ponegdje nedostajao je pravi piano ili je bilo manjih (nepotrebnih) isticanja pojedinaca glasom ili dikcijom.

Spontani dugi pljesak publike nakon pojedinih skladbi, najbolji je dokaz uspjeha ovog lijepog koncerta. Ovom pjevačkom zboru neka to bude ne samo nagrada, nego i poticaj u daljnjem radu, jer je taj zbor danas sigurno jedan od vodećih crkvenih zborova u gradu Zagrebu.

G. V.

»INKUNABULE SPLITSKIH KNJIŽNICA«

U okviru kulturne manifestacije *Knjiga Mediterana,* što je u Splitu održana od 11. do 21. rujna 1989, u izložbenom prostoru franjevačkog samostana Gospe od Zdravlja na Dobrome postavljena je izložba *Inkunabule splitskih knjižnica* (inkunabule su knjige iz prvog doba tiskarstva, objavljene od izuma tiskarstva do godine 1500). Bila je to dobra ideja da se u prigodi smotre suvremenog izdavaštva (ove godine samo našeg i talijanskog a dogodine i mnogo šire) prisjetimo korijena tiskarskog umijeća koje je započelo u Njemačkoj u XV. stoljeću. Ono je više nego možda ijedno drugo tehničko iznašašće otvorilo nove, gotovo neslućene, mogućnosti pismenosti, prosvjećivanja i znanosti (a da li baš uvijek i civilizacije?). Poznato je da se je tiskarstvo pojavilo i kod nas relativno rano, bez obzira na diskusije o tome kada točno i gdje. Svakako, mnoge tragove prvotiska iz europskih gradova, osobito talijanskih i njemačkih, pronalazimo već rano u Dalmaciji, u Splitu posebno, koji potvrđuju da je tu postojala duga tradicija razvijenosti pisane riječi kao i inače na mediteranskoj obali, osobito s druge strane Jadrana.

Iz naših dalmatinskih gradova, kojima su Turci dolazili i do pod same gradske zidine, a često su upadali i u grad, darovitiji mladići što bježeći s obiteljima da bi spasili goli život, što da bi utažili žed za znanjem, što im iz najrazličitijih razloga nije mogla poslužiti rodna sredina, zatjecali su se ponajčešće u talijanskim kulturnim centrima u kojima su humanizam i renesansa već radili svoje, iskazivali se u vrijednim ostvarenjima najrazličitijih žanrova. Donosili su, dakle, naši ljudi u glavama misli i ideje a u prtljažnicima i prve tiskane knjige – inkunabule u naše krajeve. I te su se knjige, relativno brojne, usprkos tolikim nedaćama koje su bile naše primorske gradove, i Split (pljačke, požari...) sačuvale kao materijalno svjedočanstvo da je europska renesansa dospijevala i do nas i utjecala na našu renesansu već u XV. i XVI. stoljeću. Nisu se te knjige kupovale, za mnogo veće svote nego danas (uza svu skupoću knjige kod nas), za lijepe vitrine; knjige su se čitale, o njihovu sadržaju i idejama raspravljalo, na rubove knjiga pri samom čitanju bilježile su se i spontane i naknadne reakcije, o čemu se možemo uvjeriti na brojnim inkunabulama splitske izložbe, što sve potvrđuje visoki kulturni nivo prosvjećenog dijela našega naroda uz obalu (u Splitu). Točan broj sačuvanih inkunabula u Splitu nije poznat; prema nepotpunom popisu napravljenom prije šest godina ima ih osamdesetak. Na izložbi u samostanskom prostoru vidjeli smo ih 50. Uglavnom su to knjige iz knjižnica crkvenih ustanova (iz knjižnice splitskog sjemeništa i Teologije, iz franjevačkih samostana na Poljudu i Dobrome, iz konventualskog samostana na Obali i dominikanskog samostana) zatim iz Naučne biblioteke, iz knjižnice Arheološkog muzeja i bivše Klasične gimnazije. U biblioteke crkvenih ustanova uglavnom su dospijevale naručene direktno od izdavača ili kupljene u onodobnim knjižarama, dok su u druge ustanove stigle mnogo kasnije, uglavnom marom svojih upravitelja ili kakvim poklonom.

Kao i stari rukopisni kodeksi tako su i

inkunabule pretežno vezane uz tekstove Svetog pisma, crkvenih naučitelja i teologa i uz djela klasične grčke i rimske književnosti. I zato, uz djela crkvenih naučitelja, sv. Jeronima, sv. Augustina, sv. Tome Akvinskog i drugih nalazimo Aristotela, Diomeda, Plutarha, Cicerona, Tita Livija, Plinija Mlađeg, Temistija, Flavija, Peripatetika, Boetija, Jacopa de Voragine, Nicola de Lira, Petrarku, susrećemo i Danteovu »Božansku komediju« s komentarima Firentinca Christofora Landina i još mnoge druge.

Splitske inkunabule najviše potječu iz mletačkih tiskara, što je i razumljivo, jer su komunikacije Splita s tim gradom bile najživlje i što je u Veneciji bilo tiskara više nego igdje u Europi. Nakon Mletaka po zastupljenosti idu knjige iz Bresce, Bologne, Parme, Trevisa, Cremone, Vicenze, Milana, Firence, Rima, Basela i Kölna. Neke od izloženih inkunabula ukrašene su odlično sačuvanim inicijalima (i naknadnim minijaturama) što im daje izuzetnu vrijednost.

Već smo spomenuli kako su inkunabule uglavnom stigle u Split. Ali nama su se sačuvala i imena vlasnika nekih knjiga. Najznačajnije su i najbrojnije one koje su pripadale ocu hrvatske književnosti Marku Maruliću, koje je on oporučno ostavio knjižnicama splitskih dominikanaca i franjevaca na Poljudu, s njegovim rukopisnim marginalijama. Govori pape Leona pripadali su u XVI. st. Jerolimu Papaliću, splitskom plemiću, Ciceronova djela trogirskom plemiću Dominiku Quarcu u XVII. st, Kempenčev »De imitatione Christi« Franji Carrari, ravnatelju Arheološkog muzeja u prošlom stoljeću, zatim Duji Rendiću-Miočeviću, prvom hrvatskom načelniku Splita 1882. godine. Don Frane Bulić prikupio je posebno djela sv. Jeronima, koja se čuvaju u Arheološkom muzeju...

U svoje je vrijeme mo. Albe Vidaković postavio tezu, i dokazao, da smo mi uz obalu već u ranom srednjem vijeku imali po našim benediktinskim samostanima skriptorije, u kojima su se zavidnom prepisivačkom tehnikom prepisivale i ukrašavale knjige, kodeksi, najrazličitijeg sadržaja, uglavnom liturgijskog; neki i s onodobnim notama — neumama. Ti skriptoriji su na početku hrvatske pismenosti i kulture. Ove brojne izložene inkunabule, s onima neizloženima i s još neevidentiranima, potvrđuju ukorijenjenost tiskane riječi od njezinih početaka u Splitu. Direktor Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika u Splitu, prof. Davor Domančić, u uvodnoj riječi na otvorenju izložbe (čijim smo se tekstom ovdje uglavnom i poslužili) konstatira da, nažalost, nemamo u Splitu primjeraka naših tiskara: Paltašića iz Kotora i Dobre Dobričevića iz Lastova; nemamo pak ni tiskana djela Jurja Šižgorića, Nikole Modruškog, Šimuna Hvaranina Dalmatinca ili Evandelistar na *šćavetu* Bernarda Splićanina...

Ova vrijedna izložba dijela splitskih inkunabula u lijepom samostanskom izložbenom prostoru i u stručnoj postavi, uz druge kulturne manifestacije Knjige Mediterana, imala je za cilj koliko pokazati staru, bogatu tradiciju prisutnosti prve tiskane riječi u Splitu toliko i potaknuti rad na njihovoj sustavnoj evidenciji, čuvanju i uopće boljem vrednovanju i čuvanju knjiga iz ne baš tako siromašnog starog fonda naših knjižnica i kulturne baštine uopće.

Petar Zdravko Blajić

Knjige

KNJIGA TOLERANCIJE, SRCA I NADE

Tomo Vereš: Pružene ruke, FTI, Zagreb, 1989

Unatoč golemoj erudiciji i valjanim sveučilišnim habilitacijama Tomo Vereš ne bi bio ono što jest kad ne bi imao punu mjeru tolerancije i humanizma u ishodištu svoga bića. Kad Tomo Vereš ne bi tako transparentno pokazivao svoju vjeru »da smo bivstveno gledano okruženi dobrom, da se susrećemo s dobrim i da imamo posla s dobrotom« u svakoj svojoj knjizi, u svakom svome intervjuu, u svakome članku, — ne bi među kršćanskim marksolozima imao jedinstven položaj. U tome se smislu njegove knjige u sferi dijaloga između marksista i kršćana ne moraju nužno gledati kao djela ograničena na točno određene skupine sugovornika nego kao knjige koje promiču toleranciju dijaloga uopće, koje žele uskrsnuti i trajno osigurati »život znakova u okviru života društva« (Saussure) i koje ozbiljno rade na istinskom podruštvljavanju komuniciranja (priopćavanja).

Napokon, marksizam kao takav ne mora danas više biti interesantniji za dijaloško analiziranje od nekog drugog pogleda na svijet ili filozofskog pravca koji bi također danas ili sutra polagao pravo na to da bude gospodar društvene prakse. Ne znamo što sve nose dani koji dolaze. U tom smislu sam i ukazao na jednu širu mogućnost recepcije Verešova pisanja i djelovanja, jer ako smo na primjeru dijaloga s marksizmom pozvani steći kulturu komuniciranja i tolerancije, ona će nam dobro doći i u svim drugim dijalozima na društvenoj razini danas, sutra i prekosutra.

Na stolu nam je najnovija knjiga Tome Vereša »Pružene ruke« (prilozi za dijalog između marksista i kršćana), izdanje Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove u Zagrebu, 1989. Knjiga je dosta ambiciozno tehnički izvedena, uvezana u platno, ima sažetak na stranom jeziku, opširnu autorovu bibliografiju. Članci i studije pisani su vrlo osobno, autor u njih ne unosi samo svoje znanje nego i svoju dušu.

Poslije svoje knjige »Filozofsko-teološki dijalog s Marxom« (prvo izdanje 1973, drugo 1981), koja je za marksističko-kršćanski dijalog u Jugoslaviji predstavljala bitno novo ishodište, Tomo Vereš je nastavio dijalog s jugoslavenskim marksistima na filozofskoj i društveno-političkoj razini do u naše dane. U knjizi koju prikazujemo autor je skupio izabrane rasprave i članke iz toga petnaestgodišnjeg dijaloga. U prvom dijelu knjige istražuju se mogućnosti dijaloga unutar jugoslavenskog društva, pri čemu se ukazuje i na neke poteškoće, naprimjer, na svojedobni zvanični marksistički zahtjev da se dijalog vodi samo u okviru Socijalističkog saveza. Autor pak smatra da taj dijalog mora biti posve slobodan, bez ikakvih »okvirnih« uvjeta i političkog sužavanja. Osim toga, taj se dijalog ne može ograničiti samo na praktičnu suradnju u izgradnji socijalizma, nego mora biti mnogo cjelovitiji i obuhvatiti kako doktrinu tako i sve društvene odnose u svakodnevici. U prvom ćemo dijelu također naći radove

o marksističkom humanizmu, o bîti i nebîti marksističkog ateizma i dr. Vereš se navlastito bavi dvoznačnošću Marxova ateizma i smatra da je ispravnije vidjeti u Marxovu odnosu prema teizmu svojevrsni antipoliteizam (suprostavljanje zemaljskim bogovima, kao što su novac, kapital itd.) nego antiteizam. U prvom je dijelu također vrlo važna Verešova studija o Marxovu odnosu prema smrti, u kojoj pokazuje kako je Marxova teorijska ravnodušnost prema problemu smrti neodvojiva od njegove tjeskobe i klonulosti pred licem smrti.

U drugom se dijelu nalaze četiri intervjua: o dijalogu, o razumu i vjeri, o religiji i socijalizmu, te o Marxu i Tomi Akvinskom. Za autora dijalog nije samo društveni problem nego u prvom redu ontološki model, iskušavanje čovjekove usklađenosti s cjelokupnim bitkom. Treba otkloniti sve razorne antagonizme između čovjeka i čovjeka, te čovjeka i prirode, ali istodobno treba prihvatiti sve konstruktivne, pozitivne različitosti. Tako ćemo riješiti i stari »spor« između vjere i razuma. Kršćani se moraju odreći načela »fides provocans intellectum«, a marksisti odnosno ateisti načela »intellectus provocans fidem«, jer je sklad između razuma i vjere, za koji se založio Toma Akvinski, bitan preduvjet za suživot između vjernika i nevjernika, u kome će se međusobne razlike tolerirati i poštovati.

U trećem dijelu, koji nosi naslov »U vlastitom krugu« autor donosi vlastite prinose filozofiji odnosa kršćanstva i suvremene tehnike, odnosno cjelokupne ljudske materijalne moći i djelatnosti na preobrazbi zemlje, svemira i samog čovjeka. Na nizu primjera autor originalno i domišljeno raspravlja o religioznoj ili ateističkoj orijentaciji tehničkog potencijala i tehničkog obogaćenja ljudskog života u posljednjih šezdeset godina. U posljednjim radovima ovoga dijela Vereš se zalaže za harmoniju teologa i običnog vjerničkog puka, za usklađenu djelatnost teologa i kršćanskih socijalnih radnika, a navlastito za teocentrično usmjerenje cjelokupne kršćanske misli i prakse.

U Verešovoj knjizi nema ničeg knjiškog. Ne znam smijem li reći da nema ni ničeg doktrinarnog, jer nisam ni marksolog ni filozof. Ali stil angažiranog publicista i zanosom obuzetog branitelja svojih teza, protkan književnim asocijacijama, izaziva u čitatelja zahvalnost i želju da to Verešovo svojstvo izrazi u obliku podesnog komplimenta. U mojem slučaju neodoljivo mi se nameće izraz nedoktrinarnost kao ime toga komplimenta! Koliko god se radilo o temama koje su izazivale nekontrolirane okolnosti (naprimjer, potreba za polemičkim odgovorom na osporavanja drugih knjiga) djelo ima jako obilježje sinteze i cjelovitosti. Šteta je samo što ima relativno puno (49) tiskarskih pogrešaka.

Svevlad Slamnig

SIJEČANJSKO ŠTIVO

Josip H o r v a t, Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943 – 1945, Zagreb 1989, str. 297. Horvat (Čepin kraj Osijeka, 1896 – Zagreb, 1968) pisao je dnevnik s ambicijom da mu posluži za »projektiranu kroniku ovih sablasno-ludih godina« (9). Horvat je jedan od najboljih publicista koje smo imali. Od 1913. do 1941. suradivao je u *Obzoru* i drugim listovima, bio urednik *Jutarnjeg lista.* Pisao je putopise, kritike, studije i historijske romane (*Kultura Hrvata kroz 1000 godina; Politička povijest Hrvatske 1918 – 1929; Stranke kod Hrvata i njihove ideologije; Supilo; Ante Starčević; Ljudevit Gaj; Povijest novinstva Hrvatske 1771 – 1939; Hrvatski panoptikum; roman 1848; Prvi svjetski rat, panorama zbivanja 1914 – 1918; Živjeti u Hrvatskoj 1900 – 1941. Zapisci iz nepovrata*). Djela mu se odlikuju zanimljivošću, izgradenim stilom, poznavanjem predmeta, korisna su svakome čitatelju a nisu izgubila značenje ni u specijalističkim istraživanjima. Ovaj sam dnevnik rado pročitao kao i druge Horvatove knjige, i moj je dojam podijeljen. Nesumnjivo je da u njemu ima zanimljivih podataka, izvrsnih zapažanja, dobrih i kompleksnih razmišljanja i zaključaka o ljudima i događajima, o životu i običajima u zagrebačkim ratnim godinama. Tu su rasute pojedinosti koje će uglavnom posredno ali i neposredno moći poslužiti proučavanju političkih i gospodarskih prilika te kulture u Zagrebu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, to više što nisu jednostrane i što potječu iz pera čovjeka koji nipošto nije bio režimski raspoložen. Stoga će dnevnik i bez neke preporuke naći svoje čitatelje, osobito među onima koji su to vrijeme proživjeli u Zagrebu. S druge strane, knjiga me ponešto razočarala, jer sam nekako više očekivao od čovjeka Horvatova poznavanja politike i povijesti, njegovih interesa, publicističkog iskustva i informiranosti te poznanstava. Uz to se nisam mogao osloboditi dojma o stanovitoj samoživosti zapisaka s dosta jasno izraženim simpatijama i antipatijama koje nisu uvijek lišene neobjektivnosti. Najposlije, knjiga je neopravdano i zagonetno neprimjereno običajima tiskana bez ikakvih bilježaka, komentara i potrebnih podataka o ljudima i događajima, tvrtkama i ustanovama, lokalitetima i knjigama, spisima i člancima, kraticama i drugome što Horvat spominje i što neupućenom čitatelju mora otežati ako ne i onemogućiti normalno čitanje. Ugledni izdavači (Sveučilišna naklada »Liber«, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Matice hrvatske) uvrstili su samo kazalo imena, a i ono nije potpuno: niti su sva imena u njemu, ponekad su unesena samo prezimena ili nadimci, negdje se upisuje zvanje itd., pa je kazalo samo žalostan alibi za neobavljen priređivački posao.

Nikša S t a n č i ć, Gajeva »Još Horvatska ni propala« iz 1832 – 33, Zagreb 1989, str. 178. Bogato ilustrirana i dobro dokumentirana knjiga jest autorova rasprava o nastanku poznate budnice, različnim njezinim rukopisima i tiskanim izdanjima te njezinoj povijesti. Autor je uz to priložio poglavlje o Gajevoj nacionalno-integracijskoj ideologiji do 1835, pa je rasprava dio literature o Gaju i hrvatskom narodnom preporodu. Pisac kaže kako je pjesma »prisutna već jedno i pol stoljeće na hrvatskoj političkoj sceni krećući se njome tjerana političkim vjetrovima, služeći kao zastava različitim snagama i proživljavajući pri tom vlastitu sudbinu bez mogućnosti da na nju sama utječe« (9) i »nasuprot njenoj izvornoj funkciji obrane i afirmacije hrvatske samosvojnosti u trenucima ugroženosti, ona je u ekstremno različitim interpretacijama korištena sa svrhom poticanja hrvatskog nacionalnog ekskluzivizma agresivnog prema drugim nacijama« (13). Pri tome nam je ostao dužan – iako se kasnijom sudbinom pjesme ne bavi – odgovor i argumentaciju za te tvrdnje a i osvrt na prilike koje su mogle pridonositi ili uvjetovati da se pjesma održi i preko vremenskih granica koje joj, eto, povijesna znanost pokušava postaviti.

Marija Kaštelan-Macan, Počeci kemijsko-tehnološkog studija u Hrvatskoj (katalog izložbe), Zagreb 1989, str. 103. U povodu sedamdesete obljetnice osnutka Kemičko-inženjerskog odjela Tehničke visoke škole u Zagrebu (1919) u prostorijama Tehnološkog fakulteta na Maruličevu trgu otvorena je 20. X. 1989. izložba o prvih dvadeset godina rečenoga studija. U katalogu autorica je – prema sačuvanoj građi – sažeto i pregledno opisala glavne faze osnutka, organizacije i djelovanja Odjela, poslije Fakulteta. Odjel je bio organiziran prema tadašnjim svjetskim kriterijima, okupio je istaknuta znanstvena imena, među kojima su neka bila i međunarodno priznata. Autorica donosi podatke o utemeljiteljima i prvim profesorima, docentima i asistentima (Vladimir Njegovan, Ivan Marek, Ivan Plotnikov, Franjo Hanaman, Ljudevit Šplait, Vjera Marjanović-Krajovan, prva žena koja je doktorirala na zagrebačkom Sveučilištu, Matija Krajčinović, Rikard Podhorsky, Karlo Weber, Miroslav Karšulin, Petar Sabioncello, Vladimir Prelog, Marija Ogrizek-Gyiketta), nastavi i ispitima, znanstvenom i stručnom radu, studentima i njihovu životu. Osnivanje Tehničke visoke škole ona ocjenjuje kao znamenit datum u upotpunjivanju moderne sheme Sveučilišta a i u razvitku hrvatskoga visokog školstva općenito. Kemičko-inženjerskom odjelu u zasluge ubraja polaganje temelja kemijskom inženjerstvu u nas, školovanje kadrova za ondašnju kemijsku industriju, koju je trebalo osposobiti za prihvaćanje tehničkoga napretka i rezultata razvoja kemijske znanosti.

U povodu obljetnice Tehnološki fakultet izdao je također spomenicu *Kemijsko-tehnološki studij 1919–1989*, Zagreb 1989, str. 428 (urednici Ljerka Duić i Dora Turkalj). Uvodni tekst napisao je Branko *Kunst*, Uz 70. godišnjicu kemijsko-tehnološke nastave u Hrvatskoj (1–18), sažimajući povijest studija i dajući pregled današnjega stanja. Nakon popisa rektora, dekana, prodekana i drugih fakultetskih funkcionara (19–28), slijedi rad Marije *Kaštelan-Macan*, Osvrt na nastavne planove kemijsko-tenološkog studija 1919–1989 (29–50). Uz kratke biografije utemeljitelja studija u spomenici su članci o razvoju pojedinih zavoda i kabineta, zatim popis nastavnika, dio o životu studenata, popisi doktora i magistara znanosti s naslovima njihovih radova te popis inženjera koji su na fakultetu diplomirali.

Petar Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. (Studija o političkoj teoriji i ideologiji), Zagreb 1989, str. 250. Pisac konstatira kako je istraživanje jugoslavizma u hrvatskoj politici u XIX. st. na početku i da nema temeljnih radova za ikakvu njegovu sintezu. Istražujući došao je do zaključka kako je neutemeljeno gledište da su hrvatski narodnjaci od ilirizma zastupali jugoslavensku nacionalnu ideju, a također pobija mišljenje da je jugoslavizam u Hrvata imao unitarističko obilježje i da se može izjednačiti s velikohrvatstvom. Pisac kaže da su hrvatski preporoditelji jasno shvaćali pojam naroda, pa onda i vlastitoga, te da su stoga – uskladujući povijesno i prirodno pravo te prihvaćajući suvremena demokratska i liberalna načela osobne i narodne individualnosti, jednakosti i slobode – zastupali hrvatsku a ne južnoslavensku unitarističku nacionalnu ideju i težili formiranju hrvatske nacije i stvaranju sjedinjene

hrvatske države, koja bi bila moderna pravna i ustavna država, društveno i gospodarski izgrađena prema modelu građanskoga, kapitalističkog društva. Zbog obrambenih pak razloga javljala se u njih potreba udruživanja na temelju »savršene jednakosti i slobode« s drugim južnoslavenskim narodima, kojima su priznavali nacionalnu i političku individualnost. Kako su svoju ideju o južnoslavenskoj zajednici prilagođivali prilikama, to su prvenstveno računali s kulturnim zajedništvom i na tome radili, a tek u prilikama (npr. 1848, u 1860-im) kombinirali i s političkim zajedništvom. Stoga su prihvaćali i austroslavistička rješenja (kao 1848. zamišljenu federativnu zajednicu Slovenije, Hrvatske i Vojvodine), čuvajući u svakoj austroslavističkoj ili jugoslavističkoj kombinaciji čvrsto načelo ravnopravne federativne zajednice. Studiji je pisac priložio više dokumenata.

T. M.

MONOGRAFIJA DOSTOJNA BUNJEVAČKO-ŠOKAČKIH HRVATA

I.

Postoje knjige koje vam na određeni način utječu na život. Mogu pripadati svim literarnim pravcima i znanstvenim strujama. Na moju odluku da što više upoznam povijest i kulturu hrvatskih narodnih manjina utjecale su tri knjige »Hrvati izvan domovine« Vjećeslava Holjevca (izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1968); »Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas« Mirka Valentića (izdanje Povijesnog muzeja Hrvatske, Zagreb, 1970) i »Književnost bačkih Hrvata« Ante Sekulića (posebno izdanje časopisa Kritika, Zagreb, 1970). Holjevac nas je suočio sa širinom hrvatske dijaspore i činjenicom da smo narod rasut po svim kontinentima, Valentić je znalački objasnio povijest raseljavanja Hrvata u 16. stoljeću, te razvoj zapadnougarskih/gradišćanskih Hrvata kao narodne manjine, dok nas je Ante Sekulić upozorio na veoma bogatu književnost bačkih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca.

Navedena djela omogućila su uvid u dragocjenu bibliografiju, a time je rad mogao početi.

U turbulentnoj 1971. godini Matica hrvatska objavljuje dvije antologije, poezije i proze, bunjevačkih Hrvata, autora Geze Kikića. Na žalost, ove su antologije, premda pisane vrlo stručno i objektivno, doživjele izolaciju, što nas je suočilo s činjenicom da bavljenje hrvatskim manjinama nije bez opasnosti.

Danas, nakon potrebne povijesne distance, slobodno je kazati da je tih godina sudbinu sličnu Kikićevim antologijama, doživjela i etnička elita Hrvata-Bunjevaca i Šokaca u SAP Vojvodini. Pokrenuti su čak i politički procesi, istaknuti javni radnici bili su i lišavani slobode, mnogi su »prebjegli« u prostor matičnog naroda, a oni koji su ostali na djedovskom tlu nisu imali više prilike za narodnosni rad. Rezultati ove klime sumnjičenja za nacionalističko djelovanje, bili su vidljivi nakon brojidbe pučanstva 1981. godine. Asimilacioni procesi u samo jednom desetljeću uništili su 1/4 hrvatske populacije. Ova, za jednu malenu narodnosnu zajednicu, stravična činjenica, ponukala je uglednog zagrebačkog historičara dr. Dušana Bilandžića da napiše slijedeće: »Ilustracije radi navest ću neke popisne rezultate o Hrvatima u Vojvodini. Godine 1971. bilo ih je tamo 140.000, a prošle godine oko 110.000. Gdje je nestalo tih tridesetak tisuća ljudi, ili

točnije četvrtina populacije Hrvata od prije deset godina?« (Vjesnikov prilog »Sedam dana« br. 214, Zagreb, 8. V. 1982, str. 6). Dr. Bilandžiću nitko nije odgovorio na ovo vrlo jasno i vrlo provokativno pitanje.

Sa zebnjom očekujemo rezultate slijedeće brojidbe, jer ako bi se odnarodnjavanje nastavilo istim tempom kao u razdoblju 1971 – 1981, Bunjevci i Šokci u SAP Vojvodini bit će suočeni sa cjelovito provedenom asimilacijom.

Arhivska istraživanja sigurno bi odgovorila na pitanje: što se to dešavalo s hrvatskom narodnom zajednicom u vremenu kada se na razini službene politike utvrdilo da smo riješili problem etničkih odnosa na uzoran način?

U ovom prikazu želim upozoriti na rad dr. Ante Sekulića, znanstvenika, koji je cijeli svoj vijek posvetio proučavanju povijesti, jezika i kulture Hrvata-Bunjevaca kojima i sam rođenjem pripada.

Premda po struci lingvist, a po vokaciji književnik (član Društva književnika Hrvatske i sveučilišni nastavnik u miru), Sekulić je proširio svoj interes na druga znanstvena područja. Neobično uporan i radin, usprkos vrlo velikim teškoćama u privatnom životu (rad izvan Zagreba, seobe iz mjesta u mjesto, samohrani otac, kao znanstvenik bez podrške bilo koga, dapače izložen čak i sumnjičenjima) napisao je cijelu biblioteku studija, znanstvenih radova, stručnih radova, knjiga poezije, udžbenika, skripata... iz lingvistike, povijesti književnosti, kulturne povijesti, povijesti filozofije, historije, etnografije... Ne samo što je postao najbolji znalac cjelokupne društvene datosti Hrvata-Bunjevaca i Šokaca, Sekulić je svojim istraživanjima i jedan od zaslužnih ljudi za upoznavanje naše javnosti s poviješću *pavlina,* tog kršćanskog reda, koji je ostavio hrvatskoj kulturnoj baštini i duhovnom razvoju naroda djela od neprocjenjive vrijednosti i važnosti.

Očito svjestan tragične činjenice da asimilacija lomi njegovu narodnost, Sekulić se prihvatio zadaće da uradi ono što bi trebao uraditi neki institut, a to je multidisciplinarno proučavanje povijesti, kulture, lingvistike, etnologije, folkloristike, umjetnosti ... bačkih Hrvata.

Kruna Sekulićevog četrdesetgodišnjeg istraživanja je monumentalno djelo »Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca« i knjiga »Bački Bunjevci i Šokci«. Sintezu »Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca« objavila je JAZU kao jedini prilog u 50. knjizi »Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena«, 1986. godine.

Navedena sinteza nije doživjela adekvatnu javnu prezentaciju. Stručni prikaz ovakvog djela vrlo je težak, jer ne postoji nitko tko poznaje ovu raznoliku materiju u onom opsegu u kojoj je poznaje Sekulić. Ovom prilikom treba istaći i neke druge momente koji se tiču Sekulićeve sinteze. Njeno objavljivanje unutar korica stručnog glasila, premda je po svojoj vrijednosti zaslužila vlastite korice, bilo je indikativno i prilično uvredljivo, premda je autor bio sretan što se ugledan izdavač odlučio i na ovakav oblik izdavanja djela. Činjenicu izlaska ove sinteze promatram u okviru obilježavanja 300. obljetnice velike seobe Hrvata u Bačku. Ako smo mogli (i smjeli) svečano obilježiti 450. obljetnicu selidbe gradišćanskih Hrvata i izdati zbornik radova posvećenih toj obljetnici, onda smo bili dužni na isti način odnositi se i prema bunjevačko-šokačkoj dijaspori. Ovako ostvarena asimetrija može biti objašnjena samo našim vlastitim nesnalaženjima, kompleksima i strahovima. Koga je to moglo

ugroziti objavljivanje jedne stručno utemeljene sinteze?

Matični narod ima moralnu obvezu podržavati sve svoje etničke ogranke u onim područjima njihovog života koja znače borbu za čuvanje narodnosne samobitnosti, naravno uz puno uvažavanje države koja je njihova stvarna domovina. Konačno i gradišćanski Hrvati i bunjevačko-šokački Hrvati imaju sličnu povijesnu sudbinu, jedino što se jedan ogranak posljednjih, nakon Konferencije mira u Parizu, našao unutar Srbije, odnosno nove jugoslavenske državne zajednice. Ta činjenica nije promijenila njihov narodnosni status i nije ih lišila asimilacije. Konačno i do 1918. bili su u istoj državnoj zajednici s matičnim narodom, ali to ni u čemu nije dovodilo u pitanje njihov manjinski položaj. Jedna uporedna analiza položaja gradišćanskih Hrvata u sve tri države i bunjevačko-šokačkih Hrvata u sve tri države, donijela bi na vidjelo vrlo zanimljive rezultate.

Obilježavanje 300. obljetnice seobe Bunjevaca svečanije je provedeno u Madžarskoj, nego u Vojvodini, gdje se na tome angažirala jedino rkt. Crkva.

Godine 1988. dobio sam poziv da sudjelujem u radu znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice smrti biskupa Ivana Antunovića. Iznenadio sam se da se uz Crkvu nitko drugi nije prihvatio organizacije, te da među referentima nije bilo ni jednog znanstvenika iz vojvodanske historiografije, premda Antunović sa svojom vizijom suživota u multietničkoj i multikulturnoj sredini kao oblika bratstva, zaslužuje u vojvodanskoj sredini veliko uvažavanje.

O nekoj iracionalnoj klimi svjedoči i slijedeći podatak. Nakon objavljivanja 50. knjige »Zbornika za narodni život i običaje«, sa Sekulićevom sintezom, bilo je predloženo vodstvu KUD »Šokadija« iz Zagreba da jedne od svojih »Zagrebačkih šokačkih divana« posveti ovom djelu. Ta je mogućnost otklonjena uz objašnjenje: »Što će biti s nama ako nas zbog toga napadnu Politika ili Večernje novosti?« Iako sam bio mišljenja da bi spomenuta glasila mogla samo afirmativno pisati o navedenoj sintezi, nisam se upuštao u uvjeravanja, svjestan da ti dobri ljudi tumače opću atmosferu nesigurnosti i straha da se ne uradi nešto što bi »druga strana« mogla iskoristiti kao provokaciju i tumačiti kao buđenje nacionalizma u Hrvatskoj. Na žalost, atmosfera kolektivnog straha vodi u kolektivnu paranoju.

Sekulićeva sinteza »Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca« spada u onu vrstu životnih djela koja autorima otvaraju vrata znanstvenih akademija. Premda okruženo atmosferom straha, ovo je djelo ostvarilo svoju misiju: javnost je obaviještena na najbolji mogući način o bačkim Hrvatima kao živom i stvaralački aktivnom etničkom ogranku. Djelo je slobodno prodavano u Vojvodini tako da je došlo do čitatelja kojima je i posvećeno, i nitko od toga nije pravio problem. Dapače, autor je stekao priznanja u toj sredini, jer naprosto, zbog kvalitete i krajnje opreznosti, drugačije nije moglo ni biti. Matični narod je, ipak izvršio svoju moralnu obvezu darujući Bunjevcima veličanstveni spomenik o njihovom povijesnom trajanju.

Zagrebački nakladnik »Školska knjiga« uočio je vrijednost Sekulićeve sinteze i mogućnost da se plasira u širu javnost. Rezultat ove akcije, lišene frustracije, je nova knjiga »Bački Bunjevci i Šokci«. Sekulić je dodao poglavlja o Šokcima, novi slikovni materijal i organizaciju, oslobodio tekst znanstvenog aparata i knjiga je s

odgovarajućom propagandom upućena u prodajnu mrežu. Urednik edicije je istaknuti hrvatski historičar, znanstvenik, čije se djelo iz područja slavonske povijesti, po svome opsegu, može mjeriti sa Sekulićevim djelom o Bunjevcima, prof. Ivo Mažuran.

Prekrasno likovno opremljena knjiga »Bački Bunjevci i Šokci« sigurno će postati svojina mnogih čitalaca i izvan kruga koji nazivamo hrvatska dijaspora.

II.

Prigoda je da knjigu dr. Ante Sekulića: »Bački Bunjevci i Šokci«, Školska knjiga, Zagreb, 1989. predstavimo javnosti. Prije nego što prijeđemo na kritičarski posao, želimo upozoriti čitatelje na osnovne odlike ove knjige.

— A. Sekulić piše lijepim jezikom koji je više govor književnika nego znanstvenika. To jednom stručnom radu daje prijeko potrebnu »pitkost«. Lakoćom se objašnjavaju naučni problemi, što je velika odlika ovog autora.

— Knjiga je organizirana na način kojim se stvaraju udžbenici. Podijeljena je na poglavlja koja predstavljaju autonomne cjeline, a svako poglavlje ima vlastitu artikulaciju gradiva. Time je postignuta maksimalna preglednost predstavljene materije.

— Djelo posjeduje potreban nivo znanstvene objektivnosti. Autor u svim područjima, gdje je to nužno, naglašava potrebu daljnjeg istraživalačkog rada, izbjegavajući zbog toga kategoričko zaključivanje. Neslaganje s nekim autorima iskazano je na način koji poštiva kulturu dijaloga i znanstvene polemike.

— Autor ne »dira« suvremenost bačkih Bunjevaca i Šokaca. Možemo to smatrati i nedostatkom knjige, a možda i odsustvom hrabrosti da se ovo razdoblje istraži bez obzira na moguće rezultate, a koji bi doveli i do polemike. No, i urednik i autor zadržali su se na povijesnoj distanci, tako da povijest bačkih Hrvata nakon drugog svjetskog rata ostaje tema za neko buduće istraživanje.

Monografija »Bački Bunjevci i Šokci« opsežno je djelo. Sastoji se od 17 poglavlja i 355 stranica, te likovnih i fotodokumentacionih priloga. Slijedit ćemo svako od poglavlja kako bismo knjigu što cjelovitije predstavili.

I. BAČKA

Autor daje pregled zemljopisnog određenja ove pokrajine (bez obzira na današnje državne međe) s dobrim zemljovidom, te jezikoslovno tumačenje pojma »Bačka«.

»Taj dio Podunavlja — piše A. S. — dobio je svoje ime po drevnom gradu Baču. (...) Tvrdnju P. Skoka da se ne može znati tko je riječ bâč i od koga posudio ne mora svatko prihvatiti, ali treba odbiti misao o madžarskom posredništvu jer su Ugri suviše kasno stigli u Podunavlje, a već su prije njih za tu riječ znali Poljaci, Slovaci i Slaveni, doseljenici prije ugarskih plemena, u značenju: »ovčar (čoban), nadovčar (Oberschäfer). »Koliko je poznato, madžarski jezikoslovci ne tumače bâč (Bâč) kao svoju riječ, niti njemački pisci osporavaju slavenski korijen i značenje ove imenice. (...)

Međutim, svi pisci slažu se da je ime Bačka naša izvedenica, stvorena s pomoću nastavka -sk, od imena naselja Bač (Bácska, Bácskaság, die Batschka).«

U petoj točki ovog poglavlja Sekulić je dao informaciju o stanovništvu Bačke. Zauzeo je mišljenje kojega se drži u cijeloj knjizi, a to je da su »Slaveni

u Bačkoj sigurno bili već u VI. stoljeću, ali ima bilježaka da su bili na tom tlu prije Huna. (...) Nema do danas pouzdane rasprave o Slavenima koji su bili starosjedioci u doba dolaska ugarskih plemena, niti je poznat omjer došljaka i zatečenog žiteljstva. (...) Mišljenje da se dio slavenskog življa povukao preko Dunava u Srijem teško je prihvatiti jer su starosjedioci sačuvali većinom svoja naselja, nazivlje i obilježja. Dio bačkih naselja promijenio je slavenska imena tek god. 1904. naredbom ugarskog ministarstva« — zaključuje Sekulić ovu zanimljivu i važnu temu.

II. BUNJEVCI

U znanosti još uvijek traju rasprave o imenu Bunjevac i o etnogenezi Hrvata koji se koriste tim etimonom.

Ime »Bunjevac« izvori spominju prvi put 1622. godine. Do sada su se javljala slijedeća objašnjenja ovog etimona: B = »Srbin zakona Rimskog«; B = »Hrvat posebne provenijencije«; B = izdanak vlaškog etničkog korpusa; B = bivši žitelj uz rijeku Bunu; B = čovjek koji koristi nastambu zvanu bunja.

Sekulić daje pregled svih teza, da bi iznio svoje mišljenje koje, također, nije lišeno hipotetičnosti.

»Bački Bunjevci — piše A. S. — znaju također za *bunju,* sačuvali su riječ ali kao stambenu zgradu ili privremeno sklonište jamačno je više ne grade, premda se u govoru starijeg salašarskog svijeta još može čuti: »uvući se u svoju bunju (skloniti u nastambu)« (Đurđin, Žednik, Tavankut). Na bunjevačkim bačkim salašima i danas je bunja udubina u zidu, slami i dr., najčešće kao leglo peradi i zvjerinja. No o bunji, pa i stanovnicima u njoj može biti i drukčijih tumačenja. Čini se ipak uputnim proučiti još uvijek možda nepoznatu građu o tom dijelu našega naroda koji znade za bunju da bi se konačno utvrdio postanak imena Bunjevac.«

Smatramo da distanca prema neposrednoj vezi pojma bunja i etimona Bunjevac nije potrebna.

Inače, treba naglasiti da Bunjevci ne žive samo u Bačkoj. R. Pavelić daje njihov cjelovit opis. »Etimon Bunjevac« — piše R. Pavelić — »od starine doista je domaći nadimak za jedan od najvitalnijih ogranaka hrvatskoga naroda koji i dan-danas živi u većim skupinama u Madžarskoj, Bačkoj, Baranji, Dalmatinskoj zagori, Ravnim kotarima, Lici, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, zapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini.«

III. BAČKI BUNJEVCI

Bački Bunjevci su jedan — premda najpoznatiji — ogranak Hrvata koji se koristi ovim imenom. Sekulić nas upoznaje sa prostorom nastavanja, a to potkrepljuje i vrlo dobrom kartom bunjevačkih naselja u Bačkoj. Po njemu Bunjevci su treći selidbeni val Hrvata u ovaj dio južne Ugarske. Interesantno je Sekulićevo određenje stare postojbine bačkih Bunjevaca. Premda ostavlja prostor za mogućnost novih spoznaja o tome, on, po svemu sudeći ispravno, zaključuje da su Bosna, Dalmacija i Lika zemlje iz kojih su se iselili Bunjevci, jer jedino na njih, za sada, upućuju povijesna vrela.

Prihvaćamo autorov oprez zbog toga što još uvijek nismo proučili tursku arhivsku građu, a ona sadrži za povijest seoba našega naroda, očito nove i nama nepoznate podatke.

IV. POVIJEST BAČKIH BUNJEVACA

A. Sekulić povijest bačkih Bunjevaca dijeli u tri razdoblja.

Prvo razdoblje autor vidi u doseljenju

Hrvata u vrijeme seoba, a ono je još uvijek slabo proučeno. Inače u prvom razdoblju A. S. nalazi tri sloja hrvatskog stanovništva: a) dio doseljen u vrijeme velike seobe u VI. i VII. stoljeću; b) dio doseljen u vrijeme madžarsko-hrvatske države, a posebno za kralja Matije Korvina i 3) dio koji je doseljen po želji Turaka za vrijeme njihove uprave.

Prvo razdoblje završilo bi sa 17. stoljećem. A. Sekulić smatra (mislim s pravom) da drugo razdoblje povijesti Bunjevaca u Bačkoj »treba početi jamačno kraljevskom odlukom (9. srpnja 1700) da se ustroji Vojna krajina u Potisju i Pomorišju«, a završava sredinom XIX. stoljeća. Godine 1686. i 1687. završena je seoba dolaskom najveće skupine Bunjevaca i austrijske vlasti stavljaju ih u službu obrane granice.

U drugom razdoblju (zapravo prvom, jer ranije hrvatsko pučanstvo u Bačkoj nisu bili Bunjevci) Bunjevce su zadesile dvije teške nesreće. Madžarski kuruci, ustanici pod vodstvom F. Rákóczya izvršili su pokolj Bunjevaca, a nakon toga, 1709. g. morila ih je epidemija kuge. Ista se bolest javila 1738. i 1739. godine.

I pored navedenih nedaća hrvatsko se stanovništvo u Bačkoj oformilo kao narodnosna zajednica, odnosno kao etnička formacija s vlastitim jezikom, duhovnim i društvenim životom, te osjećajem uzajamnosti i identifikacije. U ovom procesu glavnu ulogu imali su franjevci redodržave Bosne Srebrne, o čemu Sekulić podastire sve relaventne podatke. Zahvaljujući franjevcima formiraju se bunjevačke župe, tiskaju se knjige i razvija pismenost na narodnom jeziku.

Treće razdoblje traje od sredine XIX. stoljeća do sredine XX. stoljeća. U ovom razdoblju dešava se bunjevački narodni preporod, ali i žestoki asimilatorski nasrtaji. Istakao bih dvije važne godine. To je 1869. kada je Ivan Antunović počeo preporoditeljsku aktivnost, te 1897. kada madžarske vlasti zabranjuju materinji jezik u bunjevačkim školama. Sekulić je sasvim ispravno naglasio da u odnarodivanju Bunjevaca suraduju država i Crkva u Ugarskoj. U ovom razdoblju bačke Bunjevce i Šokce zadesio je raspad Austro-Ugarske Monarhije, događaj od sudbonosnog značaja za njihovu daljnju sudbinu. Nove granice razbile su bunjevački etnički prostor na madžarski, srpski i rumunjski dio. Baja i Subotica kao duhovna središta Bunjevaca našla su se u politički suprotstavljenim državama. Smatram da A. Sekulić nije dovoljno naglasio dramu bačkih Bunjevaca i Šokaca u to vrijema, da nije istakao njihovu borbu za ulazak svih krajeva u kojima obitavaju u sastav nove jugoslavenske države, da su preko svoje delegacije bili prisutni čak i u Parizu na Konferenciji mira. Izmedu njihove gorljive želje da se ujedine s ostalim Južnim Slavenima i onoga što ih je zadesilo nakon što je ta želja djelomično ostvarena, postoji ogromni jaz. Dr. Vaso Bogdanov je imao smjelosti javno kazati što se desilo. »Želeći prvo da ih u eri pseudoparlamentarizma (1918–1928) pretvore u svoju pokornu glasačku vojsku, velikosrpski vlastodršci pokušali su Bunjevce silom da srbiziraju, sredstvima, koja se često nisu razlikovala od postupaka madarizacije peštanskih šovinista« – zaključuje V. Bogdanov.

V. NASELJA

Peto poglavlje ima posebnu vrijednost za zavičajnu povijest. Sekulić je

predstavio sva bunjevačka, a u VI. poglavlju i šokačka naselja. To su: Baja i njoj gravitirajuća sela: (Bački Aljmaš, Bácsalmás), Bikić, (Báckbokod, Bököd), Čatalja (Csatalia, Csátalja, Csatallya), Čavolj (Csávoly), Dušnok, Gara, Gornji Sv. Ivan (Felsö szent Iván), Jankovac (Jankovácz), Kaćmar (Katymar), Kunbaja, Madaraš (Madaras), Matević (Mátéhaza, Matćlke), Miljkut (Meljkut, Mélykút), Vancaga (Bajaszentistván), Vaškut (Baškut, Bachkuta, Vaskút), a upozorio je na bunjevačka naselja u županiji Fejér, Erčin (Ersci) i županiji Peštanskoj, Tukulja (Tököl). Ne vidim razloga da se nisu spomenuli Bunjevci u Sentandreji poznati kao Hrvati Dalmatini.

U povijesti Sombora, Sekulić daje povijest i naselja koja gravitiraju ovom bunjevačkom središtu. To su: Nenadić, Gradina, Čičovo, Rančevo, Ivanovo Selo, Šaponja, Čonoplja (Csonoklia, Csomokla, Csonoplya), Lemeš (Nemes Militics, Svetozar Miletić), Bezdan, Krnjaja, Kruševlje, Riđica, Stanišić.

Uz Suboticu prikazana su naselja okonje: Bajmok, Čantavir (Csantavér), Đurdin, (Györgyen), Kelebija, Ludoš (Ludassal, Ludasegyház), Šebešić (Sebastin, Sebestyénegyháza, Sebesics), Tavankut, Tompa, Vantalek (Vámtelek, Pavlovac), Verušić, Zobnatica, Žednik (Načvin, Nagyfény). Medu šokačkim nasljima u Bačkoj, Sekulić je iscrpno predstavio Bač (to je sažetak autorove monografije Drevni Bač), a potom slijedeća naselja: Bereg (Bački Brijeg), Bodani (Bodan, Bogyan), Monoštor (Bački Monoštor; Monostorszeg), Plavna, Sonta, Vajska. Autor je izostavio šokačko naselje s madžarske strane Santovo (Hercegszántó), a ne vidimo za to opravdanje.

VII. GOVOR BAČKIH BUNJEVACA

Kao filolog, Sekulić je ovdje bio na svome terenu. Poglavlje je napisano pregledno i informativno. slažemo se s uvodnom konstatacijom: »Govor bačkih Bunjevaca je štokavsko-ikavski i značajan je za prepoznavanje njihova podrijetla, te je obilježje njihove narodnosti.« Problematici govora bačkih Bunjevaca autor nije pridodao poglavlje o imenima i prezimenima. Učinio je to tek u X. poglavlju, odnosno XI. za bačke Šokce. Mislim da je time učinjena mala organizacijska atipičnost.

Četiri poglavlja predstavljaju organsku cjelinu: To su: VIII. SVAKIDAŠNJI ŽIVOT, IX. DRUŠTVENI ŽIVOT, XII. NOŠNJA i XIII. NARODNI OBIČAJI. U njima je predstavljena sociologija i etnografija ove narodnosti. Poglavlja su vrlo informativna i pisana s dosta emocionalne obojenosti. Ista-kao bih popis bunjevačkih plemićkih porodica donesen abecednim redom, s navodenjem uloge u društvenom životu, kao i informacije o potomcima (ukoliko ih ima) i njihovom stanovanju danas.

Poglavlja X. i XI. posvećena su imenima i prezimenima Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj. Rad na ovoj problematici trebalo bi se proširiti i stvoriti posebnu monografiju, jednako kao što je to učinio Živko Mandić iz Budimpešte svojom knjigom »Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Madžarskoj« (1987). Patronimi, toponimi i hidronimi su lingvistički izvori za proučavanje povijesti naroda, čak i onda kada je taj naod zaboravio svoj materinji jezik. Zbog toga smatram, da je pored antroponimije i patronimije, autor trebao proširiti interes i na cjelokupnu bunjevačku toponomastiku.

XIV. BUNJEVAČKO ŠKOLSTVO

Za svaku narodnu manjinu školstvo je pitanje njenog »biti ili ne biti.« U školama se čuva i njeguje materinji jezik, školuje podmladak za komunikaciju na materinjem jeziku, odgaja etnička elita. Narodnosnim školama smatramo samo one u kojima se materinji jezik javlja kao nastavni, a nikako kao predmetni, jer je ovim školama zadaća da osposobe djecu za simetričnu dvojezičnost.

Poglavlje o školstvu Hrvata u Bačkoj pokazuje svu tragiku jedne manjine u želji da sačuva svoje škole, svjesna da time čuva i vlastitu budućnost. Nedostaje nam, ponovo, dimenzija suvremenosti, tako da ostaje otvoreno pitanje današnjeg stanja bunjevačko-šokačkog školstva u Bačkoj, pa čak i njegovog postojanja. Ukoliko djeca Bunjevaca i Šokaca ne mogu učiti svoj materinji jezik, odnosno književni jezik naroda kojemu pripadaju, tada se nad njima vrši nasilje koje nazivamo asimilacija. Ako gradišćanski Hrvati imaju pravo na svoj književni standard koji se temelji na njihovom književnom jeziku, tada isto imaju i Bunjevci.

U XV. poglavlju Sekulić predstavlja bunjevačku KNJIŽEVNOST, a u XVI. poglavlju njihovu NARODNU KNJIŽEVNOST. Prvo je poglavlje pisano s malo ambicije, jer se autor oslanja na svoju knjigu o toj tematici, dok je narodna književnost predstavljena opsežnije i studioznije.

Posljednje XVII. poglavlje obrađuje bunjevačko-šokačke umjetnike. Za navedena imena se znalo, ali ovako okupljeni u knjizi i sa kratkim životopisom oni predstavljaju ugodno iznenađenje. Dokazuju da su Bunjevci doista vitalan i stvaralački bogat etnički ogranak. Njihove naivne umjetnice koje rade sa slamom, čuvene »slamarke«, pronijele su ljepotu svoje umjetnosti daleko izvan zavičaja. Smatramo da im je u ovoj monografiji posvećeno premalo prostora, u odnosu na akademske slikare.

Bez namjere da umanjim vrijednost djela, ipak treba istaknuti da šokački dio u ovoj knjizi daleko zaostaje za bunjevačkim. Autor očito nije imao dovoljno vremena za konzultiranje potrebne građe kako bi cjelovito obradio i ovaj ogranak. Uostalom, on se sistematski bavi Bunjevcima, tako da poglavlja o Šokcima djeluju u zgradi knjige kao podstanari.

Monografija »Bački Bunjevci i Šokci« završava nadahnuto pisanom »završnicom«, popisom arhivske građe, literature, časopisa, listova i novina, sažecima na engleskom i njemačkom jeziku, te kazalom zemljopisnih i osobnih imena.

Recenzenti ove monografije su dr. Mario Petrić i dr. Dragutin Pavličević, ugledni znanstvenici iz Zagreba.

Đuro Vidmarović

FRANJEVAČKA VISOKA BOGOSLOVIJA U MAKARSKOJ 250. OBLJETNICA OSNIVANJA I RADA 1736 – 1986.

Makarska 1989. Str. 328 + 8 str. u boji. »Bogoslovska biblioteka«, Makarska. 33,5 x 25,5 cm. Ilustrirano (382 slike u tekstu i 20 priloga u boji). Dvobojni tisak. Tvrdi uvez sa zlatotiskom.

Predgovor ovoj sadržajno vrijednoj, slikama obogaćenoj i oblikovno izvrsnoj monografiji napisao je fra Jure Brkan. Sadržaj: *I. Bogoslovijo, sretno!* (Čestitke pape Ivana Pavla II, kard. F. Kuharića i generala Franj. reda Johna Vaughna te druge brojne usmene i pismene čestitke); II. *I bijaše riječ:* Karlo Jurišić: Franjevački samostan Svete Marije u Makarskoj; Anka Petričević: Hrvatska rapsodija; Jure Brkan: Povijesni pregled djelovanja Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj; III. *I riječ tijelom postade:* Josip Ante Soldo: Arhiv samostana u Makarskoj; Vicko Kapitanović: Franjevačka knjižnica u Makarskoj; Stjepan Čovo: Skotistička komisija i apostolsko pismo »Alma parens«; Pavao Mclada: Papinska međunarodna Marijanska Akademija: Stjepan Čovo-Jure Radić: Neki vidovi Grabićeve i Bajićeve mariologije i doprinos štovanju Bogorodice; Marko Babić: »Planina i more« – Institut za proučavanje Božjega djela u prirodi; Jure Šimunović: Osvrt na odgoj; Marko Mrše: Djelovanje zbora »Milovan«; IV. *Likovi, profesori i studenti*: Leksikon profesora Bogoslovije; Stanko Anić Milić: Sluga Božji fra Ante Antić (1883 – 1965.); Hrvatin Gabrijel Jurišić: Znanstvenik fra Karlo Balić (1899 – 1977.); Profesori po abecednom redu prezimena; H. G. Jurišić: Spisateljska i izdavačka djelatnost profesora bogoslovije u Makarskoj; V. Kapitanović: Studenti Franjevačke bogoslovije u Makarskoj; H. G. Jurišić: Flores sanctitatis bogoslovije u Makarskoj; V. Časna braća-članovi samostanske obitelji; Sestre pomažu braći; Pečati; Tisak u prigodi jubileja bogoslovije; Suradnici u ovoj spomen knjizi; Sažeci-Summaria (na latinskom, engleskom, francuskom, njemačkom, španjolskom i talijanskom); Kazalo osobnih imena; Kazalo zemljopisnih naziva; Popis slika; Sadržaj-Index.

Za opću hrvatsku povijest nadasve je vrijedan prilog Karla Jurišića. Iako svoj rad skromno naziva samo pregledom povijesti makarskog samostana, ipak nam je uspio dočarati bure i oluje kroz koje se tijekom povijesti uspješno probijala krhka samostanska barka. Makarski franjevci i njihov samostan su ne samo »najtrajnija ustanova u povijesti Katoličke crkve pod Biokovom« (str. 73.), već i jedina ustanova koja od XV. st. trajno svijetli hrvatskom narodu Makarskoga primorja. U razdoblju širenja Osmanskoga Carstva, na raskrižju putova gdje su se sudarala dva ljuta protivnika – Istok i Zapad – Makarska je bila rušena i paljena, morena gladu i raseljavana. Među današnjim moliškim Hrvatima u Italiji nalaze se i potomci bjegunaca iz Makarske. Nije Makarane štedio ni turski osvajač, ali ni tobožnji mletački osloboditelj. Hrvati su, kao toliko puta tijekom povijesti, bili iznevjereni od onih kojima su se priklonili i od kojih su očekivali obećanu pomoć. Evo što god. 1671. piše fra Pavao Šilobadović: »Kako dužd pusti Primorje caru (turskom, op. m.), a budući se zakleo zakletvom, da ga ne će pustiti nikada, i budući odnio misal na čem se kleo, to mi ostasmo kao riba na osekli. I to ti uzdanje u svakomu!« (str. 40.). U doba turskoga vladanja franjevci su na ulazu u makarski samostan i crkvu morali sazidati niska i tijesna vrata »da obijesni Turci ne bi mogli ulaziti na konju« (str. 39.). Činjenica je, kaže K. Jurišić, »da su Turci bili stvarni okupatori i da je njihova višestoljetna invazija hrvatskih zemalja bila najveća tragedija u povijesti hrvatskoga naroda. Stoga smo četiristogodišnje robovanje pod Turcima navikli gledati samo u crnome svijetlu. Ipak, treba priznati, da je za vrijeme turske vladavine u našim krajevima uza sve sjene bilo i svijetlih trenutaka i pozitivnih pomaka.« (str. 45.). U jednoj izvornoj izjavi iz god. 1543. navodi se »da Turci franjevcima ovoga kraja od postanka pa do tada nisu

ništa nažao učinili« (str. 46.). Ciparski rat (1570-1573.) bio je za Makarsku i njezin samostan katastrofalan, ali »uzrok toj katastrofi bili su više Mlečani negoli Turci« (str. 46.). Posljednjega makarskoga emina Alibega Begzadića, rodom iz Bihaća, koji je bio veoma dobar čovjek i Makaranima je učinio mnogo dobra, Makarani su zajedno s njegovim ljudima iz zahvalnosti mirno odpratili na tursko područje. »Tako se na humani način završila 185-godišnja turska vladavina u Makarskom primorju.« (str. 47.).

Za vrijeme prve austrijske okupacije južne Hrvatske, makarski franjevci iznose želje tamošnjega puka, da se združi s pukom Hrvatskoga kraljevstva. Nu Austrija te želje »ni tada, kao ni nikada poslije nije ispunila« (str. 52.). Dapače Austrija je u tadašnjoj Dalmaciji — »usprkos činjenici da je njezino stanovništvo skoro 100 posto govorilo samo hrvatski — uvelo talijanski kao službeni jezik« (str. 55.). Početkom I. svjetskoga rata franjevci su ipak željeli da Austrija dobije rat, jer su smatrali da će cjelokupnost hrvatskih zemalja »najbolje biti zajamčena pod vlašću habsburške dinastije« (str. 59.). No kada je Hrvatski sabor 29. listopada 1918. raskinuo sve državne sveze s Austro-Ugarskom i proglasio Hrvatsku nezavisnom, franjevački ljetopisac Petar Grabić oduševljeno je zapisao: »Naša Hrvatska kraljevina dakle je postala potpuno slobodnom i samosvojnom?! Ovo se veselje samo ćuti, ali se perom izraziti ne da!« (str. 60.). Nažalost, uskličnici iz ovoga Grabićeva zapisa za samo mjesec dana su povenuli. Ostao je samo upitnik. Strašni upitnik zbog čega i koga su se to hrvatski zastupnici odrekli stečene hrvatske nezavisnosti i Hrvatsku na tanjuru poklonili stranom vladaru. A imali su na raspolaganju vojsku koju brojčano daleko nadmoćnija talijanska sila ni u jednoj bitki nije uspjela pobijediti. I mornaricu brojem i snagom najjaču na Jadranu.

Hrvati nisu imali sreće ni s Francuzima, koji su na bajunetama Napoleonovih vojnika donosili Europi slobodu i demokraciju. Poznato je koliko je ljudi pobijeno i dobara uništeno u bivšoj Poljičkoj knežiji. Samo zato što su Poljičani željeli sačuvati svoju stoljećima vlastitom krvlju branjenu slobodu. Ni Hrvati u Makarskom primorju nisu prošli bolje. Samo jedan primjer. Za vrijeme francuske okupacije zbog tobožnje (nedokazane) pobune strijeljan je župnik Igrana fra Augustin Delić. Samostan u Živogošću bio je pretvoren u vojarnicu i sav je njegov pokretni imutak s dragocjenostima crkve, knjižnice i pismohrane rasprodan na javnoj dražbi u Makarskoj (str. 53.). Kada je god. 1809. Napoleon bio na vrhuncu svoje moći, u Makarskoj je podignut spomenik francuskoj vojsci u narodu prozvan »Napoleonov spomenik«. Ovaj spomenik, pripominje i opominje Karlo Jurišić, »i danas na zapadnom ulazu u novu Makarsku svjedoči o dva velika nestala carstva, francuskom i austrijskom, koja su nekada zlosretno vladala našom zemljom« (str. 55.).

Književni povjesničari i knjigoljupci pozorno će pročitati prilog V. Kapitanovića o franjevačkoj knjižnici u Makarskoj, koja »posjeduje bogatu polutisućljetnu baštinu knjiga i rukopisa« (str. 108.). U knjižnom fondu se nalazi lijep broj inkunabula, preko 200 knjiga iz XVI. st., preko 600 časopisa, bogata i raznovrstna zbirka rukopisa. Kapitanović je u svom prilogu opisao inkunabule, hrvatske stare knjige i skotističke rukopise. Od starih hrvatskih knjiga osobito su zanimljive one u

kojima se kaže da su napisane hrvatskim jezikom ili u kojima se spominje hrvatsko ime (prineseno u yazik haruatski - god. 1708.; uffiziale di Croati a cavallo - god. 1787.; prineseno u harvaski jezik ... od harvaskih darxavaa - god. 1754.; istomačene iz latinskoga u harvatski jezik ... slavnoga naroda slovinskoga - god. 1794.; redovnikov harvaskoga naroda - god. 1778.; prenešen i složen na harvatski jezik - god. 1628.; in dem königreiche Kroazien - god. 1796.; misnika harvaskoga slova - god. 1767,; Lado horvatzki - god. 1828; harvatski jezik - god. 1727.; izgovara u haruaski jezik ... za korist naroda harvasckoga - god. 1747.). Ove knjige svjedoče i to, da su hrvatski pisci pod slovinskim jezikom uvijek razumijevali hrvatski jezik a pod Slovincima Hrvate. (Jezikoslovci bi o ovome trebali napisati posebnu monografiju, s osobitim obzirom na spominjanje hrvatskoga imena u povijesnim izvorima i književnim tekstovima. Potvrda ima obilno, u što me uvjeravaju moji vlastiti ispisi.). Kao zanimljivost navodim puni naslov jedne stare hrvatske knjige (str. 151.): Nauk za sahranu zadavljenih, utopljenih, sledenih, obiscenih, odussenih, otrovanih, udriveni od groma, i prem rodeni koji davaju priliku da jesu mertvi. Zadar, Iz tistalača Ante Luigi Battara, 1816.

U monografiji su posebno istaknuti oni hrvatski franjevci, koji su proslavili Franjevačku provinciju Presvetoga Odkupitelja u Hrvatskoj i Franjevački red u cjelini. Najglasovitiji od njih fra Karlo Balić, znanstvenik svjetskog glasa, »približio je, osvijetlio i afirmirao Skotov nauk danas« (str. 179.). Balić je najzaslužniji za izdavanje Skotovih djela i za to je dobio najveća priznanja. Balić je bio ne samo istaknuti skotist, nego i mariolog svjetskoga glasa. »U srednjovjekovnoj filozofiji i teologiji, a posebno u skotizmu i mariologiji, fra Karlo (Balić) je svakako u samom vrhu svjetskih stručnjaka« (str. 213.). Pismo pape Pavla VI. upućeno fra Karlu Baliću prije njegove smrti je »najveća pohvala fra Karlu za sve dobro, što ga je učinio Bogu i Gospi na slavu, Crkvi Božjoj na korist, a na čast i diku Franjevačkom redu, svojoj Provinciji i svome hrvatskom narodu« (str. 212.). Za Balićev uspjeh ponajviše je zaslužan fra Petar Grabić (1882-1963.), veliki sin Provincije Presv. Odkupitelja, koga neki »nazivaju 'Ocem Provincije' radi onoga što je za nju značio i do kojih ju je granica doveo« (str. 189.). Suvremenik fra Petra Grabića fra Leonardo Bajić (1889-1948.) dao je »možda i veći doprinos ekleziologiji i mariologiji od doprinosa bilo kojeg člana Provincije Presv. Odkupitelja u cjelokupnoj njezinoj povijesti« (str. 192.). Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj poznata je po svom Institutu »Planina i more« te Malakološkom muzeju. U evanđelskom smislu ju je proslavio sluga Božji fra Ante Antić (1883-1965.). Ovaj Božji ugodnik nije osvajao učenošću, već ljubavlju za čovjeka pojedinca. Problem svakoga čovjeka bio je i njegov problem. »Bio je Božji, a tko je Božji i tko ima Boga u srcu, taj uvijek nastoji biti i bliz ljudima.« (str. 208.).

Slavni sin franjevačke Provincije Presv. Odkupitelja bio je i dr. fra Krsto Kržanić (1894-1973.), pisac (objavio je oko 600 većih i manjih radova iz raznih područja) i »poznati govornik, propovjednik i konferansijer« (str. 224.). Za njega dr. fra Karlo Jurišić u svom radu »Život i rad fra Krste Kržanića« (Zbornik »Kačić«, VIII., Split 1976., str. 255-336.) kaže, da »spada među plodnije franjevačke pisce u hrvatskom narodu«. Kao prvi Hrvat doktorirao je iz filozofije na Katoličkom sveučilištu Srca Isusova

u Milanu i to s najvišom mogućom ocjenom. Prijateljevao je s poznatim stranim uglednicima (znanstvenicima, političarima, književnicima, crkvenjacima), među njima i s jednim papom i jednim predsjednikom Talijanske Republike, pa su mu bila otvorena sva vrata u svijet. Ali je on, vođen svojim životnim načelom – služiti Bogu i narodu – ostao vjeran svom hrvatskom narodu i svjoj franjevačkoj Provinciji ne ostavljajući ih i služeći im samozatajno. Teško tamnovanje samo je učvrstilo njegovu vjernost Bogu i narodu. Nu ono što ga je najviše resilo kao čovjeka i franjevca bila je skromnost. A skromnost je izvrsnoća velikih ljudi i izgrađenih značajeva.

Završujem ovaj prikaz nadahnutim stihovima Anke Petričević iz njezine »Hrvatske rapsodije« (str. 78.). Stihovima tinovskih uzleta, tužnim i bolnim, jednostavnim poput pučkih tužbalica: »Naslonjena na bol svoju,/Mati moja tužna lica,/U rukama liru drži.../Mati moja Hrvatica./O tužna je mati moja:/Zjene su joj potamnile,/Noge su se izranile;/Lice joj je napaćeno./ I lira je njena tužna.../Kad je dirne - ona plače/... I dokle će lira tužna/U rukama njenim suhim/Plakat gorke tužbalice!?

Tomislav Heres

POLJSKI ČASOPIS O PODRIJETLU BIJELIH HRVATA

U poljskom časopisu »Pamietnik Słowianski« (broj 36/37, 1986/1987., str. 247.-257.) Jerzy Bechcicki objavio je rad pod naslovom »O problematici podrijetla Bijelih Hrvata«. Budući da je u nas ponovno oživljeno zanimanje za problematiku podrijetla Hrvata, iznosimo kratak sadržaj ovoga rada.

Uvodno autor kaže da su se u dosadašnjim raspravama o teritorijalnom opsegu Bijele Hrvatske iskristalizirala dva stanovišta – maksimalističko i minimalističko. U svom djelu »Hrvatska« (Krakov 1873.) Z. Wojciechowski postavio je temelje maksimalističkom shvaćanju, po kome se je Bijela Hrvatska prostirala od gornjega toka Labe na zapadu do Dnjestra na istoku i od južnih čeških Krkonoša, Tatra i Karpata na jugu do gornjega toka Visle na sjeveru. To shvaćanje, nastavlja autor, prihvatili su na pr. L. Niederle, F. Dvornik, S. Sakač, D. Mandić, Z. Vana, T. Heres, J. Horvat, Lj. Hauptmann, J. Rus, R. Jamka, S. Grubišić, N. Županić, T. Lehr-Splawinski, V. Hruby. Maksimalistički opseg Bijele Hrvatske suzilo je minimalističko shvaćanje (V. Jagić, J. Widajewicz).

Iznoseći razna mišljenja o podrijetlu imena Hrvat, autor opširno izvješćuje o tzv. iranskoj teoriji – služeći se radom T. Heresa »Dugo putovanje od Irana do Jadrana« (»Poljica« I, Gata 1982.). Autor posebno citira one dijelove Heresova rada u kojima se govori o predćirilometodskom podrijetlu glagoljice, starohrvatskoj umjetnosti, postanku hrvatskoga grba, bogumilstvu, crnomorskim odnosno donskim Hrvatima (Tanais), zakarpatskoj Velikoj Hrvatskoj i doseljdbi Hrvata.

Na koncu autor raspravlja o zakarpatskoj Bijeloj Hrvatskoj, koja je kao država obstojala do konca X. st. Poslije toga Bijela Hrvatska ulazi u sklop poljske i češke države. Kasnije se skupina sjevernih Hrvata na području poljske države polagano asimilira.

T. H.

ZA ŠIRENJE MILOSRĐA

Gabrijel Turčin: »Sv. Leopold Bogdan Mandić, čovjek milosrđa i dobrote«, Osijek 1989.

U vrijeme kad se razbuktavaju strasti, kad se – najvećma prikriveno, ali i na otrovno javan način – potiče na mržnju, dobro je da se među lektirom što je nude izdavači nađe i djelce što promiče dobrotu i milosrđe. Promiče štovanje hrvatskog sveca, Hercegnovljana i Padovanca, Leopolda Mandića, ali i nasljedovanje vrlina koje je taj »naše gore list« posjedovao u ogromnoj mjeri: ljubavi prema bližnjemu, milosrđa, skromnosti...

Sam autor, prerano umrli hrvatski kapucin, ističe u predgovoru uvjerenje da će svojim radom moći istaknuti poruku sv. Leopolda našem vremenu o njegovu upućivanju na milosrđe Božje i na širenje tog milosrđa među svim ljudima. Baš po toj svojoj namjeni knjižica je, makar jedna u nizu djela o našem svecu, značajna i sreća je što je Hrvatska kapucinska provincija, putem svog centra »Leopold Mandić« u Osijeku, odlučila da knjižicu izda, skromno je premda ukusno opremi i tako omogući da dođe u ruke što većeg broja vjernika. Nadajmo se, bar u poneku ruku i onoga što vjernikom nije...

Djelo je originalno pisano na talijanskom, jer je nastalo kao diplomski rad pok. Gabrijela za vrijeme studija u Milanu; na hrvatski ju je znalački preveo autorov redovnički subrat fra Davor Burić. Premda nije običaj da se u »Maruliću« predstavljaju prevedene knjige, mislim da je ovaj izuzetak na mjestu, jer je autor Hrvat, pa da je poživio, i sam bi je dao i u hrvatskoj verziji, da ne kažem »autoprijevodu«.

U prvom dijelu knjige naći ćemo biografski profil hercegnovskog i hrvatskog sveca, drugo poglavlje, po mom mišljenju najvažnije, posvećeno je razmatranjima različitih aspekata Božjeg milosrđa. U drugom dijelu progovara autor o sv. Leopoldu kao redovniku i svećeniku, a posljednje je poglavlje o. »Leopoldovu Istoku« – njegovoj ispovjedničkoj djelatnosti i, slobodno recimo, žrtvi, spasavanju duša u čemu je bio – kako napisa T. Šagi Bunić – »tihi trudbenik našega stoljeća«.

Na kraju vrijedno je spomenuti da se knjiga našla u prodaji baš na Svečev spomen-dan, pred novom crkvom posvećenom njemu, u osječkoj župi također posvećenoj sv. Leopoldu Mandiću. Knjiga je ilustrirana, s kartonskim koricama u bojama (ljubičasti ton, asocijacija na pokoru) i prodavala se po zaista pristupačnim cijenama. Zaslužila je da se nađe u knjižnici svakog vjernika.

Antun Removčan

IZVRSNA MONOGRAFIJA

»Osijek – Katolička crkva jučer i danas«, Đakovo 1987.

Točno godinu dana iza održavanja simpozija pod istim nazivom, u Osijeku je predstavljena monografija »Osijek – Katolička crkva jučer i danas«, uz 300. obljetnicu oslobođenja Osijeka od Turaka. Knjiga se pojavila u knjižarama, župskim uredima i samostanima zapravo tek pred kraj 1988, no korektnosti radi dajem u podnaslovu ono što na knjizi piše, tj. godinu 1987.

Tako se, zahvaljujući suradnji Biskupskog ordinarijata Đakovo, Dekanata osječkih župa i Družbe sestara Svetog Križa, u Osijeku pojavila

monografija koju nema nijedan hrvatski grad, bar ne do vremena njena izlaženja. Odgovorni urednik tog upravo divot-izdanja je Andrija Šuljak, organizator i grafički urednik Antun Jarm. Knjiga je izdana u tri verzije: u prvoj, s najvećom nakladom, uz hrvatski tekst je i njemački, u drugoj engleski, u trećoj mađarski (zbog toga što je to jezik susjedâ, ali i zato što je Osijek svojevremeno potpadao pod mađarsku crkvenu jurisdikciju). Knjiga ima 158 stranica, format joj je 24 x 37 cm, tiskana na papiru za umjetnički tisak uz izvanredne fotografije u bojama (autor S. Živulović).

Uz uvodni tekst Nikole Dogana »Bogatstvo i raznolikost Crkve Kristove« ujedno su fotografije i kratki životopisi dva velika Osječanina: biskupa J. J. Strossmayera i kard. F. Šepera, te đakovačkih biskupa S. Bäuerleina i Ć. Kosa. Povijesni dio knjige započinje pregledno pisanim prikazom »Sakralni život u Mursi« iz pera Mirka Bulata. U tom je prilogu najzanimljivije ono o osječkoj Bazilici mučenika, za koju se zna već više od 1300 godina, vidio je još njene ruševine M. P. Katančić, ali se ni do danas ne zna gdje bi bili njeni ostaci (a vjerojatno ih više i nema).

Naredna dva priloga iz pera su neosporno najboljeg poznavaoca srednjovjekovne povijesti sjeverne Hrvatske: dra Ive Mažurana. U tekstu »Crkva u srednjovjekovnom Osijeku« obavješćuje nas da se crkva i župa u Osijeku spominju tek 1332. godine, ali je sigurno da su postojale i davno ranije, ako ne i cijelo stoljeće. Drugi se prilog tog autora odnosi na neosporno najteže dane Crkve u Osijeku: »Kršćani u turskom Osijeku (1526-1687)«. Samo jedan detalj karakterizira težak položaj kršćana u gradu: god. 1579. bilo je svega 26 kršćanskih kuća prema 319 muslimanskih. Nu povremeni dolasci svećenika u Osijek hrabrili su kršćane i nijetili nadu u oslobođenje, koje su dočekali poslije punih 160 godina.

Mnogo više zna se o crkvenom životu poslije tog sretnog dana. Stoga je i prilog Andrije Šuljka mnogo opširniji. A taj prilog – »Katolička crkva u oslobođenom Osijeku« – obuhvaća i znatno veće razdoblje: od 1687. do 1960. godine. Tu je od posebna interesa materijal o gradnji sakralnih objekata, pionirskom radu Crkve na polju kulture i prosvjete, te tekst o »rođenju« velike Đakovačke ili Bosanske i Srijemske biskupije. Osječanima će biti drago saznati ponešto više o pastoralnim djelatnicima, koji su prije imali čak i svoju ulicu u gradu (npr. Antun Turković), i ostalima značajnim ličnostima ne samo za crkveni nego i kulturni život u Osijeku. Posebnu pažnju pobudit će poglavlje »Novo lice Crkve u Osijeku« zbog pisanja o najvećem sinu Osijeka, a u to vrijeme valjda i Hrvatske – Josipu Juriju Strossmayeru, zatim poglavlje »Gradnja gornjogradske župne crkve«, koju Osječani simpatičnom netočnošću nazivaju katedralom.

Slijede prilozi o redovnicima. O isusovcima piše Mijo Korade (uz sliku Plečnikova projekta Svetišta Srca Isusova na Gajevu trgu, crkve nikad dovršene i neopravdano zbrisane). O franjevcima piše Emanuel Hoško. Spomenimo samo da je prvi poznati franjevac u Osijeku bio fra Šimun iz Bača koji je došao zajedno s vojskom što je oslobodila grad od Turaka. O kapucinima piše Hadrijan Borak, koji je na Simpoziju 16. i 17. listopada 1987. iznio veoma zanimljive detalje, što nisu mogli naći mjesta u knjizi. (Uopće je knjiga donijela priloge podosta kraće, što se moralo učiniti da izdanje ne bude

enormno skupo. Stoga će najveću korist od čitanja te monografije imati onaj što je i bio nazočan oba dana na simpoziju.)

Marin Srakić autor je vrijedna priloga »Kulturno-prosvjetni rad u 18. i 19. stoljeću«, što nam pokazuje koliko je mnogo Crkva učinila i na tom polju uz svoj glavni rad: na spasavanju duša. Najzanimljivija poglavlja u tom prilogu su »Pretpreporodno doba« i »Svećenici u 'Osječkom ilirskom krugu' do 1848. godine«.

Slijedeći prilog nosi naslov »Redovnice«. Autorice su, razumljivo, redovnice, pripadnice redova što djeluju u Osijeku. Prve su u Osijek došle sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog, o kojima piše s. Edita Marić. Iz karizme istoga sveca nikle su i Kćeri kršćanske ljubavi s. Vinka Paulskog, što dođoše u Osijek 1881. g., sedam godina poslije navedenih sestara. O njima piše s. Alda Blažek. Djelovanje Marijinih sestara opisuje s. Marija Babić, a s. Kasilda Vidović autorica je odlomka što govori o Družbi sestara sv. Križa (te sestre iz Germeringena potpomogle su i izdanje ove monografije). S. Terezija Sapun prikazuje rad sestara reda sv. Bazilija Velikog, koje su – za razliku od prije nekoliko desetljeća – danas uglavnom pastoralno usmjerene. Slijedi prikaz djelovanja Družbe sestara Naše Gospe. Tu su još osvrti na djelovanje Družbe sestara Kraljice svijeta. Družbe kćeri milosrđa trećega samostanskog reda sv. Franje, a autorice tih priloga su Julijana Parić, Lucija Marinović i M. Egidija Galić. Ukupno osam družbi katoličkih redovnica uspješno ugrađuje svoj život i rad u Crkvu koja živi u Osijeku.

Rođeni Osječanin Ivan Šešo govori opširno o katoličkom pokretu u Osijeku. Tu se spominju mnoge ugledne osobe nekadašnjeg Osijeka; pisac Antun Matasović, svećenik-pisac Karlo Grim, Antun Janoši, dr. Stjepan Pelz i kasniji značajni osječki znanstvenik dr. Kamilo Firinger. Pred kraj knjige poglavlje je »Pregled pastoralnog djelovanja danas«, veoma opširan i izvrsno pisan prilog Pere Aračića.

Po završenom dijelu koji je monografija u užem smislu, nalazi se još slikovni prilog »Simpozij i jubilarno liturgijsko slavlje«, zatim kronološki pregled važnijih povijesnih događaja Katoličke crkve u Osijeku i za budućnost vezan prilog: župnici osječkih župa. Kako je monografija ne samo popularna nego i znanstvena valjalo ju je opremiti kazalom imena i bibiografijom.

Izvrsna knjiga koja bi trebala da se nađe u svakom katoličkom domu u Osijeku, ali i u Đakovu i bližoj okolici. Lektorica s. Zorka Kojaković vrijedna je spomena jer je jezik knjige upravo uzoran. Lektor njemačlog dijela je Christine Kalthof-Ptičar, koja također zavređuje hvalu, a engleski i mađarski tekst prikazivač nije kadar da ocijeni. Nu kako je cijela edicija rađena izvanredno ozbiljno, zacijelo ni ondje nema zamjerke.

Antun Removčan

»APOSTOL EVROPE« U ILOKU

Uz 300. obljetnicu proglašenja svetim Ivana Kapistranskog 1690 – 1990.

Malo je ljudi i svetaca sudbine kakvu je imao pravnik, kasniji franjevac i veliki branitelj katoličke vjere, propovjednik Ivan iz Capestrana. Rodio se u plemićkoj obitelji u gradiću Capestrano, srednja Italija, 24. lipnja 1386. godine. Završava pravne nauke, zatim je u službi napuljskog kralja, no Bog ima svoje putove. Tako poslije jedne bitke

neprijatelji bacaju Ivana u tamnicu, gdje ga pohodi Božja milost, koja od svjetovnog načini duhovnog čovjeka. Kada je oslobođen tamnice, stupa u franjevački red, završava bogosloviju, te brzo postaje poznati propovjednik. Zapažaju ga vladari i pape, te ga šalju da rješava najteže razmirice toga vremena među vladarima i gradovima. Kapistran većinu sporova rješava na opće zadovoljstvo, tako da ga možemo s pravom nazvati »branitelj mira«.

Svoje govorničke sposobnosti koristio je u svojoj domovini u mnogim gradovima, šireći uz sv. Bernardina Sijenskog slavu i štovanje Imena Isusova. Upravo je Kapistranova zasluga što je Bernardin brzo iza smrti uvršten u svece Katoličke crkve.

Kapistran je uvijek bio na usluzi papama a svojim pravnim i govorničkim sposobnostima služio na korist Crkve. Po Italiji je propovijedao protiv krivovjerja, a poslije u češkoj protiv husitske nauke, dok mu konačno papa Kalisto povjerava propovijedanje vojne za obranu Evrope od nadolazećih Turaka. Kapistran iako sedamdesetgodišnji starac prihvaća papinu želju, te počima u Budimu pomirivati ugarske velikaše i ujedinjavati ih da krenu prema Beogradu u obranu Evrope. Bio je odličan govornik, pa je uspijevao oduševljavati ljude za Božju riječ i svetu stvar iako ga nisu razumjeli, jer je govorio talijanski. No, ljudi su više slušali njega i duhovnim ušima razumjeli njegove riječi, bolje nego tumače koji su prevodili njegove propovijedi. Tako je u proljeće i ljeto 1456. god. prema Beogradu krenula sa sjevera i zapada čudna masa svijeta: studenti, skitnice, seljaci, trgovci i dr. Zastupljeni su razni narodi: Nijemci, Poljaci, Mađari, Hrvati, Srbi i dr. Tu su se ispremiješale razne vjere: katolici, pravoslavni, Židovi i dr. i svi kreću, iako neupućeni u vojne vještine, u obranu zapadne civilizacije protiv Osmanlija. Od juga i istoka slijeva se silna vojska, prema nekima oko 120.000 svih rodova dobro opremljene vojske, s velikim brojem topova, pušaka i drugog vatrenog oružja. Na čelo kršćanske vojske stavlja se Ivan Hunjadi, u narodnoj pjesmi opjevani Sibinjanin Janko, poznati ugarski vojskovođa. Tjeskoba ga hvata, jer oko sebe ima tek malo prave vojske, a sve drugo je zapravo smetnja. Kraj sebe ima Ivana Kapistrana, koji gorljivo potiče na neustrašivu borbu i govori »U ime Isusovo pobijedit ćemo!« Ta njegova jaka vjera prelazi i na križare, te uz povike »Isuse, Isuse« idu u najžešće okršaje. Kada danas razmišljamo o toj velikoj bici, gdje je ta gomila kršćanske raje, jer ne možemo reći vojske, zaustavila tadašnju svjetsku silu, moramo potvrditi riječi suvremenika da je to Božje djelo. Svi su bili svjesni da to nije učinjeno ljudskom mudrošću i snagom, što je najbolje pokazivala raznobojnost kršćanske vojske. Svjedoci bitke odmah pobjedu pripisuju zanosu Ivana Kapistrana, koji je svojim primjerom prenosio na križare. Bio je u prvim redovima potičući ljude na junačku borbu, molio je, i druge poticao na ustrajnu molitvu, našao se u organizaciji popravljanja tvrdavskih zidova, organizirao zdravstvenu službu i dr. Njegovi pratioci kažu da svećenicima nije dao nositi oružje, nego ih je poticao da obilaze ranjenike te im dijele utjehu vjere i medicinsku pomoć.

Na dan sv. Marije Magdalene, 22. srpnja 1456. godine završava bitka pod Beogradom, Turci bježe glavom bez obzira, ostavljaju svoje mrtve i ranjenike, topove i šatore, spašavaju glave. Kršćanska vojska bježi ispod kontrole svojih vojskovođa i ne sluša nitko nikoga. No, brzo nastaje pustoš jer se

javlja strašna bolest toga vremena – kuga, mnogi umiru još na bojištu, a drugi na putu prema kući. Ivan Hunjadi umire u Zemunu 11. kolovoza, a uz njegovu postelju je Kapistran. Evropa se raduje pobjedi, zvone zvona radosti na svim crkvama, slave se zahvalne službe Božje, a nosioci pobjede Hunjadi i Kapistran gledaju smrt i slušaju smrtna zvona na bojištu.

Nakon smrti Ivana Hunjadija Kapistran ostavlja Zemun, odlazi sa svojom braćom franjevcima prema Slankamenu, a poslije u Ilok, gdje stiže 1. rujna. Sve je slabiji, jer od bitke nije ništa jeo, stalno mu je pred očima bila prolivena krv. U iločkom samostanu provodi zadnje dane svoga života. Tu ga posjećuju mnogi velikaši, također i sam kralj, koji mu ostavlja i svoga liječnika. Kapistran je bio svjestan da mu je to posljednja bitka. Žarko je želio biti mučenik, ali mu se to nije ostvarilo, nego je polako dogarao kao svijeća na oltaru. Umro je 23. listopada 1456 – u subotu, uz molitvu svoje braće.

Kako je uspijevao okupljati oko sebe slušatelje za života, tako je nahrupio silan svijet oko njegova odra, a kasnije oko groba, tako da je zabilježeno da su dolazili »kao na grob kakvog apostola«. Još za života činio je čudesa, a sada ih se događalo još i više. Postoji nekoliko popisa neobjašnjivih događaja – čuda, koje su popisivale posebne komisije. Tada je zaista bila živa svijest da je umro svetac. Ali vremena se mijenjaju te 1526. g. Turci zauzimaju Ilok, stižu do Mohača. Tada se zameo trag tijelu Ivana Kapistrana. Zatihnula je i briga oko proglašenja Kapistrana svecem, tek tu i tamo po koji glas ga se sjeća kao Božjeg ugodnika. Iako je u našim krajevima vladala turska sila, ipak je Kapistran uvršten među blaženike 1622. godine.

Krajem 17. st. Turci u Evropi nisu baš posve sigurni, gube poneke bitke, tako 1683. oslobođen je Beč, to je bio znak evropskim vladarima da se ujedine i tjeraju tursku silu prema istoku. Papa Inocent XI. iz Obitelji Odescalchi organizator je Svete lige za borbu protiv Turaka, ali uz ovu materijalnu organiziranost, sjeća se i velikog branitelja Beograda Ivana Kapistrana i priprema njegovo uvrštenje u popis svetaca Katoličke crkve, kao da želi reći neka i sada bude u pomoći. No, smrt ga je spriječila da to učini, nego je to konačno 1690. učinio njegov nasljednik papa Aleksandar VIII. Pape dadoše Kapistranu naslov »apostol i branitelj Evrope«, a sadašnji papa ga je proglasio zaštitnikom vojnih kapelana, u zemljama koje imaju te službe.

Kapistran je u povijesti Evrope najpoznatiji po svome sudjelovanju u obrani Beograda, u povijesti Crkve kao veliki propovjednik protiv raznih krivovjerja, širitelj štovanja Imena Isusova, a u Franjevačkom redu kao obnovitelj stege redovničkog života kako u prvom redu, tako i kod klarisa i u trećem redu.

Spadao je među najučenije ljude svoga vremena i ostavio je veliki dio napisanih svojih djela, uvijek je sa sobom nosio »biblioteku u vreći«, gdje je imao prepisana starija djela sv. otaca i svoja vlastita.

Kapistran je odigrao u svome vremenu važnu ulogu, ali nama može biti uzor u mnogim drugim stvarima: prvo kao čovjek koji je najprije sebe obnavljao i popravljao, zatim kao čovjek Crkve, uvijek je slušao glavu Crkve papu. Bio je neumorni širitelj mira – ima više dokumentiranih pomirenja među gradovima i pojedincima, bio je čovjek reda i discipline prema sebi i drugima.

Ilok i njegova franjevačka crkva i samostan čuvaju uspomenu na ovog velikog čovjeka i sveca. Crkva u kojoj je bio pokopan od 1700. g. nosi njegovo ime, na oltaru se nalazi lijepa slika Josefa Kesslera iz Beča iz 1862. g. koja prikazuje Kapistrana kako predvodi križare protiv Turaka. U Iloku se obilježavaju njegove godišnjice, tako 500. obljetnica smrti 1956. g., prije tri godine svečano se slavila 600. obljetnica rođenja, 1989. godine obilježena je 300. obljetnica njegova proglašenja svetim. Sve te proslave nemaju svrhu da se živi od stare slave, nego da u našem narodu potaknu štovanje sv. Ivana Kapistrana i da pokažu na njegove kvalitete koje možemo i mi nasljedovati.

Iločani su ponosni da je Kapistran izabrao baš Ilok da tu umre i bude pokopan, jer je prije smrti rekao svojim pratiocima – franjevcima da ostanu ovdje na korist puka, da brane vjeru i šire napredak i kulturu. Franjevci ostadoše ovdje i uz žrtvovanje svojih života, čuvahu i obnavljahu crkvu i samostan, kao što i sada čine uz pomoć vjernoga puka.

Mato Batorović

POVIJEST ZADRA

(knjige I, II. i III, Zadar 1981, 1976, 1987) s historijskim reminiscencijama

Narodni odbor grada Zadra je 1961. povjerio pododboru Matice Hrvatske u Zadru da pristupi izradi sinteze povijesti Zadra od najstarijih vremena do naših dana. To bi bila prva sinteza povijesti Zadra na hrvatskom jeziku i po znanstvenim kriterijima. U planu je pet knjiga. Dosad su izašle prve tri.

I. knjiga obuhvaća najstarije razdoblje: prethistoriju i antički period;

II. knjiga obuhvaća srednji vijek do 1409, kada je ugarsko-hrvatski kralj Ladislav prodao Zadar s Dalmacijom Veneciji;

III. knjiga obuhvaća venecijanski period do 1797, kada je došlo do propasti venecijanske republike.

Zbog niza poteškoća knjige nisu mogle izaći kronološkim redom, pa je druga knjiga izašla prije prve. Dajemo kratki i sažeti prikaz za svaku pojedinu knjigu.

Knjige imaju jednak reprezentativni oblik. Korice su tvrde. Bijele su boje. Knjige su većeg opsega i sve tri zajedno imaju preko 1600 strana i 150 tabela sa slikama. K tome, knjige imaju bogat znanstveno-kritički aparat (dokumentaciju).

U planu je da izađu još dvije knjige: knjiga IV: Zadar pod francuskom, austrijskom i talijanskom okupacijom, te knjiga V: Zadar u NOB-i i socijalističkoj izgradnji (od 1941. do naših dana).

Knj. I. Zadar u starom vijeku

Napisao Mate Suić, Zadar 1981. Izdavač: Filozofski fakultet u Zadru. Str. 394 i 38 tabela sa slikama. Knjiga počinje prethistorijskom arheologijom: paleolitik, neolitik itd. – Slijede dodiri s Grcima, Keltima i Rimom. Nakon toga je prikazan period Zapadnorimskog Carstva, koje traje do 476. Knjiga tretira i razdoblje nakon 476, jer rimske tekovine traju još skoro 200 godina. Istočno-gotski kralj Odoakar skinuo je 476. posljednjeg rimskog cara Romula Augusta i sâm stupio na prijestolje, a sve ostalo je bilo po starom. Agonija zapadno-rimske kulture u Zadru i u Dalmaciji trajat će još oko dva stoljeća, nakon kojeg razdoblja Zadar i Dalmacija dolaze pod vlast Bizanta (Istočnorimskog Carstva).

Zatim se govori o pojavi ranog kršćanstva. Čini se da se to zbilo već u apostolsko vrijeme. Istočnogotska država, čiji je kralj Teodorik, obuhvaćala je i naše krajeve, uključivši i Zadar. Istočnorimski car Justinijan sruši istočnogotsku državu (555), a tada Zadar s Dalmacijom dolazi politički u sastav Bizanta. Time će za Zadar početi nova srednjovjekovna epoha, koja će trajati do početka 15. st., kada Zadar s Dalmacijom dolazi u sklop Venecije.

Knj. II. Zadar u srednjem vijeku do 1409.

Napisali: Nada Klaić i Ivo Petricioli, Zadar, 1976. Knjiga ima 606 str. i 44 tabele sa slikama. Izdavač: Filozofski fakultet u Zadru.

Sadržaj je sljedeći: Novo lice bizantske Dalmacije. Zadar se sve više razvija kao politička metropola Dalmacije i ostaje u sklopu Bizanta sve do XII. st. Venecijanski zaleti na istočnu obalu Jadrana s ciljem da Venecija zavlada Zadrom i Dalmacijom. Međutim ni ugarsko-hrvatski kraljevi ne ostaju skrštenih ruku, jer i oni polažu pravo na Dalmaciju. Hrvati su 1102. izabrali ugarskog kralja Kolomana za svoga kralja i u Biogradu n/m su ga okrunili. Dolazi do napetosti između Venecije i ugarsko-hrvatskih vladara, čak s ratnim pothvatima. Venecija, da podvlasti Zadar, iskoristi križare. U IV. križarskoj vojni zauzme pomoću njih Zadar (1202), unatoč papinoj zabrani i premda su se francuski vitezovi tome protivili. Dalmacija sa Zadrom u političkim je planovima ugarskog kralja Ljudevita Velikog (1342-1382), koji vodi rat s Venecijom. Za kralja Sigismunda (1387-1438) nasta metež s pobunama. Jedan dio Hrvata pozove Ladislava Napuljca, i njega u Zadru okrune za kralja, koji kasnije proda Zadar s Dalmacijom Veneciji za 100.000 dukata. Sigismund se tome usprotivi, vodio je dva rata protiv Venecije (1414-1420), ali Venecija ipak zavlada Zadrom i Dalmacijom.

Stoga se 1409. godina smatra prijelomnom godinom u povijesti Zadra i Dalmacije, jer je Dalmacija na temelju te prodaje došla u politički sklop Venecije. Taj period traje skoro 400 godina, sve do 1797, kada je Napoleon srušio venecijansku republiku, a Dalmaciju sa Zadrom, među ostalim, pripojio svome carstvu, preciznije francuskoj Iliriji. Zadar postaje sjedište guvernera za Dalmaciju, dok je centar uprave za cijelu Iliriju bila Ljubljana.

Nadopuna. Napoleonova Ilirija obuhvatila je i Hrvatsku do Save. Njezina desna obala bila je u Iliriji, a lijeva u carevini Austriji. Zagreb je bio u Austriji i bio je pogranični grad. U Zagrebu, na desnoj obali Save, na Remetinečkoj cesti kod starog mosta podignut je u srpnju 1989. spomenik Napoleonovoj Iliriji u povodu 200. godišnjice francuske revolucije (1789-1989).

Knj. III. Zadar pod mletačkom upravom (1409-1797)

Napisali Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec i Šime Petričić. Knjiga ima 638 str. i 68 tabela. Izdavači: Narodni list, Zadar i Filozofski fakultet, Zadar. Godina izdanja: 1987.

S početkom 16. stoljeća započinje dvostoljetno razdoblje ratova Venecije s Turskom za Dalmaciju. Turska zauzme gotovo cijelu Dalmaciju. Jedino nije uspjela zauzeti utvrđene gradove (Zadar, Split, Trogir, Šibenik). Turci napadaju i otoke, ali su bili odbijeni. Ova dva stoljeća bili su apokaliptični dani za Zadar i Dalmaciju. Tada je Venecija vodila tri rata s Turcima: ciparski rat (1570-1573), kandijski rat

(1649-1669) i morejski rat (1683-1699). Od tih ratova bio je za naše krajeve najteži kandijski rat, jer se događao u obliku trajnog četovanja što je dovelo do teškog opustošenja i depopulacije u graničnom području Dalmacije i Bosne, s upadima Turaka do mora, odnosno do utvrđenih gradova. Što nije izginulo, izbjeglo je na Zapad, a velik broj našeg stanovništva bio je odveden u sužanjstvo u Tursku.

Primjedba. Knj. III. spominje pobjedu zapadne (kršćanske) mornarice nad Turcima kod Lepanta 1571. Tu je bila prekretnica u korist Zapada. Time prestaju prodori Turaka u zapadni Mediteran i u naš Jadran. Ova bitka je značajna i za nas, jer je u njoj sudjelovalo i nekoliko naših galija. Ovoj pobjedi Zapada prethodila je pobjeda kod Malte (1565) kada je 8.000 ivanovaca odbilo 40.000 Turaka, koji su bili poraženi. Turci su morali napustiti Maltu i povući se natrag u Tursku. Tada su države zapadno-evropskog Mediterana uvidjele da Turci nisu nepobjedivi. Vrhovna komanda zapadne (kršćanske) mornarice naredi svojim borcima da nitko ne smije napustiti bojno mjesto koje mu se odredi ni uz cijenu života, a u znaku gesla »pobjeda ili smrt«. I ratna sreća se okrenula na kršćansku stranu. Na pobjedama kod Malte i Lepanta izrasla je pobjeda kršćanske vojske kod Siska 1593, gdje su Turci bili hametom poraženi i otada turski polumjesec počinje tamnjeti. Za ovu pobjedu kršćana kod Malte (1565) prvi put sam doznao kada sam bio na Malti (1973). U tamošnjem muzeju sam vidio maketu te bitke. Podatak o toj bitki trebalo je staviti u III. knjigu barem kao fusnotu.

S morejskim ratom (1685-1699) završuju ratovi između Venecije i Turske za Zadar i njegovo područje, kada je granica s Turskom bila pomaknuta dalje na istok (nešto iza Knina). To je linija Grimani. Treća linija će biti 1718. godine »linea Mocenigo«, kada je Dalmacija dobila današnje granice.

Za Zadar i njegovo područje nakon morejskog rata nastaje period 100-godišnjeg mira i izgradnje, što knjiga detaljno opisuje. To će trajati do propasti venecijanske republike (1797). Dalmacija dolazi u Napoleonovu Iliriju. Bečkim pak kongresom (1813) Zadar s cijelom Dalmacijom dolazi u sklop carevine Austrije, što će potrajati sve do propasti Austro-Ugarske (1918).

Kulturno-umjetnički karakter Zadra u prošlosti

Mi smo dosad govorili o političkim zbivanjima u Zadru i njegovu području, ali knjige detaljno opisuju i kulturno-umjetnička stremljenja Zadra. Neke zadarske crkve direktna su veza sa srednjim vijekom npr. crkva sv. Donata, katedrala sv. Stošije i dr. Knjige opisuju detaljno ekonomski i društveni život. U ovo radi ograničenosti prostora ne možemo ulaziti. Zadar je pun umjetničkih remek-djela na polju slikarstva i kiparstva, a napose graditeljstva. Dovoljno će biti spomenuti katedralu sv. Stošije, koja u svom današnjem obliku postoji od 13. st. Sada se ona temeljito obnavlja.

Vidi: Obnova katedrale u Zadru str. 726, Marulić 6/89.

Umjetnički objekti doživljuju sada svoju valorizaciju na polju turizma. Ratna oštećenja su uglavnom sanirana. Dovoljno će biti spomenuti crkvu sv. Marije (samostan benediktinki) s muzejem »Zlato i srebro Zadra«. Poslije rata ta je crkva davala tužnu sliku: bila je oštećena od bombardiranja. Sada sjaji u punini svoje ljepote. Nastoje se obnoviti zgrade iz prošlosti u prijašnjem obliku.

Zadar je i danas jak kulturni centar, što dokazuje Filozofski fakultet i druge znanstvene i kulturne ustanove.

Zadar — važan centar hrvatske književnosti u 16 st.

Unatoč opasnostima od Turaka Zadar je formirao značajan krug književnika, koji imaju važno mjesto u hrvatskoj kulturnoj baštini. Ograničujemo se na tri. To su: Petar Zoranić (»Planine«, prvi roman u hrvatskoj književnosti), Juraj Barković (»Vila Slovinka«) i Brno Krnarutić (ep »Vazetje Sigeta grada«). Oni su rođeni u 16. st. u Zadru ili u njegovoj okolici. Karakterizira ih izrazita crta rodoljublja, čega nema u tolikoj mjeri u ostalim dalmatinskim kulturnim centrima. Npr.: Baraković se tuži što Zadrani napuštaju narodni hrvatski jezik i govore talijanski.

Venecija je u 17. st. obranila Zadar i Dalmaciju od premoći Turaka

U našim historijskim udžbenicima nerijetko se minorizira venecijanski (mletački) period. Govori se, odnosno, ponavlja se da je Venecija samo iskorištavala Dalmaciju, odnosno, da nije ulagala ništa u njezin razvoj. Konkretno se govori da je kratki napoleonski period više učinio za napredak Dalmacije nego višestoljetni venecijanski period. To je jednostrana istina, a u znanstvenoj historiji treba zbivanja gledati svestrano. Dug je bio period u kome je Venecija vladala Dalmacijom, čak 400 godina, ali treba znati da je polovicu toga perioda Venecija bila u ratnom stanju s velikim gubicima. To su bila tri teška rata: ciparski, kandijski i morejski. Posljedice rata se dugo osjećaju.

Govori se nadalje da u Dalmaciji nisu ratovali Venecijanci nego naš živalj. To je opet jednostrana tvrdnja, jer je Venecija strategijski vodila ratove, Venecijanci su davali upute za ratne operacije, a u mnogo slučajeva bili su i na fronti u krvavim borbama. Venecija je naše ratnike prema svojim mogućnostima opskrbljivala ratnim materijalom, hranom i novcem. Vodila je ratove s Turcima i na drugim stranama Bliskog Istoka.

Ima još jedna historijska činjenica koja je manje poznata: Venecija je morala voditi ratove i s talijanskim državama (Đenovom, Firencom, Pizom) koje su je htjele uništiti, da bi se tako dokopale njezinih trgovačkih pozicija na Istoku. Venecija se nerijetko našla u situaciji: biti ili ne biti. Još treba dodati da je Dubrovnik davao podršku Turcima u borbi protiv Venecije, čak je dio svoga teritorija ustupio Turcima — Neum-Klek (danas BiH) i Sutorinu (danas Crna Gora).

Vidi: »Marulić« 1989, br. 3: prikaz izložbe »Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske...« str. 390.

Da smanji vojni pritisak Turaka, Venecija čini razne koncesije Turcima, što mnoge danas zbunjuje. Venecija ustupa izvjesna područja Turcima, zatim trguje, služi se mitom, iskazuje pažnju prema turskim komandantima i sl., da bi tako smanjila oštricu agresije Turaka na granicama ili da bi sklopila barem časovito primirje. A time je naš narod bio pošteđen od još većih ratnih strahota. Ova oportunistička politika Venecije urodila je plodom: Dalmacija je opet došla na političku kartu. To su one tri linije proširenja Dalmacije: linea Nani, linea Grimani i linea Mocenigo (1718), kada je Dalmacija dobila današnje granice. Dalmacija je mogla biti i veća, što je osujetila Dubrovačka Republika. Na ovu ideju o zaslugama Venecije za formiranje Dalmacije došao sam čitajući ovu III. knjigu.

Dajemo jednu nadopunu. Venecija nije bila osamljena u povijesti u takvim koncesijama Turcima. Habzburgovci (Leopold I) održali su sjajnu pobjedu nad Turcima kod sv. Gotharda (1664). Mjesto da Austrija iskoristi tu pobjedu, ona samo šest dana nakon pobjede sklopi mir s Turcima u Vašvaru, kojim ostavi Turcima sve što su oni (Turci) izgubili, čak im plati i ratne troškove pod uvjetom da Turska neće podupirati ni ugarske ni hrvatske nezadovoljnike. Zbog toga se vašvarski mir naziva sramotnim. Taj je mir bio povod zrinjsko-frankopanskoj uroti, koja je završila njihovom katastrofom u Bečkom Novom Mjestu (1671).

Za Hrvate u sjevernom dijelu Hrvatske kaže se da su »predzide

kršćanstva«, jer su svojim životima zaustavili prodor Turaka na Zapad. To se može kazati i za Veneciju, jer bi inače Turci zavladali čitavom Dalmacijom, odnosno, čitavom istočnom obalom Jadranskog mora, što bi im bilo odskočna daska u osvajanju Zapadne Evrope. Analogno se zbilo 1521, kada je padom Beograda Turcima bio otvoren put u panonski prostor, pa su došli sve do Beča, gdje ih stigne katastrofa. Nakon toga Turci pod vojnim pritiskom Austrije napuštaju panonski prostor i povlače se južno od Save i Dunava. Berlinskim kongresom (1878) Turska gubi BiH, koja dolazi u sklop Austro-Ugarske. Balkanskim ratovima (1912-1913) Turska biva potisnuta na rubni jugoistočni dio Balkana. Nakon I. svjetskog rata ostala je i dalje u Evropi uz podršku Zapada. Zadržala je Istanbul s morskim tjesnacima Bosporom i Dardanelima i područjem do rijeke Marice, jer je Zapadu više konveniralo da na tjesnacima bude Turska nego Rusija. Takvo je stanje ostalo i nakon II. svjetskog rata, a traje i danas. Štoviše Turska je danas stup NATO-a u istočnom Mediteranu, s komandom u Izmiru.

Zaključak

Ove tri dosad izašle knjige imaju veliko značenje za našu historiografiju i za srodne znanstvene struke. Pisane su sa znanstvenom akribijom i dokumentacijom, ali popularno, pa su pristupačne i našim širim građanskim slojevima. Ima odsjeka koji se čitaju napeto kao historijski roman, npr. osvajanje Zadra 1202. Čitajući ove knjige dobivamo nove zaokružene poglede na historijska zbivanja. Zahvalni smo autorima i izdavačima na tim knjigama.

Knjige se u svojoj tematici ne ograničavaju samo na Zadar nego su interesantne i s aspekta svjetske povijesti. Naša obala zajedno sa Zadrom područje je o kojem su pleli svoje konce razne velesile od ranog srednjeg vijeka pa dalje. Zadar je kroz vjekove bio centralna točka istočnog Jadrana, jer tko ima Zadar, može vladati Dalmacijom. Zato je Zadar nerijetko bio jabuka razdora, o koju su se otimale velesile. O tome smo govorili. Jedino ćemo ponoviti: Venecija je dva stoljeća ratovala s Turskom i time spasila (zajedno s Hrvatima na sjeveru) zapadno-evropsku kršćansku kulturu.

Austrija, odnosno, Habsburgovci 1813. konačno ostvare vjekovnu želju da podvlaste Zadar s Dalmacijom i tu vladaju do 1918, kada će Zadar biti otcijepljen od svoje matice i pripojen Italiji. U II. svjetskom ratu bio je teško opustošen. Poslije rata (1945) dolazi u sklop Hrvatske i Jugoslavije. Otada se postepeno obnavlja i danas je magnet mnogobrojnih turista, koji u ljetnim mjesecima stvaraju gužvu na njegovim ulicama na Poluotoku. Momentano turiste dočekuje razočaranje: katedrala sv. Stošije (izravna veza sa srednjim vijekom) nije pristupačna za javnost zbog obnove.

Navedene knjige interesantne su i za povijest umjetnosti i za studente arheologije, napose početak I. knjige. One su (a napose treća) interesantne i za studente književnosti kao pomoćna literatura. Knjige će dobro doći svim građanima koje zanima povijest.

Nestrpljivo očekujemo IV. knjigu. Nadamo se da na nju nećemo dugo čekati.

V. D.

U BRAZDI POPA GLAGOLJAŠA

»Poljica« list Poljičkog dekanata, br. 14, 1989.

Govoreći u ovom časopisu o 13. broju zbornika »Poljica« (br. 4/89) dali smo visoku ocjenu ozbiljnosti, ljubavi prema tradiciji i etičkim zasadama koje ovu ediciju obilježavaju. Ta prosudba vrijedi i za novi, 14. broj, koji je nešto većeg obujma nego prethodni (ima 250 strana, dok je broj 13. imao 222 strane). I broj 14. podijeljen je po stalnim rubrikama: TRAGOVIMA POLJIČKE POVIJESTI, DJEDOVINA U UMJETNOSTI, KRONIKA, PRIKAZI I OSVRTI i NAŠI POKOJNICI. Sjećajući se prigovora koji je lani J. B. Marušić stavio knjizi D. Vlašića »Prošlost Podstrane« (o kojoj su izašla dva članka i u MARULIĆU), odmah sam pogledao nalazi li se u novom broju Vlašićev odgovor. Našao sam ga na str. 223 i pažljivo pročitao. Kontestaciju svoje tvrdnje da u drevnim Poljicima nije bilo istinske narodne vlasti Danko Vlašić pobija argumentacijom u kojoj navodi da su Poljičani izravno birali samo svoje seoske knezove, a da su knezovi, kao elektori velikog kneza i ostalih članova Poljičkog stola, mogli birati samo kandidate iz redova vlastele i didića. Po mojemu mišljenju, sama činjenica da je puk izravno birao elektore opravdava tezu o postojanju narodne vlasti; u davnom povijesnom (strogo staleškom) kontekstu ta je praksa prilično progresivna. Poljički statut nije mogao biti sačinjen niti funkcionirati izvan (staleškog) povijesnog konteksta. Netočno je da bi Marušić iz izvorne rečenice izbacio riječ »najviše«. On tu rečenicu citira korektno (str. 209 br. 13). Ali na str. 210, u vlastitu tekstu preuzima iz toga citata samo sintagmu »iz vjerskih motiva«. Danko Vlašić ima još dva priloga: recenziju Pèrine knjige »Poljički statut« (gdje iznosi 11 spornih stvari, koje bi trebalo popraviti prije nego se tiska drugo izdanje) i novi prilog o vizitacijama splitskih nadbiskupa. Što se tiče prigovora Pèrinoj knjizi, očito je Vlašić dobro utemeljio svoje suprotstavljanje tvrdnji da bi nadbiskup Arniro bio ubijen u Dubravi, kao i svoje točke 4, 5. i 6. S velikim sam zanimanjem pročitao izvještaje o vizitacijama nadbiskupâ Cupillija, Bizze i Dinarića u Donjem Docu sredinom, kao i početkom druge polovine 18. stoljeća. Njihovih slika nema u broju 14, jer se nalaze u broju 13, gdje su objavljene njihove vizitacije u Podstrani. Što rekoh o njihovim vizitacijama u toj župi (Marulić 4/89) vrijedi i za Donji Dolac. Imam dojam da je autor pročitao i usvojio neke moje dobronamjerne primjedbe, jer je u novom prilogu naveo da su izvještaji prevedeni s talijanskog i dao mnoštvo objašnjenja za razna realija, koja se navode u tekstu. Sa zanimanjem pročitah da je nadbiskup Dinarić propovijedao puku na ilirskom jeziku. Na str. 8 navedena je 1978. godina umjesto 1748. I inače se može naći sva sila tiskarskih grešaka (kao nažalost i lani), koje tim više smetaju što su se potkrale u vrlo vrijednim prilozima 14. broja.

Budući da pripremam poseban osvrt na prilog Tomislava Heresa »Hrvatska povijest od šestog stoljeća prije Krista do desetog stoljeća poslije Krista, I dio«, o tome prilogu u ovoj recenziji ne raspravljam, ali mogu načelno reći da je vrlo vrijedan. Vrlo je zanimljiv prilog Ivana Banića »Iz korespondencije Alfonsa Pavića« (visokog austro-ugarskog dužnosnika, poljičkog historiografa i dobrotvora). Pavić je rođen u Ljubljani, ali je kasnije ustanovljeno da je poljičkog porijekla.

Neobičan je, književno vrlo vrijedan, fascinantan, mjestimično i neugodan, brutalno iskren memoarski prilog Ante Kadića »U Krugu je bio početak«.

Udarna tema ovoga broja je kronika nastanka i prikaz svečanosti otkrivanja spomenika Popu Glagoljašu, rad Krune Bošnjaka. Taj prilog ima punih trideset strana. Frane Mihanović iznosi sve sitne i krupne događaje vezane uz ovaj pothvat, ne zaboravlja spomenuti i reviju »Marulić«, koja je u broju 1/89 donijela sliku modela spomenika uz popratni tekst, čija se glavna rečenica citira i u »Poljicima«. Slijedi popis darovatelja (kudikamo najveći je iseljenik Ante Vulić), nadahnuti prilog J. B. Marušića, prigodni govori Mate Selaka, Ante Kadića, Slavka Kovačića, Nedjeljka Mihanovića, J. B. Marušića i Ante Vulića, kao i mnogo ilustracija s ove veoma važne proslave. O njoj se tu i tamo govori i drugdje u ovom zborniku. Nakon opširnih i dokumentiranih prikaza jednogodišnjeg života poljičkih župa slijedi rubrika PRIKAZI I OSVRTI s dva već spomenuta priloga Danka Vlašića i s recenzijom drame don Stipe Kaštelana »Rasulo Poljica« iz pera Ante Kadića.

Posljednji dio zbornika posvećen je tragično i prerano umrlome ocu Marku Mišerdi (1945-1989) s prilozima A. Badurine, N. Mihanovića i I. Goluba i bibliografijom radova M. Mišerde, koju je sastavio P. Bašić.

Osvježava jedno malo jezično iznašašće Pavla Perlete, župnika u Podgradu. Umjesto »birokratskih« naziva rubrika »kršteni, vjenčani, umrli«, on je te rubrike naslovio lirski: »nove kolijevke«, »nova obiteljska gnijezda« i »svježi grobni humci«.

Svevlad Slamnig

Vijesti

U Francuskoj je prikazan film »La nuit obscure« (Tamna noć) *Carlosa Saure* o životu sv. *Ivana od Križa.*

* * *

»Oko« od 30. XI. 1989. donosi članak *Nevena Jurice* o pjesništvu *Ive Lendića* povodom održavanja okruglog stola »Književnost između dvije domovine«.

U istom broju *Željko Ivanković*, u članku »Hrvatska književnost opet!«, osvrće se na izostavljanje nekih istaknutih hrvatskih pisaca iz petog sveska II. izdanja Enciklopedije Jugoslavije u natuknici »Hrvati«.

* * *

U Sarajevu je od 2. do 10. XII. 1989. održan Tjedan vjerske knjige, na kojemu su predstavili knjige raznih vjeroispovijesti *Anto Jelić, Marijan Karaula, Muhamed Mahrović, Slavko Mikelin i Periša Vranić.*

* * *

O nagradi »Goncourt«, dodijeljenoj *Jeanu Vautrinu* za roman »Un grand pas vers le bon Dieu« (Velik korak prema dragom Bogu) i o nagradi »Renaudot«, dodijeljenoj *Philippeu Doumencu* za roman »Les comptoirs du Sud«, piše L'Osservatore Romano od 23. XI. 1989.

* * *

Na talijanskoj televiziji prikazana je nova verzija *Manzonijevih* »Zaručnika« u režiji *Salvatorea Nocite.*

* * *

U časopisu »Famiglia cristiana«, br. 47/89. *Fulvio Scaglione* piše o liku don *Giuseppea De Luke,* koji se borio za autonomiju katoličkih laika u konkretnim političkim opredjeljenjima.

* * *

11. XI. 1989. odlikovan je dr. *Augustin Blazović,* hrvatski gradišćanski pisac i benediktinac, »Časnim znakom zemlje Gradišća«.

* * *

U Italiji je objavljena knjiga *Lorenza Bedeschija* »Il tempo del Frontespizio« u kojoj se nalazi korespondencija *Carla Boa i Bargellinija.*

* * *

U L'Osservatore Romano od 15. XI. 1989. *Filiberto Mazzoleni* donosi prikaz metafizičke poezije engleskog pjesnika *Johna Donnea* u članku pod naslovom »Vicina è la salvezza a chi la cerca« (Blisko je spasenje onome koji ga traži).

* * *

U Beogradu je 19. X. 1989. održana tribina o *Jacquesu Maritainu* povodom izlaska iz tiska Maritainova »Integralnog humanizma« (izdanje KS).

* * *

U L'Osservatore Romano od 31. X. 1989. *Franco Lanza* piše o »Legendi Velikog Inkvizitora« pod naslovom

»Quale chiave di lettura per quel enigmatico *Dostojevskij*?« (Kako čitati toga zagonetnoga Dostojevskog?).

* * *

7. XI. 1989. predstavljene su u Kulturno-informativnom centru u Zagrebu pripovijetke i drame *Mire Gavrana.*

* * *

Berlinski biskup *Georg Sterzinsky* izjavio je u svom intervjuu »Petrusblattu« da bi, pod pretpostavkom da političnost znači brigu za opće dobro, svaki kršćanin morao biti političan.

* * *

L'Osservatore Romano od 22. XI. 1989. donosi članak *Francesca Licinija Galatija* pod naslovom »Una coscienza critica della cultura laica« o nedavno preminulom talijanskom književniku *Leonardu Sciascia.*

* * *

»Zvona«, br. 12/89, donose osvrt na grob dr. *Rudolfa Eckerta,* poznatoga katoličkog laika, umrloga u Rijeci za vrijeme I. svjetskog rata. O njemu postoji u rukopisu knjiga *Petra Grgeca* »Hrvatski rodoljub s njemačkim prezimenom«.

* * *

Zagrebački »Komunalni vjesnik« od 27. XI. 1989. donosi članak *Ivana Pelza* »Errata corrige«, u kojemu autor piše o studiji »Petar Preradović«, objavljenoj od HKD-a, gdje se iznosi mišljenje Ljubomira Marakovića o Preradovićevu spomeniku.

* * *

4. prosinca 1989, na dvogodišnjicu ukopa hrvatskog pjesnika i prozaika, uglednog člana našeg Društva i dugogodišnjeg redovitog suradnika »Marulića« i »Danice« *Ante Jakšića,* održana je u dvorani zagrebačke Župe sv. Petra spomen-priredba. Nakon pozdravnog slova župnika msgr. *Matije Stepinca* o Jakšiću su i njegovu pjesništvu govorili prof. *Juraj Lončarević* (organizator priredbe) i prof. *Božidar Petrač,* u ime našeg HKD-a u priredbi je predavanjem o šutnji oko Jakšića sudjelovao prof. *Jakov Ivaštinović,* nekoliko Jakšićevih pjesama interpretirali su kantautor *Vlado Dolenec* a zatim i dvije recitatorke, prikazan je odlomak s video-kazete snimljene o pjesniku za njegova života, prof. *Mirko Validžić* pročitao je svoju pjesmu-nekrolog Jakšiću a jedan Jakšićev vršnjak i prisni prijatelj iznio je na kraju nekoliko zanimljivih i karakterističnih zgoda iz studentskih i kasnijih dana toga našeg premalo cijenjenog i od službenih krugova zapostavljenog pocte. Prof. Jakšić bio je jedan od najpoznatijih suradnika »Marulića« i jedan od najuglednijih članova HKD-a (u kojem je nakon rata objavio 2 knjige proze i 2 knjige pjesama).

* * *

Društvo hrvatskih književnih prevodilaca u Zagrebu izdalo je moderno koncipirani bibliografski priručnik »Svjetska književnost u hrvatskim prijevodima 1945 – 1985«. Autori su mladi bibliografski stručnjaci zagrebačke Sveučilišne biblioteke *Fikret Cacan i Nataša Dragojević.* Djela su razvrstana po decimalnoj bibliotečnoj klasifikaciji i označena signaturom, koja

se navodi u osobnom indeksu uz ime odredenog prevodioca. Šteta je ipak što su tako izostali biografski podaci o prevodiocima i priredivačima, koje bi čitatelj rado upoznao. Znatan dio prijevodne književnosti neodvojiv je od radnog uloga članova i suradnika Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), koji su navedeni kao prevodioci ili priredivači: *Ivo Balentović, Branko Brusar, Ivan Cesar, Enver Čolaković, Drago Čepulić, Vinko Dorčić, Petar i Radovan Grgec, Stjepan Hosu, Dubravko Ivančan, Ante Jakšić, Marko Japundžić, Mladen Jurčić, Đuro Kokša, Marijana Kralj, Ljiljana Matković-Vlašić, Krešimir Mlač, Ivan Pederin, Valentin Putanec, Vojmil Rabadan, Joja Ricov, Ante Sekulić, Geno Senečić, Svevlad Slamnig, Nikola Šop, Mara Švel, Zlatko Tomičić, Josip Velebit, Branislav Zeljković* – i mnogi drugi.

* * *

U Zagrebu, u Muzeju za umjetnost i obrt bilo je 24. X. 1989. predavanje »Pavlinski zbornik iz 1664«. Govorili su liturgičar *V. Zagorac,* filolog *A. Šojat,* i muzikolog *Koraljka Kos.* Zbornik je pisan na kajkavskom, pa je A. Šojat pročitao odlomak iz evandelja. Time smo čuli kako je zvučao kajkavski prije 350 godina. U planu je da bi JAZU izdala taj zbornik.

D.

* * *

U Zagrebu je 24. X. 1989. u HGZ nastupio Hrvatski komorni orkestar (nedavno osnovan) sa skladbama A. Corellija, J. S. Bacha i W. A. Mozarta. Solist: *Đ. Stanetti.* Dirigent: *Kazuči Ono* (Japan).

D.

* * *

U Zagrebu, u dvorani »Lisinski«, nastupili su 26. X. 1989. godine Zagrebački simfoničari i Zbor RTZ s djelima: Koral za gudače od S. Horvata, Koncert za klavir i orkestar u A-molu R. Schumana i Glagoljska misa L. Janačeka, pod vodstvom *P. Dešpalja.* Vokalni solisti su bili: *B. Beretovac – Vondraček, M. Klasić-Kajmar, P. Livora* (Bratislava) i N. *Belamarić.*

D.

* * *

U Splitu je 26. X. 1989. *L. Kadelburg,* predsjednik Saveza jevrejskih općina Jugoslavije, uručio odlikovanje dvjema čč. ss. *Ceciliji i Karitas* (pripadaju Družbi »Kćeri milosrda«) s poveljom zahvalnosti, što su za vrijeme II. svj. rata uz velik rizik krile dvoje židovske djece: djevojčicu E. Papo (danas živi u Zagrebu) i dječaka A. Albaharija (živi u Izraelu) i time im spasile život. Odlikovano je bilo i još nekoliko Splićana, a odlikovanje je dobio i sam grad Split, koji je skrivao i znatan broj Židova-izbjeglica, čime su im Splićani spasili život.

To sam istakao još prije 15 godina, kada sam pisao prikaz na knjigu: D. Kečkemet; Židovi u povijesti Splita; Split 1971. v i d i: »Geografski glasnik« Zagreb 1974/75, str. 128-129. Taj prikaz završavam riječima: Splićani su cijenili zasluge Židova za opstanak i napredak njihova grada, a to je došlo do izražaja napose u II. svj. ratu, kada su Splićani zaštićivali Židove od nacističkih progona, da je čak i znatan broj Židova dočekao oslobođenje u samom Splitu. – U ovom prikazu navodimo poimence, koje su to bile zasluge Židova za Split. Ograničujem se samo na jedan

momenat. U danima kandijskog rata (1645-1669) Židovi su zajedno sa Splićanima stajali na zidinama Splita i time su doprinijeli, da su Turci bili zauvijek odbijeni (1657).

D.

* * *

Zagrebačko sveučilište je 27. X. 1989. obilježilo 320. godišnjicu osnutka književnom večeri s temom: »Sveučilišni profesori – hrvatski književnici«. Uvodnu riječ imao je *Dubravko Jelčić*. Zatim su dramski umjetnici interpretirali književne tekstove.

D.

* * *

U Zagrebu su 28. XII. 1989. godine Zagrebački simfoničari i Zbor RTZ dali u dvorani »Lisinski« koncertnu izvedbu operete »Barun Trenk« od S. Albinija pod ravnanjem *A. Petrušića*. Solisti su bili: *H. Matić* (barun Trenk), *I. Hraste* (kontesa Lidija), *S. Marinković* (Marica), *D. Fatović* (Nikola), *B. Keserić* (Kornelija) i *Z. Grofelnik* (Wurzbacher). Nastupio je i Tamburaški orkestar RTZ pod vodstvom *S. Leopolda*.

D.

* * *

Češki dnevnik »Lidova demokracie«, u broju od 30. 11. 1989. godine objavljuje prilog o životu te književnom i znanstvenom radu našeg suradnika *Rajmunda Kuparea* pod naslovom »Moderni tragač za Apsolutnim« (Moderni hledač Absolutna). Prilog je izišao u povodu Kupareove sedamdeset pete obljetnice rođenja. Članak nas informira da su u bibliografskoj ediciji »Moj mali psaltir« (Muj maly žaltar) objavljene pripovijesti i pjesme Rajmunda Kuparea u prijevodu *O. F. Bablera*.

* * *

»Vjesnik« od 5. XII. 1989. donosi prikaz knjige *Mate Talijančića* »Plava grobnica Jadrana«, koja je izašla 1989. u izdanju HKD sv. Ćirila i Metoda. Autor prikaza: *Jakša Mimica*.

* * *

U luksuzno opremljenoj knjizi »Brač«, koju su uredili *Ivan Marinković* i dr. *Petar Šimunović* (izdavači: Turistički savez Općine Brač i Turistkomerc Zagreb, niz »Naša baština«) objavljena su i dva poetska priloga našeg suradnika *Tomislava Dorotića*: »Nona Dija moli« (u cjelini) i »Na šentodi« (odlomak).

* * *

Časopis »Primorska srečanja«, koja izlazi u Novoj Gorici, donosi u broju 101/1989 izbor iz poezije našeg suradnika *Tomislava Dorotića* u prijevodu *Martina Silvestara*, uz opširniji prikaz pjesnikova života i rada.

U broju 98/1989 navedenog časopisa objavljena je poezija *Anke Petričević* (sestre Marije od Presvetog Srca) sa životopisom (ukupno tri pune stranice). Prevodilac Martin Silvester.

U broju 100/1989 predstavljen je *Selim Arnaut*, koji živi i stvara u Sarajevu. Objavljeno mu je pet pjesama.

Ivica Jembrih predstavljen je u broju 101/1989 izborom pjesama iz zbirke »Zeleni krič«.

* * *

U Kulturno-informativnom centru u Zagrebu predstavljene su 14. prosinca 1989. zbirke pjesama koje je u biblioteci Kvadrat izdao Centar za informacije i publicitet – Zagreb. Radi se o zbirci pjesama »Draga, neka ti to u naviku prijede« našeg suradnika Pavla Despota, kao i o knjigama *Jure Ujevića* i *Igora Divkovića*.

* * *

Naš dugogodišnji suradnik, posebno za podatke iz astronomije u godišnjaku »Danica«, dipl. inž. *Zlatko Britvić* umro je u prosincu 1989.

* * *

16. XII. 1989. održan je u Bazilici Srca Isusova koncert orguljašice *Hrvojke Mihanović-Salopek* i sopranistice *Cynthije Hansell-Bakić*. Na programu su bila djela Mozarta, Händela, Bacha, Zajca itd.

* * *

7. XII. 1989. održana je u talijanskom institutu »Jacques Maritain« diskusija s temom *Jacques Maritain i antisemitizam*.

* * *

U Penneu je održan međunarodni skup o suvremenoj talijanskoj književnosti kršćanskog nadahnuća, na kojemu su sudjelovali *Florinda M. Iannace*, *Vladimir Kostrov*, *Mario Lusi*, *Mario Pomilio* itd.

* * *

Prigodom 100. obljetnice rođenja francuskog filozofa i književnika *Gabriela Marcela* u listu »L'Osservatore Romano« objavljen je članak *Cornelija Fabra* pod naslovom »Dall 'esperienza all 'esistenza«. I »Die Furche« od 7. XII. 1989. objavila je prigodni članak *Petera Kampitsa* pod naslovom »Weisheit von Liebe und Tod«.

* * *

U Zagrebu je 16. XII. 1989. umrla nakon kratke bolesti prof. *Ida Matulić* udovica jednoga od najvećih hrv. katoličkih novinara dr. Marija Matulića. Od pokojnice se oprostio pred lijesom prof. Radovan Grgec.

* * *

»Živa zajednica«, br. 12/89, donosi intervju g. *Iveka Milčeca* s upraviteljem HKD-a prof. *Radovanom Grgecom*.

* * *

Poznati disident i književnik *Václav Havel* izabran je 29. XII. 1989. za predsjednika Čehoslovačke.

* * *

Kod Calmann-Lévyja objavljena je zbirka političkih članaka *Václava Havela* pod naslovom »Essais politiques«.

* * *

»Nova umanità«, br. 11-12/89, donosi članak *Tatjane Goričeve* »Cinismo, follia in Cristo e santità« te članak *Giovanija Casolija* »La funzione della poesia«.

* * *

14. i 15. XII. 1989. održan je u JAZU u Zagrebu znanstveni skup »*Zvonimir, kralj hrvatski*«.

* * *

Roman *Grahama Greenea* »The Captain and the Enemy« objavljen je kod

»Znanja« pod naslovom »Čovjek s bezbroj imena«.

* * *

Kod »Desclée de Brouwera« objavljena su djela *Evelyna Waugha* »Edmond Campion« i *Jacquesa Maritaina* »Christianisme et démocratie«.

* * *

L'Osservatore Romano od 9-10. XII. 1989. objavljuje članak *Giuseppea Fasolija* o duhovnom putu *Foucaulda, Claudela i Terezije iz Lisieuxa* pod naslovom »In quel 1886....«.

* * *

»Herder Korrespondenz«, br. 10/89, u članku *Davida Seebera* »Unbequem«, govoreći o problematici izbora za župska vijeća, izražava mišljenje da bi rješenje toga pitanja moglo donijeti »zdravu ravnotežu hijerarhijskog i demokratskog principa« s obzirom na činjenicu da je »communio« zapravo »socijalno utjelovljenje njegova mističnog bića«.

* * *

»Glas Koncila« od 14. I. 1990. donosi osvrt prof. *Radovana Grgeca* na prethodno pisanje toga tjednika o odnosu katolika prema politici i političkim strankama pod naslovom »Još o hrvatskoj pučkoj stranci«.

* * *

Banjolučki »Glas« u nedjeljnom revijalnom broju od 23/24. XII. 1989. objavljuje drugu priču *Svevlada Slamniga* »Lalić«. Priču je ilustrirala Dragana Kalkan.

ISPRAVAK

U Maruliću 6/89, na str. 763, lijevi stupac, 23. redak odozdo, izmedu riječi »knjiga« i »prava« treba umetnuti riječ »prva«, – a u 20. retku odozdo mjesto »stvarni« treba biti »tvarni«.

Na str. 783, lijevi stupac, 2. redak odozdo, mjesto »seljačke« treba biti »saljske« (to jest: pridjev od SALI).

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (68) 1
***Tomislav Dorotić:** Pusta zemlja 6
T. J. H. Mar: Za ledima kipa slobode 7
***Ivana Rokić-Radić:** Mat 12
***T. J. H. Mar:** Kontrapunkt godišnjih doba 13
Mirja Jarak: Ćiro Truhelka kao pionir starokršćanske arheologije 14
***Mirko Slade Šilović:** Sveti Jure 23
***Blago Vrankić:** Izvorišta 23
Dubravka Petek: Bjesnilo 24
***Blago Vrankić:** Spoznaje 28
Svevlad Slamnig: Joakimova tajna (I) 29
***Antun Gustav Matoš – Baldo Šoljan:** Epitaf bez trofeja – Epitaph without trophy 34
Rajmund Kupareo: Estetski užitak 35
***Jakov Ivaštinović:** U Hrvatskoj treba ostati 37
***Stjepan Svedrović:** Molitva 38
***Vinka Anić:** Reka jon je da će doći 38
Ivek Milčec: Ptice umiru pjevajući, a ljudi moleći 39
***Mario Bilić-Imotha:** U nepovrat 40
***Vera Valčić:** Pjesma i molitva 41
***Sestra Marija od Presvetog Srca:** Sve podzemno stijenje 41
Maja Runje: Održavanje hrvatskog jezika u dijaspori u Njemačkoj 42
***Zdravko Gavran:** Tri cvijeta 47
Stanko Andrić: Povijest Slavonije u sedam požara 48
Nevenka Nekić: Braća Karagmazovi 53
***Lucija Rudan:** Uz komin 56
***Tomislav Antunović:** Mrtvo selo 57
Josip Antolović: Novalis, Friedrich von Hardenberg 58
***Mladen Jurčić:** Lada 64
Stanislav Šodan: Protokol 65
***Željko Lonac:** Crveno more 67
Ivo Balentović: Razlaz 68
Ante Starčević: Maximus in minimis 71
Juraj Lončarević: (sugovornik) Razgovor o Hrvatima istočnog Srijema . . . 76
Jakov Kopilović: Sveta Hrvatska 80
Nove publikacije 81

Mišljenja i reagiranja

J. B.: Katolička crkva u Enciklopediji Jugoslavije 82

Mozaik

Mirko Petravić: Tri nove predstave 90
Radovan Grgec: Václav Havel: Očajno smiješno 93
G. V.: Duhovni koncert 93
Petar Zdravko Blajić: »Inkunabule splitskih knjižnica« 95

Knjige

Svevlad Slamnig: Knjiga tolerancije, srca i nade 97
T. M.: Sječanjsko štivo 98
Đuro Vidmarović: Monografija dostojna bunjevačko-šokačkih Hrvata 101
Tomislav Heres: Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj —
— 250. obljetnica osnivanja i rada 108
T. H.: Poljski časopis o podrijetlu Bijelih Hrvata 112
Antun Removčan: Za širenje milosrđa 113
Izvrsna monografija 113
Mato Batorović: »Apostol Evrope« u Iloku 115
V. D.: Povijest Zadra (knjige I, II i III) s historijskim reminiscencijama 118
Svevlad Slamnig: U brazdi Popa Glagoljaša 123

Vijesti

Iz domovine i svijeta 125

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.